SADETTİN ÖKTEN

İçimde AVM Var!

tutikitap

İÇİMDE AVM VAR!
ŞEHİR VE MEDENİYET

SADETTİN ÖKTEN

ISBN: 978-605-65497-7-9

Yayın Hakları:
© Ömer Sadettin Ökten
© Nefes Yayıncılık A.Ş.
Sertifika No: 52382
Tuti Kitap, Nefes Yayıncılık markasıdır.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

EDİTÖR: Muvaffak Erman Yılmaz
REDAKSİYON: Gülnar Mızrak
KAPAK TASARIM: Özle Çetinkaya
E-PUB: Melik Uyar

TUTİ KİTAP
Bağdat Cad. No:167/2 Çatırlı Apt. B-Blok D:4, Göztepe/Kadıköy/İstanbul
Tel: (216) 359 10 20, Faks: (216) 359 40 92
Web Sitesi: www.tuti.com.tr, Mail: tutikitap@tuti.com.tr
Instagram: @tutikitap, Facebook: @tutikitap, Twitter: @tutikitap

SADETTİN ÖKTEN

1942 yılında İstanbul'da doğdu. 2004 yılında kırk yıldır çalışmalarını yürüttüğü Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden emekli oldu.

Yapı mühendisliği alanındaki eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetlerinin yanı sıra bilim tarihi ve felsefesi, kültür, medeniyet ve sanat alanlarında özel ilgi sahibidir. Bu konudaki çalışmalarını farklı üniversitelerde verdiği Bilim Tarihi, Yapı Teknolojisi Tarihi, Kent Kültürü ve Kent Estetiği dersleri ile değerlendirmiştir.

Halen mesleki faaliyetinin yanı sıra kültür ve sanat alanındaki ilgilerini de sürdürmektedir.

SADETTİN ÖKTEN

İçimde AVM Var!

tutikitap

İÇGÜDÜSEL DEĞİL, BİLİNÇLİ TERCİH: ŞEHİR

“Şehir” dediğimiz vakıayı, olguyu dışarıdan bir bakışla müşahede edelim…

“Şehir” denildiğinde herkes kendine göre bir fikir sahibi olur. Her insanın kendine göre bir şehir algısı ve bir şehir tecrübesi vardır. Çağımızda, kırsalda yaşayan insanların bile bir şehir tecrübesi vardır. Bu tecrübe farklı istikâmetlerde gelişebiliyor.

Şehirde görünen şey nedir?
Şehirde hareket, maddi yapı ve bu maddi yapının içinde eylem yapan insanları görüyoruz. Bu, bir manada şehrin panoramasıdır.
Şehrin pitoreskidir, yani zahirî manzarasıdır.

Her bir insanın tüm davranışlarında -içgüdüsel, reflektif hareketler hariç- bir tercih, bir bilinç, belirgin bir kimlik tezahürü söz konusu olur. Yani insan davranışları gerek bireysel gerekse toplumsal bilinçten, tercihten, seçimden azade değildir.

Eylemlerimiz -ki seçime ve tercihe dayanmaktadır- aynı zamanda kimliğimizi de açıklayıcı, beyan edici bir niteliktedir. Hatta öyle eylemlerimiz vardır ki bazen kontrolümüz dışında ve istemediğimiz halde kimliğimizi, yani hayata karşı duruşumuzu çok net ifadelendirir. Ani refleks hareketlerimiz bundan muaftır ama bu refleks hareketlerimizden kalıcı bir birikim de oluşmuyor.

Şehre böyle bakarsak:
Şehir, herkesin bildiği gibi yapay bir oluşumdur. Yani doğada şehir diye bir şey yoktur. Onu toplum/insanlar oluşturur, inşa eder, dönüştürür, muhafaza eder ve kullanır. Sonra gelen yeni kuşaklar da aynı şehirde yaşarlar ve bir manada şehri kullanırlar. Sonrasında şehir bir başka medeniyet tasavvuruna sahip bir toplumun eline de geçebilir.
Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bazı şehirler sıfırdan inşa edilir, bazıları dönüştürülür, kimliğin diri ve canlı olduğu dönemlerde bu şehirler korunur ve buralarda hayat sürdürülür. Bazı şehirler de kaybolur.
Bir kısım şehirler de terkedilir. Artık toplumun yaşamak için o şehirlere ihtiyacı yoktur. Onlar da sanat tarihinin, arkeolojinin konusudur.

İnsanlardan başka herhangi bir canlının şehri oluşturma yeteneği yoktur.
Bu zamana kadar böyle bir şey görülmedi. O halde şehir insana ait bir olgudur.
İnsanların fiziksel manzarada, pitoreskte gösterdiği hangi tercihler bir şehrin oluşumunda söz konusu olmuştur, hangi yargılar öne çıkmıştır ve hangi değerler vurgulanmıştır da şehir bunların dış mekâna yansıması olarak vardır?

Şehrin ortaya çıkışına bir kendiliğindenlik atfetsek de o kendiliğindenliğin ardındaki bir tercihler bütününün varlığından mutlaka söz etmeliyiz. Çünkü vardır.
Şehir toplumsal bir eylemler bütünü olduğundan eylemde tek bir aktör görmeye alışmış olan insan, şehir oluşumunu ilk bakışta kendiliğinden gerçekleşti sanabilir.
Gerçekte şehir, bütün bir toplumun, belki uzun bir zamana yayılan ve mutlaka bütünlük taşıyan birçok eylemin sonucu olarak ortaya çıkar. Buraya da şuradan geliyoruz:
İnsanın her hareketi bir seçime ve bir tercihe tâbidir. Yani her hareket aklî bir bilinç eseri de olabilir, duygusal bir tercih eseri de…

İnsan dediğimiz varlığın içgüdüleri vardır ama kendisi içgüdülerine tümüyle tâbi olan bir varlık yahut mahlûk değildir.
“Varlık” dediğimizde aslında seküler bir tanımlama yapıyoruz.
“Mahlûk” dediğimiz zaman da “halk edilmiş” manasını yüklüyoruz.
Peki, “Kim halk etti?” Bu da vahyî bir söylem oluyor.

İlk bakışta hemen görülen şehrin fizikî yapısı üç ana kategoride ele alınabilir: Hiyerarşik, uniform ve kaotik.

Hiyerarşik yapılı şehir: Adından da anlaşılacağı üzere, hiyerarşik yapıda baskın ve vurgulanmış bir merkez, onun çevresinde bu merkeze itaatkâr ve saygılı diğer şehir öğeleri yer alır. Bu hiyerarşik düzen şehrin siluetinde hemen görüldüğü gibi sokaklarında, caddelerinde gezerken dokusunda da çarpıcı bir biçimde fark edilir.

Uniform yapılı şehir: Uniform yapılı şehirlerde veya şehir kesimlerinde bir noktanın diğer bir noktadan hiçbir farkı yoktur. Şehir monoton, yeknesak, tekdüze bir görünüm arz eder. Üniforma giymiş ve tekdüzelik gösteren bir yığın gibidir.

Kaotik yapılı şehir: Kaotik yapıda ise her şey her yerde olduğundan bir düzen ve tertipten söz edilemez. Şehir her yönüyle bazen komik bazen tehlikeli sürprizler arz eder.

MEDENİYET TASAVVURU'NUN KISACASI

"İnsanlığın bidayetten (başlangıçtan) bugüne kadar ortaya koyduğu en karmaşık, en üst düzeydeki organizasyonu" dediğimiz büyük olgu, oluşum; şehirdir.

"Şehir neye göre yapılır, yani inşa edilir ya da dönüştürülür ve insanlar neye göre şehirde yaşarlar?"
"Şehrin ardındaki tercihler nelerdir?"
"Şehre biçim veren, fonksiyon kazandıran, şehrin içindeki eylemleri betimleyen tercihler nelerdir?" diye sorduğumuz zaman ortaya şehrin maddi yapısından başka bir vakıa daha çıkıyor.

İşte bu vakıayı analiz edip "Şehir nedir?" sorusuyla konuya eğildiğimizde…
Bir şehir inşa edilirken veya var olan bir şehri, farklı medeniyet tasavvuruna sahip bir toplum ele geçirip de kullanmaya başlarsa o şehri dönüştürmesi ile insanlara hayatta nasıl yaşamaları gerektiğini söyleyen, insan hayatının tümüne yön veren, insan eylemlerini kendine göre sınıflandıran ve sınırlandıran bir başka hadiseyi, bir başka olguyu gündeme getiriyoruz.
Bu da "medeniyet tasavvuru"dur.

Şehir…
İlk bakışta maddi, yani bir fiziksel yapıda, herkesin gördüğü; caddesi, sokağı, binası, meydanı vs. olan dinamik, kendi içinde hareketli, üreten, tüketen ve birikim oluşturan bir hadise olarak gözükür.
Hem de öyle kısa bir zamana yayılmış değil. Belki sürekli, belki başlangıçta biraz daha yoğun, sonra hayat içinde akıp devam eden ve bu nedenle ciddi bir alışkanlık üreten bir eylemler bütünü şeklinde…
Bu eylemler aynı zamanda şehirde yaşayan insan için ciddi birer özgürlük kısıtlayıcısıdır. Ama çoğu insanın bunu algılayacak ne vakti ne de gücü vardır.

Bununla beraber bir şehirde bu üretimin, tüketimin ve birikimin kendine has niteliklerini gözlemleriz. Olaya ülke bazında veya kıta ölçeğinde baktığımız zaman şehirlerin genel koordinasyon ve fiziksel özellikleri itibariyle de farklı şehirleri ve farklı yaşam biçimlerini de bir arada görürüz ve şöyle sorarız:

“Acaba bu farkları ortaya koyan, bu şehirlerin biçimlerinin bu halde olmasını öneren nedir?”

O fiziksel yapılanmanın arkasında onlara o biçimi, o düzeni, o hiyerarşiyi ve tabii ki o estetiği veren bir tercih, bir bilinç vardır. İşte o bilinci sağlayan, insan davranışlarının bireysel ya da toplumsal arka planında yer alan medeniyet tasavvurudur.

O halde soru şu:
“Medeniyet tasavvuru nedir?”

Medeniyet tasavvurunun bir ayağı, hiyerarşik bir değerler sistemidir.
Bu değerlerin dış dünyada karşılığı yoktur, ancak iç dünyamızda karşılığı vardır.
Bir değerin dış dünyaya geçmesi ise eylemle hayata yansıması, yani bir biçim kazanması demektir. Bu olgu, o değerin yaşanır hale geldiğini, yani eylemlerimize yön ve biçim verdiğini gösteriyor.

Ve bu hayata geçiş medeniyet tasavvurunun değerden sonra gelen ikinci öğesi, yani davranış biçimlerine yansımasıdır. Yani siz sevdiğiniz ve inandığınız değerler sistemine göre davranarak bir hayat kurarsınız kendinize.
Her medeniyet tasavvuru kendi değerler sistemine göre bir davranış biçimleri kompozisyonu önerir ve kendi sâiklerinden bu biçimlere göre davranmalarını, yani eylem yapmalarını ister.
Bu isteğin, arzunun yahut emrin gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmek için de bir müeyyide sistemi getirir. Bu da medeniyet tasavvurunun ahlâkı ve hukukudur.

Kısaca söylersek medeniyet tasavvuru, inanılan bir değerler sistemini, bu değerler sistemine göre tanımlanan davranış biçimlerini ve bu biçimleri denetleyen ahlâk ve hukuku ihtiva eden bir oluşumdur.

EĞİTİLEBİLİR İÇGÜDÜ + AKIL + DUYGU = İNSAN

Medeniyet tasavvuru “insan”la başlar.
İnsandan başka bir varlıkta medeniyet tasavvuru söz konusu değildir.
Neden?
Çünkü diğer varlıklar içgüdüleriyle yaşarlar.
Bunu nereden anlıyoruz?
Yaşadıkları çevreyi değiştiremiyorlar.

Çok tipik bir örnektir, herkes bunu bilir:
Bütün hayvanlar bin sene önce nasıl yaşıyorlarsa hâlâ öyle yaşıyorlar. Hayvanların yaşama biçimini değiştirenler yine insanlardır.
İnsanlara baktığımız zaman, bırakın bin seneyi, elli sene önceki biçimlerle yaşamıyorlar. Çevreye tasarruf ediyorlar, çevreyi yönetiyorlar, değiştiriyorlar…
Bu yeteneklere sahipler.

Dolayısıyla medeniyet tasavvuru sadece insanlarda olan bir realitedir, bu yüzden önce bireyi ele almalıyız.
Bireyde, yani insanda üç farklı oluşum görmekteyiz.

İÇGÜDÜ

Bunlardan ilki “içgüdü” adını verdiğimiz oluşumlar kompozisyonudur. İçgüdü hayvanlarda da vardır. Bu açıdan bakıldığında insanla hayvan ortak özelliklere sahiptir.
En başlıcaları; hayatta kalma içgüdüsü ve neslin, türün devamı içgüdüsüdür.
İnsanlar bu içgüdülerle birey olarak hayatta kalabiliyorlar ve kendilerinden sonraki insanları da bu içgüdüler sayesinde üretiyorlar.

Bu içgüdüler, onların doğal olarak doğuştan sahip oldukları içgüdülerdir. Sonradan kazanılan, yani bilişsel içgüdüler değildir.
Yaratıcı, bunları vahyî bir söylemle kimine az kimine çok olmak üzere veriyor ve hepsinde böyle bir içgüdü vardır.
Seküler söylemde ise içgüdüler varlıkla beraber ortaya çıkan ve varlığın içinde programlanmış olgulardır. Bu söylem bunların menşeini fazlaca araştırmaz.

Bu içgüdülerden iki tanesi çok önemlidir:
Hayatın devamı içgüdüsü ve üreme içgüdüsü.
Bunlar aslında hayvanlarla ortak olan özelliklerimizdir.
İnsanlardaki bu içgüdüler eğitilebilmektedir. Hayvanlarda ise kendi doğal akışı içerisindedir, yani bir hayvan bireyi bir başka hayvan bireyini içgüdü bazında eğitemez. Hayvanları içgüdü bazında ancak insanlar eğitebiliyorlar. Ama insanlarda bir birey başka bir bireyi içgüdü bazında eğitebiliyor.
Bu, içgüdülerin özelliğidir.

İnsanlar hayvanların içgüdülerini eğiterek hayvanları iyi ya da kötü davranışa yönlendirebiliyorlar. Ama hiçbir hayvan türü kendi cinsinden birisini içgüdü bazında eğitemiyor.
Aslında burada kendi kendini idare etmekten bahsediyoruz.
Mesela mart ayı geldiği zaman kediye "Miyavlama, ayıp oluyor." denmez. Kedi miyavlar. Ama insanlara "Miyavlama(!), öyle yapma, ayıp oluyor." denir.
Birileri birilerini eğitir.
Sonra da "eğitilebilir, eğitilemez, eğitilmemiş" gibi bir fark ortaya çıkar.

AKIL

İnsanlarda var olan ikinci oluşum ise -ki o kısmen hayvanlarda da var- şudur:
Tefrik edebilen bir akıl.
Yani ayırabiliyor, ayırt edebiliyor. Böyle söyleyince şöyle bir soru geliyor aklımıza:
"Neyi ayırıyor ya da ayırt edebiliyor?"
Mesela doğruyu, yanlışı ayırıyor. İyiyi, kötüyü ayırıyor. Sevgiyi, nefreti ayırıyor.
Sonra da "İyi ne? Kötü ne? Sevgi ne? Nefret ne?" gibi bir sürü parametre geliyor aklımıza, her parametre bir kavram ve her kavramın mutlaka sınırının çizilmesi ve içinin doldurulması gerekiyor. Lakin bu işi neye göre yapacağız ya da yapmışlar da bize öğretiyorlar?
Burada karşımıza yine medeniyet tasavvuru çıkıyor.
Her medeniyet tasavvuru kendi kavram dünyasını kendine özgü bir biçimde üretir.

Ama hayvanlardaki akıl böyle değil. Onlardaki akıl, yiyeceği ve yemeyeceği şeyleri ayırıyor. Onun içine içgüdü de giriyor. Mesela kediye ciğer vererek sizi gördüğünde ciğeri hatırlamasına alıştırıyorsunuz. Ya da kötü muamele ederek sizi her gördüğünde kaçmasına sebep oluyorsunuz.

Peki akıl, hayatı kolaylaştırıyor mu?

Hayır! Çok zorlaştırıyor.
Beşer olmanın zorluğu da burada zaten…

Vahyî söylemde dağlara, taşlara teklif edilen ama onların kabul etmediği emanet işte bu emanet… İnsan olmanın onuru ve mesuliyeti…
Bu akılla insanlar hem problem vazediyorlar hem problem çözüyorlar. Yani bu akıl olmadan insan dediğimiz varlığın doğada yaşaması mümkün değil.
Başka canlı türleri bu akıl olmadan doğada yaşayabiliyor ama insan bu akıl olmadan yaşayamıyor. Çünkü fiziksel donanımı doğada yaşaması için yetersiz.

İnsan aslında zayıf bir varlık… Aklına ve hayatın devamı için üreme içgüdülerine dayanarak doğada hayatını temâdî ettiriyor (devam ettiriyor). Ama akıl olmasa yaşayamaz. Çünkü hayatın, karşısına çıkardığı problemleri çözemez.
Mesela minicik kedi yavrusunu doğaya bıraktığınızda ona bir şey olmaz, yaşar. Öteki kedi gelip onu boğabilir, o ayrı… Ama hayat devam ediyor. Orada vahşi hayatı görüyorsunuz. Halbuki yeni doğan çocuğu doğaya bırakırsanız kurda kuşa yem olur.
Bu böyledir; aklınızı kullanırsanız bir yere gelirsiniz.

İnsan, doğa karşısında çok zavallıdır.
Doğadaki bütün canlılar içerisinde doğaya en uyum sağlayamayan varlıktır. Tırnakları zayıflatılmış, derisi inceltilmiş, postu yok, kasları yok, yeterince güçlü değil.
Yani doğal hiçbir sürece direnemeyecek haldedir. Hayvanlar tırmanırken, öldürüp yemi parçalarken insana çatal-bıçak lazım.
Yaratan bizi fiziksel özelliğimizle doğadan uzaklaştırmış aslında.

Babam Celalettin Ökten bir beyit okurdu:
"*İnsan ne garip câneverdir.*[1]
Âkil görünür, cünûna serdir."
İnsan "O niye öyle olmadı, bu niye böyle olmadı?" gibi problem üretir. Yani doğanın kendi akışı içerisinde yaşamaya dayanamaz, tahammül edemez.
Problem üretir, çünkü bir şeyleri idrak eder ve kendi varlığına, kendi doğasına, kendi içgüdülerine, kendi kendine tanımladığı yapay dünyaya ters düşen bir şeyler üretir. Sonra da problemleri aklıyla çözer.
Böylece doğadaki diğer varlıkların -buna cansızlar da canlılar da dahil- üzerinde kendisine bir üst düzlem kurar, bir hâkimiyet düzlemi kurar.
Akıl bu işe yarar.
Ve o hâkimiyet düzleminin kodu, seviyesi değişebilir. Yukarıda olur, aşağıda olur ya da yerler boşluk kalır ama mutlaka o düzlemi kurar.

Zaten ilahi emir/haber de bu yönde tecelli etmiştir:
“ *…bütün varlıkları, insan dediğimiz yarattığımıza musahhar kıldık.*” (Casiye, 13)
Yani emrine tahsis ettik. Bunun da sebebi akıldır.

DUYGU

İnsan dediğimiz varlığın içgüdüsünün ve aklının ötesinde bir başka özelliği daha var:
O da hissiyatıdır, duygularıdır.
Hüzün, keder, mutluluk, sevinç, neşe, nefret, heyecan…
Bunlar psikolojik hayatımızdır, duygusal hayatımızdır ve bunlar da hayatımıza yön verir. İçgüdülerimiz, aklımız ve duygularımız birbirine karışmıştır, birbirlerinin alanına müdahale ederler.

Mesela sahip olma içgüdüsü “Benim olsun!” der. O da bir içgüdüdür.
Bunu o anda çözemiyorsanız akıl devreye girer.
“Benim olsun!” dediğiniz şey için şöyle düşünürsünüz: “Gece vakti kimse görmeden nasıl yaparsam alabilirim?” mesela…
Hayvan ise bunu düşünmez. Avlanacağı vakit geceyse gece avlanır, gündüzse gündüz avlanır. Ama insan bakar, burada güzel bir şey var ve onu almak ister.

O güzel şey sevdiği birisine ait olursa onu almaya kıyamaz veya az alır -sevgi de girdi işin içerisine- ama sevdiği biri değilse, özellikle düşmanıysa ve bir şekilde ona kızmışsa -bu da duygusal bir boyuttur- intikam hırsıyla komplo kurarak alır.

Böylece birbirinden bağımsız gibi görünen ama daima birbirini destekleyen bu üç öğe insan hayatına yön verir. İnsan bunları kullanır ve o üst düzeydeki hâkimiyet alanına bunlarla renk katar.
İnsan sadece rasyonel olsa ondan tekdüze davranışlar sâdır olur (ortaya çıkar).
Mesela güçlü bir insan; fiziksel gücü var, problem de çözüyor, ötekininkini gasp eder. Ama sevdiğininkini gasp etmez, hatta çok sevdiğine verir. Ondan alır, ötekine verir.
Ummadık davranışlarda renk gelir hayata…
Niye böyle?
Çünkü duygusal bir boyut söz konusudur.

---

1 ‘Canavar’ kelimesi aruza uysun diye ‘cânever’ şeklindedir.

YAŞAMI ŞEKİLLENDİREN EVRENSEL SORULAR

İçgüdü-akıl-duygu özellikleri insanın yaşaması için yetmiyor.
Neden yetmiyor?
İki sebebi var. Biri bireysel, diğeri toplumsal…

Bireysel sebebi şudur:
İçgüdüsü var, aklı var, duyguları var ama bu insanın varlığında evrensel birtakım sorular da var. Bu soruların yanıtlarını akıl da duygular da içgüdüler de veremiyor.
Bunlardan bir tanesi -çok basit ifade edeyim- evvel ve âhir sorularıdır.
İnsan "Ben nereden geldim?" sorusunu sorar.

Küçükken bana derlerdi ki: "Seni torbanın içinde leylek getirdi."
Çocuk biraz büyüyünce onun öyle olmadığını anlar ama biraz daha büyüyünce "Peki annem, babam nereden geldi? Benim neslim nereden geldi?" diye sorar.

Buradan da Darwin çıkar orta yere. O da aynı soruyu sordu. Sonra dağlara, taşlara baktı, jeolojik transformasyona (dönüşüme) baktı ve "Ben dağdan, taştan gelmeyeceğime göre bana en çok benzeyen canlı maymun, oradan gelirim." dedi garip.
Başka ne diyebilir ki?
Halbuki esas itibariyle, o jeolojik transformasyondan bir analoji yapmıştır.
Bu soruyu herkes sorduğu için dinler de buna bir cevap getirmiş.
Büyük semavî dinler "Âdem'den veya Adam'dan geliyor." derler. Yani bir "ilk ata" tanımlarlar. "Peki ilk ata nereden geldi?" diye sorarlarsa, "Onu da Tanrı yarattı." derler.
"Peki Tanrı'yı kim yarattı?" diye sorarlarsa, ona da derler ki: "Tanrı'nın yaratılmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü o ezelîdir. Ezelî, yani başlangıcı yok, zaman diye bir fonksiyon söz konusu değil. Tanrı hep vardı." derler. Ona da "ilk sebep" adını veriyorlar.

Bu soru biraz sofistike kalıyor. Ama ötekisi çok net bir soru:
"Ne olacağım?"
Öleceksin!
"Peki öldükten sonra ne olacağım?"
Bu soruyu kadim Mısır da sordu. İsis, Osiris, Tanrı fikri, günahların tartılması vs. bunlar büyük yazıtlarda, bütün resimlerde var. Bu, çok travmatik bir hal…

Öleceğim, yani ben kaybolacağım, yok olacağım…
İnsan bunu kabullenemiyor. Kabullenmek de fevkalade zordur.
Bu da İslam Medeniyeti'nin bize bir küçük hediyesidir; "Abdülbâki" olduğumuz için bu bize zor geliyor. "Abdülbâki", yani bâki olanın kulu.
Hiçbir hayvan ölüm karşısında insan gibi tavır takınmaz. Onlar kabullenirler, öyle ölüp giderler, yenileri doğar ama insan öyle değil. Kalıcı eser bırakıyor.

Mesela Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Otuz Beş Yaş" şiiri beni çok etkiler.
Modernist bir zihnin, ölüm karşısındaki bize has, müeddep (edepli) çığlığıdır bu.
İsyansız bir sitemdir:

"*Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder.*
Dante gibi ortasındayız ömrün.
Delikanlı çağımızdaki cevher,
Yalvarmak, yakarmak nafile bugün,
Gözünün yaşına bakmadan gider.

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?
Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?
Ya gözler altındaki mor halkalar?
Neden böyle düşman görünürsünüz,
Yıllar yılı dost bildiğim aynalar?

Zamanla nasıl değişiyor insan!
Hangi resmime baksam ben değilim.
Nerede o günler, o şevk, o heyecan?
Bu güler yüzlü adam ben değilim;
Yalandır kaygısız olduğum yalan.

Hayal meyal şeylerden ilk aşkımız;
Hatırası bile yabancı gelir.
Hayata beraber başladığımız,
Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir;
Gittikçe artıyor yalnızlığımız.
Gökyüzünün başka rengi de varmış!
Geç fark ettim taşın sert olduğunu.
Su insanı boğar, ateş yakarmış!
Her doğan günün bir dert olduğunu,

İnsan bu yaşa gelince anlarmış.

Ayva sarı nar kırmızı sonbahar!
Her yıl biraz daha benimsediğim.
Ne dönüp duruyor havada kuşlar?
Nereden çıktı bu cenaze? Ölen kim?
Bu kaçıncı bahçe gördüm tarumar?

N'eylersin ölüm herkesin başında.
Uyudun uyanamadın olacak.
Kim bilir nerede, nasıl, kaç yaşında?
Bir namazlık saltanatın olacak,
Taht misali o musalla taşında."

Yine Cahit Sıtkı'nın "Gün Eksilmesin Penceremden" çok güzeldir:

"*Ne doğan güne hükmüm geçer,*
Ne halden anlayan bulunur;
Ah aklımdan ölümüm geçer;
Sonra bu kuş, bu bahçe, bu nur.

Ve gönül, Tanrısına der ki:
-Pervam yok verdiğim elemden;
Her mihnet kabulüm, yeter ki
Gün eksilmesin penceremden"

Bunlar haykırışlardır… Başka ölüm şiirleri de yazılmıştır.
Mesela Tevfik Fikret'in var:

"*Sen göçüyorsun da arş u ferşinle.*
Yok tabiatda bir inilti bile"

Yani tabiatın ona ağıt yakmasını bekliyor. Halbuki tabiat ağıt yaksa kendine yakar…
Faruk Nafiz Çamlıbel'nin "Kış Bahçeleri" isimli şiirinden bir dörtlük:

"*İçlenme tabiattaki yekpâre kederden,*
Yas tutma dağılmış diye kuşlarla çiçekler.
Onlar dönecektir yine gittikleri yerden,

Onlarla giden günlerimiz dönmeyecekler."

İnsan bu sorulara cevap arıyor.
Neydim, nereden geldim?
Ne olacağım?
Bunlar felsefî ve kelâmî sorular ama bütün insanlarda var. Zaten bunlar bütün insanlarda ortak olmasa felsefî sorular olmaz, yerel kalır.
Felsefe evrensel bir dildir, yani evrensel bir modeldir.

Bir de kader meselesi var…
Biz seçiyoruz, değiştirebiliyoruz. Hem kendimizi hem doğayı istediğimiz gibi kullanabiliyoruz.
Maddi başka bir güç daha var ki bize bunu yaptırmıyor. İstediğimizi yapamıyoruz bazı kereler. Onun ne olduğunu bilmiyoruz, "kader" diyoruz. Kader diye bir şey var.
İstediğimizi yapabilme gücüne "irade", onu yaptırmayan etkene de "kader" demişler. Bazı kereler olaylar isteğimizin dışında gelişiyor ve biz onlara mahkûm oluyoruz. Ama içimizdeki farklı gerçekleştirme isteği yaşamaya devam ediyor.
Buradan bir başkaldırı ya da irade-kader çatışması zuhur etmekte… Bu çatışmanın da tarihteki tespit edilmiş ilk örneği klasik Yunan tragedyası. Bu açıdan eski Yunan tragedyası klasik bir eserdir.

Niye klasik?
Çünkü kader her zaman ve her yerde var. İnsan "Ben yapmak istiyorum ama bir şey bana yaptırmıyor." der. Orada irade ve kader var, yani "Benim yapma gücüm var ama yapamıyorum."
Böyle bir soru veya açmaz her zaman vardı hayatımızda ama cevabı henüz ortada yok. Sizdeki iktidar ve irade gücüne zaman zaman karşı çıkan, sizi âciz bırakan, çaresiz bırakan ve şaşırtan bir olgudur.

Mesela bir başka soru da:
"Neyi ne kadar biliyorum? Bilgimden şüphe ediyor muyum? Etmeli miyim? Şüphe diye bir şey var mı?"
Çok enteresandır; filozoflar şu soruyu soruyor:
"Duyu organlarımız başka türlü olsaydı -yaratılsaydı demiyorlar- biz doğayı başka türlü mü algılardık?"
Doğa hakkındaki bilgilerimiz bile izafidir. Demek ki aklımızda bir 'mutlak' fikri var ki bu soruyu sorabiliyoruz. Yoksa bir anlamı yok çünkü.

Bir de tabii ahlâk sorusu var: İyi, güzel, çirkin, kötü… Hak, bâtıl…
Ne demek bu?
Biraz daha özele inelim: Helâl, haram, legal, illegal…
İçgüdüde böyle bir şey yok. Akıl da bunu talep etmiyor. Ama biz böyle bir şeye ihtiyaç duyuyoruz. Kimi filozoflar "Bunlar tümüyle bâtıldır, at bunları." diyor.
O zaman içgüdüye tâbi bir insan kalıyor. O insan da bir süre yaşıyor, sonra yaşayamıyor, intihar ediyor. Çünkü bir yerde, varlıkta veya yaradılışta ahlâkî bir yöneliş ya da ihtiyaç var.

İşte bu sorular, bireysel sorular ama aynı zamanda evrensel de…
Çünkü bütün insanlar öyle veya böyle bu soruları soruyor. İçgüdü, akıl ve duygu varlıklarının veya oluşumlarının cevap veremediği sorulardır bunlar.
Bireysel sebep bu şekildedir.

Doğa yalnız kovboy istemez!
Bunların dışında medeniyet tasavvuruna olan ihtiyacı gündeme getiren bir başka özellik ise toplumsal özelliktir.
İnsan dediğimiz varlık doğada tek başına yaşayamaz.
Mutlaka koloni halinde yaşaması lazım gelir. Yalnız kovboy yok!

Doğadaki tüm canlılar gibi insanlar da kendi içlerinde farklı özelliklere sahiptir ve koloniler halinde yaşadıklarında seçme ve değiştirme özelliklerini kullanırlar.
Yani her fert kendi iktidarına göre farklı güç ve yöntem gösterir.
Mesela aslan ya da kaplan soyuna baktığımız zaman, hepsinin aynı güçte olmadığını görürüz. Ama onlarda seçme ve değiştirme özelliği yok.

Onun için seçme ve değiştirme özelliği olmayan yerde uyum olur.
Kimi daha az kimi de daha çok et yer ve doyunca da yatarlar. Eti buzdolabına kaldırmazlar. Öteki de hatta başka türler de ondan sebeplenir.
Ama insan öyle değil…

KIZIL ELMA YENİR Mİ?

İnsanın seçme ve değiştirme özelliği zapturapt altına alınmazsa, -bir adım yumuşak söyleyelim- belli bir istikâmete doğru yönlendirilmezse, o zaman insanlarda toplu yaşama zarureti olduğu için toplumda anarşi doğar. Çünkü farklı düzeylerdeki seçme ve değiştirme yeteneği toplumsal yaşamda bir kaosa ya da fitneye yol açar ve düzen bozulur.

İnsan doğası ya da yaratılışı icabı önce güven, sonra huzur, sonra geçim peşindedir. Güven, huzuru, huzur da geçimi getirmektedir. Bu sebeple toplumda bir düzen arayışı her zaman var.

Düzen arayışı olduğu zaman ve düzen kurulduğunda bu farklılıklar, yani seçme ve değiştirme yeteneğindeki farklılıklar anarşi yerine sinerji, kaos yerine kozmos doğuruyor. O halde topluma -o hangi toplumsa- o düzenin -o düzen pratik bir şeydir- ilkelerini söyleyeceksiniz.
Bunun da adı ideal veya mefkûredir.

Topluma bir hedef göstereceksiniz, bir kızıl elma göstereceksiniz ki o hiçbir zaman erişilmeyecek.
Mesela çocuğunuza "Sana bir bisiklet alacağım." derseniz bu bir ideal olmaz. Erişilmeyecek bir şey göstermelisiniz. Bisiklet onun bir kademesi. Ondan sonra motosiklet, otomobil…
Bunlar hep aynı şeyin bir başka kademesi.

Bunun daha ötesinde, bu âlemde karşılığı olmayan ama manevi dünyamızda karşılığı olan bir şey göstereceksiniz topluma.
İşte bireysel, evrensel sorular ve toplumsal sinerji, uyum halinde yaşamak ihtiyacı dolayısıyla bir başka şeye ihtiyaç var.
O başka şeyin adına da "medeniyet tasavvuru" diyoruz.

DEĞERLERİNİZ AHLÂKA VE HUKUKA UYGUN MU?

Medeniyet tasavvurunun başlangıcı bir değerler sistemidir.
Şimdi bir başka parametre daha girdi hikâyeye:
"Değer" dediğimiz şey ne?
Değer; hayata anlam katan, yaşamayı değerli kılan, dış âlemde maddi karşılığı olmayan birtakım kavramlardır. Mesela namus kavramı gibi… Namus kavramının dış âlemde hiçbir karşılığı yoktur.

Rahmetli Ali Fuat Başgil'in bir makalesinde okumuştum. "Annenle de karınla da bir ilişki(!) kurabilirsin. Hiçbir fark yoktur fiziksel olay açısından." diyor. Tabii o zaman okuduğumda çok çarpılmıştım.
Ama namus kavramı böyle bir şey…
Sonradan tanımlıyoruz aslında, çünkü buna ihtiyacımız var.

Böyle bir düşünceyi kaldıramıyoruz, yani bu da varlığımızın bir kavrama ihtiyacıdır.
Niye? Çünkü bizim varlığımızda hak-bâtıl kavramları var. Doğru-yanlış kavramları var. Hiçbir şey bilmesek bile içimize sinmiyor.
Mesela güçlü bir varlık güçsüz bir varlığı öldürdüğü zaman içimizde bir şey geriliyor. Yahut tam tersi, "Oh ne güzel oldu!" diyoruz. Ona sessiz kalamıyoruz, nötr kalamıyoruz.
Bu, varlığımızda var. Aynen evrensel sorular gibi.
Bu, içgüdüden farklıdır ama sanki dünyaya gelirken bir nevi programlanmış olarak geliyoruz. Aynı evrensel sorularda olduğu gibi.

Çok basit bir örnek vereyim:
Kurbanda kurban kesiliyor. Koyunlar orada bekliyor, kenarda da bir başka koyun var. O kesilen koyunu görüyor ama önündeki yemden yemeğe devam ediyor. Eskiden anneannem kurbanın gözünü bağlardı, tabii o Osmanlı zarafeti, hanım hassasiyeti…
Bana göre belki kesilmeyip sırasını bekleyen koyunun gözünü bağlamak lazım. Çünkü hayvanda anı yaşayan bir içgüdü var. İnsandaki gibi merhamet duygusu söz konusu değil.

Şunu bilirim:

Eskiden çocuklar, küçükler toplu sünnet olacaklar. Sıraya dizilirler. Öyle şimdiki gibi merasim de yok. Hemen çekip tak usturayı vuruyor. Tabii çocuk ciyak ciyak… Ötekinin hediye gördüğü yok, bunu görünce kaçıyor. Niye kaçıyor?
Kurban ise bekliyor. Fark budur işte! Hayvan o kanlı otları yiyor, yürüyüp gidiyor. Celep işin farkında, "Mevsimi geçmeden satayım da para kazanayım bir an evvel." diyor.
Yani hadisenin bir toplumsal boyutu var.

İşte medeniyet tasavvuru bu iki ihtiyaca; bireysel ve toplumsal ihtiyaca cevap veren bir değerler sistemidir, temeli budur.
Değer dediğimiz şey de hayatımıza mana katan, hayatı anlamlandıran, yaşanır kılan ve dış dünyada-maddi dünyada karşılığı olmayan ama iç dünyamızda bizim için çok kıymetli olan kavramlardır.
Mesela ilim de estetik de sanat da böyle kavramlardır. Dış dünyada karşılıkları yok bunların.

İnsanın davranış biçimleri her zaman değerlerle bir uyum içerisinde olur mu?
Eski tabirle; bir mutabakat söz konusu mudur?
Hayır. Bazen olur, bazen olmaz.
O halde değer sisteminin davranışa geçtiğinde uygunluğunu denetleyecek bir sistem lazım. Bu sistem; genel manada ahlâk, daha özel manada ise hukuktur.

DOGMA VERSUS İMAN

Her medeniyet tasavvurunun kendi içinde bir değerler sistemi vardır.
Bu değerler sisteminin size söylediği şeyler birer dogmadır. Yani rasyonel manada bunları ispatlayamazsınız.

Mesela insan aklı mutlak bilgi üretemez, izafi bilgi üretir. Matematik yaparken bile kuram, başlangıçta bir postulatla (ön kabulle) başlar.
Postulat şöyle tarif ediliyor: İspata hacet olmayan, aşikâr kabul.
Böyle başlarsınız. Yani iman edeceksiniz. O zaman direkt dogma oluyor.
Tabii rasyonalite, Hristiyan dogmalarına çok kızdığı için kendi dogmalarını gündeme getirmez fakat onun temelinde de dogma vardır.

Mesela bir tanesi şudur:
"Bilim bilim." diyoruz, kutsuyoruz -hâlâ kutsayan olsa da pek kutsaması kalmadı- ama şimdi para kutsanıyor. Onun bir postulatı, bir ön kabulü var.
O da şöyle:
Bugün laboratuvarda sınırlı sayıda deney yapıyorsunuz ve sonra bir genellemeye gidiyorsunuz. Çünkü sonsuz sayıda deney yapmanız mümkün değil ve dolayısıyla bir kabul yapıyorsunuz. "Yüz tane denedimse eh bu yeterlidir." diyorsunuz.
Niye? Çünkü para o kadar, sabrınız bitmiştir ya da zaman kalmamıştır daha fazlasını yapmaya. Bunların hepsi birer gerçek ve pratik olarak sonuç böyle çıkıyor ama mantıken hepsini denemeden bir şey söyleyemezsiniz.

Dahası var; bu mazide de böyle olmuştur. Dahası var; istikbalde de böyle olacaktır.
Halbuki insan zekâsı istikbal hakkında hiçbir şey söyleyemez. Tahminde bulunur fakat bu rasyonel bir bilgi değildir, sadece tahmindir. Bunu yapmazsanız bilim yapamazsınız.

Newton bunu yapmasaydı hiçbir şey yapamazdı. 300 küsür sene geçti, 400'e gidiyor ve adamın dediği hâlâ çıkıyor ama öbür gün çıkmayabilir. Ama o kadar çıktı ki hâlâ "Çıkacak!" diyoruz biz de.
Aynı şey sosyal bilimlerde yapılınca o zaman kayaya çarpıyorlar veya baltayı taşa vuruyorlar. Çünkü sosyal bilimler pratikte bu değil.

Newton, doğa felsefesi yapan dindar bir adamdır.
"*Philosophiae Naturalis Principia - Doğa Felsefesinin İlkeleri*" isimli bir kitabı var. Sonradan pozitivist zihniyet, onu yerinden koparıyor.
Özellikle Kopernik, o tamamen kiliseyle yan yana, kiliseden korkuyor. Çünkü kilise hakkı konuşmuyor. Kilise, içine başka modeller takmış.
O zamanlar fizik, dinden ayrı bir şey de değil. Felsefenin içindedir ve özellikle o çağlarda felsefe dinle yakından ilgilidir. Doğaya öyle bakıyorlar.

Peki, İslam gözüyle olaya bakarsak ne görüyoruz?
Doğayı Allah yarattı ve Kendi iradesiyle kanunlarını vazetti. Doğayı dinden ayırmak mümkün mü bu şartlar altında?

İNSAN KUTSAMAK İSTER

"Seküler yaklaşımın ürettiği düşünceleri, felsefeleri kutsayan toplumlar mı?" diye sorarsak; aslında adam, yani rasyonalist kendi gündemi ve dönemi içinde söylüyor tezlerini ve yüz yıl boyunca da "Beni kutsayın" demiyor. Ama insanlar onu kutsamaya ihtiyaç duyuyorlar. Çünkü insanın bir kutsala ihtiyacı var.
İnsan aleladenin üstünde bir şeyleri kutsamak istiyor.

Pozitivist anlayışa geldiği zaman da tabii ki fiziği, maddeyi kutsayacak.
O gene felsefî bir ekol ama oradan kapitalizme geçtiği zaman parayı kutsuyor. Ama ben Newton'un kutsamasını ehven-i şer bulurum.
Çünkü şöyle düşünürüm:
Newton'a o kanunu bulduran da benim inandığım Allah…
O sezgiyi veren ve o kanunu vazeden de benim inandığım Allah…

Bugünkü teknoloji, Allah'ın vazettiği kanunların dışında bir şey yapmıyor, yapamıyor! O'nun (c.c) kanunları içinde ve O'nun halk ettiği malzemeyle bir şeyler üretiyor.
Fiber optik kablodan tutun da Mars'a giden uyduya kadar her şey hep aynı malzemeyle, yani O'nun (c.c) malzemesiyle…
Yani insan bir başka-yeni malzeme üretmiyor.

Bir fıkra vardır.
Birtakım bilim adamları diyor ki: "Biz de Tanrı'yız. Biz de yaratırız." Allah da onlara diyor ki: "Haydi, yaratın bakalım." Sonra bilim adamları bir avuç toprak alınca Allah diyor ki: "Yoo… Kendi malzemenizle yaratacaksınız. Benim malzemeyi kullanmak yok."
Hadise böyle…

Tekrar değerler sistemine dönelim.
İnsan dediğimiz varlık hayatı, kaderi, varlığı, ölümü, bilgisini sorgularken bu değerler sistemi ona diyor ki:
"Seni ben yarattım. Hayattaki gayen şöyle, şöyle… Böyle, böyle yaparsan sonu şöyle, şöyle olur."
Bir tasvir çiziyor. Dışarıdan baktığımızda bu bir tasvirdir. Bunu kutsal kitap söylesin ve İslam Peygamber'i aydınlatsın ama dışarıdan bakan nesnel bir akıl için bu bir tasvirdir.

Kapitalist dünya da diyor ki:
“Senin bir başlangıcın vardı fakat o hiç mühim değil. Sen bu dünyada varsan şöyle, şöyle yaparsın. Yeteneklerini böyle, böyle kullanırsın. Şu istikameti alıp gidersin. Bu hareketin iyidir, güzeldir.”
Bir başka resim çiziyor.
“Ölümden sonra zaten bir şey yoktur. Ölür gidersin.” diyor.

Mesela teknik üniversitede bir Matematik hocamız vardı, çok hoş bir adamdı.
Derdi ki:
“Ölü adam yanmış ampul gibidir. Hayattayken ışık verir, ampul yanınca içindeki o akkor tel kopar, bir daha tamir olmaz, atarsın biter.” derdi.
Bu bir anlayış…

Burada önemli olan şey şudur:
Bu değerler sistemine, yani medeniyet tasavvurunun temel dogmalarından ve onlardan yapılan çıkarsamalarla oluşturulan değerler sistemine, o tasavvura mensup insanın inanması…

İnanmadığınız zaman, o tasavvurun size önerdiği şeyler, çizdiği âlem tasviri sorularınıza cevap olmaz. Muallakta kalırsınız.
İnandığınız zaman ise o sizin için bir cevaptır, muallakta kalmazsınız.
Niye?
Bağlandığınız bir değerler sistemi vardır.

O zaman insan dediğimiz varlık, bu değerler sistemi doğrultusunda eylem yapmak durumundadır. İnanmadığı bir şeyi yapması ona çok ağır gelir.
Ya zorla yaptırırsınız ya da onu ifsat ederek (fitne çıkararak) yaptırırsınız…
Buradaki ifsat, insanın inandığı değerlerin dışında başka değerlere tâbi bir davranışıdır.
Mesela insanın içgüdüsüne hitap ederek onu motive edebilirsiniz. Ama bu sefer de inandığıyla davrandığı çelişki içinde olduğundan o gene bir çatışma yaşar.

KUTSANAN KÜLTÜR

İnsanın davranış biçimlerinden "kültür" meydana gelir.
İnsan dediğimiz varlık, inandığı değerlere göre davranışlarını biçimlendirmek ihtiyacında ve isteğindedir. Bunu her zaman yapamaz ama yaptığı zaman mutlu olur, yapamadığı zaman ise mutsuz…
Bütün davranış biçimleri buradan ortaya çıkar.

Bütün eylemlerin arkasında bir değerler sistemi vardır.
Bu eylemlerin tümüne "kültür" adını veriyoruz. Ama her kültür hadisesi bir bilince, bir değere veya birkaç değere ve bir inanca, bir dogmaya dayanır.
İster İslam Medeniyeti olsun ister modernite, yani modern medeniyet tasavvuru olsun ister Ortaçağ Katolikliği olsun ister Marksist medeniyet tasavvuru olsun, hepsinin arkasında bir değerler sistemi vardır.

Bu değerler sisteminin bazısı vahyî değerler sistemidir. Yani aşkın bir dünyadan gelen haberlerdir. Peki, aşkın dünya diye bir şey var mı?
Akıl bilemiyor ama inananlar için var. İnanmayanlar içinse yok, insan uydurması.
Onun için mesela bir modernist, "İslam'ın kutsal kitabını onun Peygamber'i yazmıştır." derken o sana bühtan etmek (iftira etmek) istemiyor. Yani kasıtlı şeyler ayrı ama o kendi itikadını (inancını) söylüyor. Çünkü onun için öyle bir ilişki söz konusu olamaz.
Ama bir Müslüman, "Hayır. Bunu Cibrîl-i Emîn, Hazreti Peygamber'e vahyetti." dediği zaman o da kendi inancını söylüyor.

Peki, bunun bu âlemde kontrol edilmesi mümkün mü?
Aklen mümkün değil. Ama bireysel bazda, duygusal bazda, sezgi bazında kontrol edilmesi mümkündür.
Mesela bireysel yaşanan hadiseler: Rüya, ilham, nasip, sezgi… Bunlar ayrı.
Toplumsal manaya bunu indirgeyemezsiniz veya küçük bir cemaate indirgeyebilirsiniz. Onun dışında o size ait bir hadisedir.

ŞEHİR KURMAK AHLÂKTAN BAĞIMSIZ DEĞİLDİR

Davranış gündeme geldiği zaman…
Bir davranışın değer hükümleriyle kontrolü söz konusu olduğunda medeniyet tasavvurunun inançla olan ilişkisini kontrol de gündeme geliyor. Çünkü insan dediğimiz varlık seçer ve değiştirir.
Emir demiri her zaman kesmez. Bazen keser, bazen kesmez. Bu kontrol mekanizması da ahlâk ve hukuktur.

Ahlâkın sınırları yoktur.
Her hareketimiz ahlâkî veya gayr-ı ahlâkîdir. Lâ-ahlâkî hareketimiz söz konusu değildir. İslam Medeniyeti açısından söylüyorum.
Modernite açısından toplumsal ahlâk vardır. Kamu ahlâkı, birey ahlâkı vardır ama bir de özel alan tarifi vardır.
Özel alana kimse giremez ama siz sizi yaratan Tanrı'nın sizi her an gördüğünü ve kendi meleklerine ef'alinizi (fiillerinizi) kaydettirdiğine inanıyorsanız özel hayat diye bir şey söz konusu olmaz.

Hatta dervişlikte fiilden öte kalbin hayatına dahi karışırlar:
"Şu altın ne güzel, şuradan alıversem görmezler ama haram, almayayım." gibi sözler söylerseniz kalbinizin kirlendiğini biliniz…
Kalp, öyle bir halde olmalıdır ki göz o altının cazibesini görmesin. Hatta altına bir cazibe atfetmesin. İndinde çakıl taşıyla altın bir olsun.

Demek ki medeniyet tasavvuru üçlü bir sistemdir.
İnanç ve değerler sistemi -kendi içinde tutarlı, anlaşılabilen, insan zekâsının algılayabileceği, hiç sofistike değil, çok net-, oradan ortaya çıkan davranışlar ve bunları kontrol eden ahlâk ve hukuk.
Hukuk daha dar bir alanı kapsar ama can acıtıcıdır. Mesela bir hareket gayr-ı ahlâkî olabilir ama gayr-ı hukukî olmayabilir, gibi.

Bu değerler yazılı kurallar bütünü olarak dile getirilebilir. İşte oradan da kelâmla felsefe çıkıyor. İnsan zekâsı onu bir sistem haline getirmek istiyor.
Mesela Marksist düzen içerisinde yorumcular geliyor. Marks'ın değerlerini yorumlayarak

aslında yazılı hale getiriyorlar. Adam ilk olarak felsefeyi vazediyor, yani bir âlem tasviri yapıyor; yorumcular da gelişen hadiselere göre onu revize ediyor.
İnsan zekâsı böyle…

İslam'da da böyle oldu.
Aristoteles'te de, yani Antik Yunan'da da böyle oldu.
Ortaçağ Kilisesi de böyle yaptı.
Her hareketin bir karşılığı vardır. Yani tatbikata ve ilkelere bakılıyor, sonra da yorum getiriliyor. Böylece içtihat oluşuyor.

Yapılan içtihatla ilkeler arasındaki ilişkiyi de izlemek lazım.
Ne kadar sağlam bir ilişki kuruldu?
İlkelerden taviz verildi mi, verilmedi mi?
Peki, kim yapacak bunu?
Her toplumun içinden çıkan birtakım adamlar yapacak.
İster istemez öyle bir çıkıyorlar ki söyledikleri sözler toplumu etki altına alıyor ve toplumun problemlerini çözüyor. Yani boşu boşuna etki altına almıyor.

Şehir de mademki bir davranış biçimidir ve toplumsaldır o halde özellikle inanılan, benimsenen ve yaşanan, direktiflerini ortaya koyan değerler sisteminden bağımsız değildir.
O halde şehir de bir ahlâk ve hukuk sorunudur. Yani bir şehri kurmak, dönüştürmek ya da muhafaza etmek ahlâkî bir problemdir, ahlâktan bağımsız değildir.
Şehirde yaşamak, o şehri inşa etmek ve o şehirde inşa edilmek, yani şehrin fiziğiyle ilgili bizatihi bir eylem ve bu eylemin insanı etkilemesi de bir ahlâk ve hukuk sorunudur.

İnsanlar umumiyetle olayın hukukî boyutunu çok net görürler.
Neden? Çünkü hukukî boyutu ihlal ettiğiniz zaman canınız acır. Müeyyidesi vardır, yaptırımı söz konusudur.
Ama şehir hukuktan daha geniş bir kapsamda bir ahlâk meselesidir. Hem kurmak hem dönüştürmek hem şehirde yaşamak…
Neden? Çünkü bir davranış biçimidir ve o davranışın arkasında sizin inandığınız değerler sistemi vardır. Yani davranışlarınız değerlerinize uyuyorsa orada ahlâkî bir uyum ortaya çıkar.

Özellikle çağımızda ve özellikle ülkemizde şehri kurmanın, şehirde yaşamanın, şehri kullanmanın ve şehri dönüştürmenin ahlâkî boyutu göz ardı ediliyor.
Daha doğrusu göz ardı edilmiyor da şöyle söyleyeyim:
İnsanî öğelerden, ilkelerden yola çıkan, -hatta biraz daha netleştirelim- İslam

Medeniyeti'nin değerlerinden yola çıkan bir değerler sisteminin davranış biçimleri ve bununla ilgili ahlâk, şu anda bizim şehirlerimizde görülmüyor.

Onun yerine bütünden koparılmış bir kapitalist ahlâk görüyoruz!
Mesela kapitalist sistemin bir sistem olarak tümüyle tatbik edildiği şehirlerde de bir ahlâk var. Ama şu anda Türkiye'de ne o ne bu…
Sıkıntı orada.

Kapitalist sistemden bir parça kopardık, sistemi tümüyle almadık, alamadık.
İyi veya kötü orasını tartışmıyorum ama başımıza gelen, ondan alınan hırs öğesi, "Benim olsun!", "Güçlü olsun!" öğesi şu anda görülüyor ama kapitalist sistemde o öğeyi denetleyen toplumsal bir denetim mekanizması vardır. O bizde yok.

Onun için böyle ucube şehirler ortaya çıkıyor… Daha doğrusu yaşanılamaz şehirler ortaya çıkıyor.
İlk etapta belki bu şehirler bazı insanlara veya bazı kesimlere büyük imkânlar sağlıyor. Ama unutmayalım ki hayata bir bütün olarak baktığımız zaman -çünkü hayat bir bütün- bunun maliyeti çok yüksek oluyor ve bunun da maliyeti önce fiziksel, bedensel, sonra ruhsal tekrar bize dönüyor.

"Şehir-ahlâk-medeniyet tasavvuru" ilişkisi böyle bir hadisedir.
Bir medeniyet tasavvurunun ne olduğu ana hatlarıyla bu şekildedir.

Mutlaka bir tasavvura dayalı olarak kurulması gereken şehir, o tasavvuru ya yansıtıyordur ya da yansıtamıyordur. Yansıtamadığı zaman bir başka medeniyet tasavvuruna ait eklektik, yani parçacıl, o tasavvurun gene bütününü almayan acayip, neticede yoz, yaşanmaz bir yapı ortaya çıkıyor.

HÜRMETSİZLİK: YAŞLI ZAT'A AT MUAMELESİ

Bir de "biçimler"e değinmek gerek.
Mesela bir değerden bir biçim ürettiniz…

Büyüklere hürmet, insanî bir vasıftır.
Diyelim ki yaşlı bir at oturuyor ve genç bir tay da yanından geçiyor ve bir de yüzüne karşı gaz çıkarıyor. Geçebilir, yapabilir. Ama diyelim ki genç tay oturuyor, yaşlı at ona doğru geliyor ve tay da geviş getirmeye devam ediyor. Hareketinde hiçbir değişiklik olmuyor. Ama insan olarak siz yaşlı bir zat gördüğünüz zaman toparlanıp kalkıyorsunuz.

Neden?
Çünkü 'hürmet' dediğimiz kavram size ait bir değerdir.

Ayağa kalkmak, büyüklerin yanında sigara içmemek, ayak ayak üstüne atmamak şeklinde bunun ifadeleri vardır.
Sonra gün gelir, zamanla bunlar demode olur. Bazıları derler ki:
"Aman ne geri kafalısın. Şimdi özgürlük var, herkes her yerde her şeyi yapabilir."
O zaman hürmet kavramı ortadan kalkmıştır. Ama insanların böyle bir kavrama her zaman ihtiyaçları vardır. Belki zamanla hürmet kavramının ifade biçimleri değişecektir veya değişmiştir. Ama kavram, hayatımızın vazgeçilmez bir öğesidir.
Çünkü zaman, biçimleri değiştirmektedir ama öz, bizi yaşatan öz var olmaya devam eder. Zaman içinde o öze uygun bir davranış biçimi bulamazsanız insani ilişkilerinizde huzursuzluk ve gerilim doğar.

ZAMANLA BİÇİM ÜRETEMEZSEN ÖLÜRSÜN!

Gelenek, yani kökleşmiş biçim; tasavvura ait her değerin hayata yansıması sırasında ortaya çıkan biçimdir ve belli bir zaman ve mekâna tâbidir. Yani zamandan ve mekândan etkilenir.
Fakat biçim olduğu için de, zaman bir süre sonra onu zorlamaya başlar. Çünkü zaman durmuyor, geçiyor, değişiyor…

Kanaatime göre bu bir realitedir, bir bozulma ya da dönüşüm değildir.
Mühim olan, o değerden yeni biçimler üretecek dinamizm ve zihin berraklığı içinde olmaktır. O zaman medeniyetin -eğer medeniyet tasavvuru diriyse, varsa, arkaik değilse- zamana bağlı yeni yorumları ortaya çıkıyor.
Bu yorumu yapamadığınız zaman o biçim hayatınızda bir yük haline geliyor.
Değerden vazgeçmek de fevkalade zor, çünkü o zaman bir başka medeniyet dairesine geçmeniz gerekiyor ki bu da zor bir şeydir.

O medeniyetin iyice ölmesi lazım.
Peki, bu ne demek?
Yani toplumun hiçbir ihtiyacına cevap veremez hale gelmesi lazım. Önce zihnî ihtiyaçlarına cevap veremeyecek hale gelir.
Diyelim ki:
“A medeniyeti”nin, hayatın başlangıcı, bitişi ve sonrası hakkında bir fikri var ama artık o fikir geçerli değil. “Saçma, böyle fikir olmaz.” diyorlar.
Mesela kader hakkında bir açıklaması var ve artık o gündemden düşüyor ve arkaik oluyor. Çünkü yerine bir başka tasavvurun açıklaması gelmiştir. O açıklama olmadan yaşamak mümkün değildir. O yer asla boş kalamaz. Ama insanların çoğu bunu fark etmezler.
Rafa kalkan medeniyet tasavvurunda birtakım öğeler devam edip gelir ama sistem bütünüyle rafa kalkar.
Bu olmadığı sürece o diridir ama oradan biçim üretmeniz lazım.

DİRİ OLACAĞIZ, İSLAM MEDENİYETİ OLACAĞIZ!

Diri duran medeniyet tasavvurunun çok tipik örneği:
İslam Medeniyeti'nde tevhid, Allah ve Allah'la olan ilişkidir. Bu ilişkinin sonucunda mesela bütün topluma farz olan bir namaz ibadeti vardır. Bu namaz ibadetinin İslam Medeniyeti'nde çok önemli nirengi noktası ise Cuma namazıdır.

Peygamber mescidinin geometrisine, malzemesine, fonksiyonuna bakınız.
Bağdat devri, Ortaçağ İslamı; fonksiyon aynı, geometriye ve malzemeye bakınız.
Oradan bir kol atlıyor İran'a. Oradan bir kol atlıyor Suriye'ye. Bir kol Anadolu'ya, bir kol beyliklere, bir kol güneye…
Ulu Camiler, Cuma Camileri, Cami-i Kebirler, Osmanlı Külliyeleri geliyor sırayla mekâna ve zamana tâbi olarak…
Ve resim burada bitiyor.
Ne bekliyoruz? Hissedildiği kadarıyla bugüne ait bir cami formu bekliyoruz.
Şimdi tekrar kendimize dönüp şu soruları soralım:

Bu dönemde biz hâlâ İslam Peygamberi'ne inanıyor muyuz?
İnanıyoruz.
Cuma namazına gidiyor muyuz?
Gidiyoruz.
Bu dönemde biz İslamiyet'e inandığımız ve cumaya gittiğimiz halde bir Osmanlı hayatı mı yaşıyoruz?

Bu zamanın ihtiyacı olan camiyi, estetiği, formu, malzemeyi üretemedik.
Peygamber Camii, Ortaçağ Bağdatı'ndaki Ulu Camiler, Cuma Camileri, Anadolu'daki Cami-i Kebirler, Osmanlı Külliyeleri; fonksiyon aynı ama malzeme ve biçime baktığın zaman müthiş farklı olan eserler.

Medeniyet dili, gelenekle arasındaki ilişkiyi koruyarak yeni biçimler üretiyor. Geleneği bir yerde tutuyor ama gelenek biçimin donmuş hali değil, ilişkinin özüdür.
Gelenek, özden biçim üretmektir.
Bir geleneğin dönemi bitince kendini tekrarlamaz, yenisini yapar.
Şimdi bizim sıkıntımız da bu.

Burada etken, zaman ve değişen şartlar oluyor. Zaman değiştikçe formu da ona göre dönüştürmek gerekiyor, öze sadık kalarak…

Mesela -benim kanaatime göre- bugün el öpmek, toplumun bir kesimi için bir hürmet ifadesi değildir. Bir kısmına göre hürmet ifadesi olsa da bir kısmına göre değildir.
Burada mühim olan, kalbimizdeki histir…
Bir başka biçimde bunu bakışlarla da ifade edebilirsiniz. Reveransla (selam vererek) ifade edebilirsiniz. Hediyeyle ya da tebessümle ifade edebilirsiniz.

İnsan fevkalade hassas bir varlıktır. Her şeyden anlıyor.
Küçücük bir çocuk bile her şeyden anlıyor ama ifade edemiyor. Niye? Çünkü insan basit bir varlık değil…
Allah (c.c) bize ruhundan ruh üflemiş, hayvanlara üflememiş.
Böyle bir resim…
Demek ki her biçimin bir kullanma müddeti, affınıza sığınarak biraz âmiyâne (basit) bir tarzda söylersek "raf ömrü" var.

Zaman değiştikçe formu dönüştürmek üzerine burada güncel bir örnek verelim:
İslam Uygarlığı halen günümüzde değerler sistemi olarak var. Sadece Müslümanlara değil, bütün insanlığa ümit veriyor. Çünkü modernitenin materyalist baskısı altında bunalan insan şefkat ve merhametle örülü bir hayata bir nebzecik de olsa hasret çekiyor.
Ancak İslam Uygarlığı'nın cehalet, fakirlik, Batı toplumlarının baskısı gibi nedenlerden dolayı şu anda yeni bir biçimler kompozisyonu üretme iktidarı yok. Ama bu realite ilânihâye (sonsuza kadar) böyle devam edecek diye bir anlayış söz konusu değildir.
Umuyoruz ki bu uygarlığın içinden çıkan ve belli niteliklerle donanmış bir hareket, bütün insanlığa bir hayat kaynağı sunacaktır.

Eğer medeniyet tasavvurunuza varlığınızı sınırlayacak bir temel değer getirmezseniz -kul hakkı gibi- özgürsünüzdür(!).
Modernitede "kul hakkı" diye bir kavram var mı?
Yok.
Temeli budur:
"Laissez faire, laissez passer (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)"

Siz Batılı kapitalistler Germen ırkına dünyada çok fazla bir hak tanımamışsınız. O da diyor ki:
"Yahu, Avrupa'yı kuran iki büyük güçten birisi benim. Birisi Roma, birisi ben. Bana bir şey bırakmadı bunlar."

Ve buradan iki büyük dünya savaşı çıkıyor. Siz bakmayın bugünkü sükûnete ve uyuma. Bu hak tanımama hali devam ederse yeni bir çatışmanın doğması ihtimali gün gibi ortadadır. Bu da benim kanaatim.
Şu an için bir hayal ama tarih nice hayallerin çok kısa bir zaman içinde hakikat olduğunu görmüştür.

Modernite “kul hakkı” kavramını kabul ederse çatışmalar önemli ölçüde azalır…

OLDUĞUN GİBİ GÖRÜN EY ŞEHİR!

Şehir de bir yapılanma, yani toplum tarafından üretilen birtakım davranışlar bütünü neticesinde ortaya çıkan bir oluşum.
Şehir dediğimiz bu olgunun yapısal süreci uzun ya da kısa olabilir, karmaşık ya da daha az basit olabilir… Çünkü şehir; insan/toplum eseridir, doğada kendiliğinden var olmaz.
Madem şehir bir davranıştır, o zaman arkasında mutlaka bir medeniyet tasavvuru vardır.

O halde bir şehri, şehrin biçimlerini analiz ederken, şehre bakarken "Bu şehir kimin eseri?" diye başlamak lazım hadiseye.

Bu şehir hangi medeniyet tasavvurunun eseri?
O tasavvuru yakalarsak, bulursak ve o tasavvurun ana öğelerini, değer hükümlerini, oradan değer biçimlerini, şablonları öğrenirsek onların şehirdeki karşılığını çok rahat bulabiliriz. Böylece bir şehri adeta geri okumayla anlamlandırmış oluruz.

"Medeniyet tasavvurları" demedim, tekile indirdim. Çünkü her şehirde belli bir medeniyet tasavvuru öne çıkar, baskın olur.
Diğerine yer bırakmaz. Çünkü bir toplumda melez medeniyet tasavvuru olmaz. Melez medeniyet tasavvuru kimlik krizine yol açar, dolayısıyla o toplum bir şey üretemez.

Şu anda Türkiye'de olduğu gibi…
Onun için olduğun gibi görün, rahat olursun diyorum. Çünkü çelişkili kişilik, sonunda bir yerden patlar. Toplum; krizi, buhranı uzun süre hem taşıyamaz hem de saklayamaz.

MÜSLÜMAN VERSUS KAPİTALİST

Müslümanlar 1620'lerde New York'a, Manhattan'a gitselerdi nasıl bir şey yaparlardı?
Mesela İnkalar'a Fernán Cortés'in yerine Senegal'deki, Mağrip'teki Müslümanlar gitselerdi ne olurdu?
Aslında adam gitme ihtiyacını hissetmiyor, zaten buradan bakmak lazım hadiseye. Çünkü bulunduğu yerde kendisine nasip olan şartlar onu mutlu ediyor.

Adama ne verseler onun için kâfi.
Diyelim ki gittiler… Gitselerdi geri gelmezlerdi de, orada kalırlardı. Orası da Allah'ın arzı, oradaki halk da Allah'ın kulları diye düşünürlerdi. Onlara dini telkin ederler. Kabul edenler eder, etmeyenler etmez diye bakarlardı. Orada otururlardı, çoluk çocuk sahibi olurlardı, ekip biçer ve ölürlerdi.
Bizim kültürümüz böyledir. Aralarına karışıp giderdik.
Biz hiç kimlik sorgulamayız ki…
Yaşar giderdik orada.

Her yerin Allah'ın arzı, herkesin Allah'ın kulu olduğunu biliyor adam.
"Kader beni buraya sevk etti, tamam." diyor. "Alayım, getireyim, götüreyim, benim olsun." demiyor. Böylece hem karşıdakine yaşama hakkı veriyor hem de kendine bir alan açıyor aslında.

Ama kapitalizm böyle değil!
"Bu benim, o da benim olsun." diyor. Ötekine bakıyor, "Bu da benim olsun." diyor.
"O ne yapsın?" "Bana ne! Ne yaparsa yapsın."

Şu mantığı çok iyi anlamak lazım:
Mesela televizyonlar "Gazze'de iki bin kişi öldü." diyor.
Hiçbir manası yok! Neden? Çünkü onların nazarında orada ölen adamın bir anlamı yok. Akan petrolün anlamı var.
Bunu bizim kabullenmemiz mümkün değil ama hiç olmazsa anlamalıyız. Bunu adam söylüyor zaten. Saklamıyor ki! Bu bir anlayıştır.

O zaman güvenlik ihtiyacı doğal bir ihtiyaç değil, direkt korku üzerine bina edilen bir

ihtiyaç… Adam seni kıskıvrak yakalamak için güvenlik sorununu yaratıyor.
Çünkü güvenlik, insanın temel içgüdülerinden bir tanesi.

AÇIK ŞEHİR

Çok enteresandır, Zygmunt Bauman "transparent şehir" ifadesini kullanıyor.
"Fecidir, orada yaşanmaz." diyor. Orada her şey belli ve siz de o bellinin içinde bellisiniz.
Mekân hiçbir şekilde size gizli bir şey bırakmıyor.

Bir de mesela çıkmaz sokak yok şehirde.
Yani şehir kendinize özgü, dostlarınıza özgü bir şey yapacak imkân bırakmıyor ve tabii bu tasarım da hayatınızı ister istemez etkiliyor.
Çünkü her mekânda bir değer hükmü gizlidir ve biçim o değer hükmünden gelir.
O mekânı kullanan insanlar da bir süre sonra o değer hükmünü omuzlarında hissedip ona göre davranmaya başlarlar.

"Açık şehir" şu demek:
Bütün mekânları kurgusal davranışlarınıza göre tasarlanmış ve sizi o kurgusal davranışa mahkûm eden şehir.
Size, kendinize ait bir seçim yapma ihtimali bırakmaz yahut bunu çok zor bir hale getirir.

Mesela Amerikan şehirlerine bakalım:
Adama bir adres sorduğum zaman diyor ki: "Two blocks ahead." O blok bitmiyor. Ne bir dükkân ne de bir adam var. Demir pencereler, yürü Allah yürü…
Avrupa'ya gidiyorsun, orada blok falan yok. Dükkân, bir bar, yukarıda bir varyete, orada bir kütüphane, bir kafe… Yani her şeyi yapabilirsin ama birilerinin programladığı şekilde… Bu şehri yaratmak kolay.
Adam kendi zihninde tasarladığı davranış biçimini şehir üzerinden yansıtıyor size.

Plaja gittiniz diyelim. Oradaki insanlar da denize haşemayla giriyor. Bir gitseniz, iki gitseniz, üçüncüsünde mayonuzu çıkarır, haşemayı giyersiniz. Oradaki insanlar da denize hep haşemayla giriyor. Eğer gidiyorsanız siz de ister istemez giyersiniz.

Şehirlerde çok önemlidir:
Her medeniyet tasavvuru kendi değerler sistemine dayalı davranış biçimlerini kolaylaştıran bir biçimsel tasarım getirir.
Mesela burada bir cami var, az ileride bir tane mescit, daha ileride bir tane daha… Niye?

Tasavvur, namaz kılmayı bir davranış biçimi olarak sana betimlemiş.
Zamanı belli, kazası var, edası var. Emin Işık Hoca "Cem'i var." diyor, "Terk'i var." diyor, "Tövbe'si var." diyor… Ama Erenköy'ünde laikçi adam, "Yahu Göztepe'de cami var zaten, ne lüzumu var parka cami yapmaya. Yürüsün yirmi dakika." diyor. Adam haklı. Onun dünyasında camiye öldüğümüz zaman gideriz. Belki de bayramlarda gideriz.

Almanya'ya, Avusturya'ya gidin; adım başı gasthaus var, beer house var. Niye? Adam içiyor, sonra dostuyla sohbet ediyor.
Eski kadim şehirlere gidin, adım başı kilise var.
Türkiye'de çiğ köfteci var her yerde. Sonra simit sarayı, dürümcü… Niye? Çünkü ucuz. Beş liraya, on liraya doyuyorsunuz. Restoran ise pahalı.

Her ihtiyacın ardında bir tercih, onun da ardında bir yöneliş söz konusudur. İmkânı az olanın yaşadığı toplumda eğer imaret sistemi varsa, çiğköfteciye de simit sarayına da ihtiyaç duyulmaz.
Hizmeti sunan bunu ecir kazanmak için bir lutuf, hizmet alan da bir şükür vesilesi olarak görür.

ŞEHİRDE YAŞAYAN ŞEHİRLİ MİDİR?

Şehir, kültürün üç boyutlu halidir.
O şehirde doğmak yetmiyor. O şehirdeki değerler uygulamasını benimsemek, kimliğini orada bulmak lazım… Yani kendini betimlerken "Şu gök kubbeyle beraber varım." demek.

Niye?
O beni değerler sistemindeki bir hücreye, bir noktaya götürüyor.
Her an bunu görüyorum. Çünkü bunu görmeye muhtacım.

Şehirde yaşayan her insan, şehirli değildir.
Eğer sizin tercihiniz şehri inşa etmek ve şehirde inşa edilmek ise siz şehirli olursunuz. Buradaki "inşa", kilit sözcüktür.
Eylemlerinizle şehre katkı yaptığınızda bu bir inşa olur.

Mesela tiyatroya gittiniz, sonra oyunu dostlarınızla paylaştınız, hatta oyuna dair olumlu veya olumsuz bir yazı yazdınız. Bu bir katkıdır. Olumlu veya olumsuz olması hiç fark etmez.

Şehri "inşa" ederken aslında siz de "inşa" edilirsiniz, zenginlik kazanırsınız.
Dolayısıyla kendi kimliğini inşa eden, kendi kimliğini geliştiren ve şehre katkıda bulunan insana "şehirli" diyoruz.
Şehirde yaşayan, para kazanan insana şehirli demiyoruz.

İnşa etme ve edilme süreci dinamik, hareketli bir eylemdir.
Yaptıklarınızla, yani eyleminizle bir tavır gösterirsiniz. Her eylemin bir mekâna ihtiyacı vardır. Eylem ve mekân bir bütündür.

Cenab-ı Allah mekândan münezzehtir ama insanın mekâna ihtiyacı vardır.

HAYATA GEÇMEYEN MEDENİYET TASAVVURU ÖLÜR

Bir medeniyet tasavvurunu teorik olarak değerlendirdiğimizde o tasavvurun mutlaka hayata geçip yaşanması için var olduğunu görürüz.

İnsan dediğimiz varlık…
İnancını hayatına dökmek ister, yani inancını deklare etmek ister, inancının kendisine söylediği ilkelere göre davranmak ister.
Bu nedenle, eğer bir medeniyet tasavvurunun ilkelerine göre yaşayamıyorsanız yaşadığınız medeniyet tasavvurunun ilkelerini farkında olmadan kabullenirsiniz.

Bir medeniyet tasavvuru, hayata geçmek zorundadır!
Aksi halde yaşanmaz hale gelir, arkaik olur, ölü olur. Bu yüzden medeniyet tasavvuru, hayatiyetini sürdürmek istiyorsa mutlaka uygulanmak, tatbik edilmek zorundadır.

Şehir, her ne kadar bir eylemler bütünü olarak görülse de arkasındaki değerler sisteminin hayata yansıması olduğu için insanıyla, binalarıyla, içinde yaşanılan hayatla ve tüm uygulamalarıyla kendisini oluşturan medeniyet tasavvurunu besler.
Bu açıdan şehir çok önemlidir.
O tasavvura güncel bir güç, bir enerji katar. Toplumun o tasavvura olan inancı güçlenir ve bu kuşaktan kuşağa, nesilden nesle devam edip gider…
Dolayısıyla insan, -her zaman yapamasa da- bireysel manada sevdiği ve inandığı eylemleri yapmalıdır. Yapamadığı zaman vicdan azabı çeker.
Ama medeniyet tasavvuru bunun ötesinde toplumsal manada bir kimlik meselesidir.
Kimliğin yaşaması ve devam etmesi için şehirde o tasavvurun uygulamalarını şehir düzenlemesi ve içinde yaşanan hayat olarak mutlaka görmemiz lazım. O açıdan bir medeniyet tasavvurunun şehri o tasavvur için hayati önemdedir.

Her medeniyet tasavvurunun zirve yaptığı dönemler vardır.
Medeniyet tasavvuru o dönemlerde kendi simge şehrini üretir ve insanlar -önce kendi toplumu, sonra diğer toplumlar- o simge şehir üzerinden o tasavvurun hakkında bilgi sahibi olurlar.

O medeniyet tasavvuruna sahip olan toplum ise o şehir üzerinden gurur duyar, kimliğini tazeler ve tasavvura olan bağlılığını yineler, güçlendirir. Dolayısıyla şehir ve medeniyet tasavvuru çok önemli iki olgudur.

Mesela Antik Yunan döneminde…
O, ciddi bir medeniyet tasavvurudur ve o tasavvurun simge şehri Atina'dır. Bugünkü Atina değil ama o Antik Atina hâlâ mevcut…
Onun üzerinden bugün dahi insanlar Antik Yunan medeniyet tasavvurunun birtakım öğelerini önce görüyorlar, sonra okuyorlar, sonra düşünüyorlar, sonra hissediyorlar.
Duygu daima bilgiyle genişler ama bilgiden daha geniş bir alanı kapsar. Hayatın daha bütününü kapsar. Tefekkürden de daha geniştir.

Kimlik, duyguyla kazanılır.
Birinci adım görmek, ikinci adım okumak, okuduğunu gördükleriyle karşılaştırarak tecrübe edilmiş bilgi sahibi olmak, sonra fikir üretmek, sonra duygulanmak… Böylece kimlik oluşuyor.
Bunun da başlangıcı Batı Uygarlığı için Antik Atina şehridir.

Antik Yunan kültürü, yani antik dönem hakkında bir fikir sahibi olmak istiyorsanız tabii ki ilgili eserleri okuyacaksınız ama en azından antik bir şehir görmelisiniz. Amfi tiyatrosuyla, akropolisiyle, agorasıyla, stoasıyla, odeonuyla, gymnasiumuyla…
Ve oradaki hayat hakkında o mekânlar üzerinden bir çıkarsama yapmalısınız. Sonra okuduklarınızla planlara, resimlere bakarak bunları -eski tabirle- hall ü hamur ettiğiniz zaman bir imaj çıkıyor ortaya.
Birtakım edebî veya düşünsel eserlerle bu imajı takviye ederseniz bir şekilde o medeniyet tasavvurunun duygu dünyasıyla empati kurmanız mümkündür.

Daha sonra kadim Roma şehri…
Bütün Avrupa'yı -eski dünyanın çok mühim bir kısmı- hâkimiyeti altına alan ve Avrupa'ya 4-5 asır, Pax-Romana dedikleri bir barış yaşatan büyük Roma döneminin -önce cumhuriyet, sonra imparatorluk- büyük medeniyet tasavvurunu da şu anda İtalya'nın başkenti olan Roma'da özüyle görüyorsunuz.
Tabii ki başka şehirlerde de var antik Roma dönemine ait kalıntılar ama orada bütün haşmetiyle ve nüvesiyle (özüyle) görülüyor.
Çünkü simge şehir…

Bu arada bir küçük parantez açalım:
Roma bir şehir-devlet iken veya Akdeniz bölgesine münhasır -İtalya'da vs.- küçük siyasal

bir varlıkken o dönemin şartlarında -eski çağdan söz ediyorum- cumhuriyetti. Devlet büyüyünce, gücü artınca, farklı coğrafyalara yayılınca bunun cumhuriyetle idare edilemeyeceği görüldü. Dolayısıyla Roma kabuk değiştirip imparatorluğa geçti.

Halbuki bizim algımızda şöyledir:
Cumhuriyet daima iyidir; imparatorluk kötüdür. Modern çağın en azından yerli algısı böyledir. Hayır, bu bir zaruretti! Siyasalcılar üretti.
Gördüler ki artık cumhuriyet idare tarzıyla o büyük coğrafyayı idare etmek mümkün değil. İmparatorluğa geçtiler. Bu da bir realite…
Sonra o da bitti.

Avrupa'da uzun bir feodalite başladı. Sonra da parça parça Avrupa krallıkları kuruldu. Tekrar büyük bir Avrupa ama Roma kadar büyük değil. Sonra ne oldu?
Feodaliteyi toplayan adam kim? Şarlman veya Büyük Karl bir birlik kurdu ama o da reel olmadı, bir süre sonra dağıldı. Oradan da Almanya, Fransa ve ara devletler zuhur etti. Sonra onlar millî krallıklara dönüştü.

Geldi, geldi, geldi…
Sanayi Devrimi'nin zirve yaptığı noktada iki büyük savaş patladı. İkinci savaştan sonra görüldü ki Avrupa tekrar birleşmek zorunda. İşte şimdiki Avrupa Birliği o. Peki, bu birlik yürür mü?
Bu globalleşme çağında zor gibi gözüküyor. Çünkü bu çağda birçok siyasal olayı kontrol altına almanız fevkalade zor. İletişim, para artık kontrol edilemiyor. Ama Avrupa tekrar birlik zaruretini gördü.

Amerika; Avrupa'dan daha bağımsızdı, çünkü tüm yaşanan sosyal olaylardan uzaktı. Müdahaleye açık değildi. Fiziksel olarak avantajları vardı. O da kendi içinde "civil war/iç savaş" dediğimiz bir savaş yaşadı ve bir federasyon kurdu.
Birleşik devletler, eyaletler şeklinde. Özerk ama bir federasyondur. Peki, bu devam eder mi? Bilmiyoruz. Sovyetler birliği keza böyleydi. Dağıldı, yine toplanıyor.

Şunu söylemek istiyorum:
Hayatın akışı içerisinde siyasal yapılanmalar öyle veya böyle olabilir. Mantıksal bir seyir takip etmiyor. Önce tiranlıktı, sonra derebeyi oldu, sonra yerel kral geldi, sonra imparator geldi, sonra parlamento geldi. O parlamentoyu kim yönlendiriyor?
Bugün Rusya'ya baktığınız zaman vizyonda parlamento mu görünüyor, yoksa Putin mi?
Bu soruyu ucu açık bırakıyorum…

Dolayısıyla şehirle medeniyet arasında birbirlerinin olmazsa olmazı bir ilişki var.
Hiçbiri diğerinden üstün değil.
Tasavvur, şehri kuruyor -ahlâkî, hukukî bir davranış- ve şehir eğer özgün medeniyetin yansımasıysa tasavvuru besliyor, kimliği besliyor. Ama zaman içerisinde şehir eskiyor, kimlik de eskiyor.

Medeniyet tasavvurunda yeni biçimler üretmek gerekli. İşin özü bu!
Gerek bireysel davranışlarda gerek toplumsal davranışlarda…
Medeniyet tasavvurunun ana değerleri sabit, çünkü o da kimliği tanımlıyor ama oradan istediğiniz kadar ana değerlerle uyumlu çözüm ve biçim üretebilmelisiniz, bu yeteneğiniz olmalı.

İNSAN NİYE ŞEHRİ ORTAYA ÇIKARMAYA İHTİYAÇ DUYAR?

Niçin şehir?
Çünkü insanın birtakım içgüdüsel ihtiyaçları var:

Barınma ihtiyacı… Çünkü insan doğada yaşayamıyor.
Güven ihtiyacı… Çünkü insan doğada ve yalnızken kendini güvensiz hissediyor.
Üretme ihtiyacı… Çünkü doğadakilerle yetinmesi mümkün değil. Bir şeyler üretmesi lazım ki hayatını sürdürsün.
Ve üreme ihtiyacı… Neslin devamı ihtiyacı gibi.

Bunlar bütün insanlarda var.
Ayrıca insanlar yalnız yaşayamıyorlar. Birkaç istisna hariç mutlaka toplumsal yaşamak zorundalar. Bu istisnalara da bizim zamanımızda "Tarzan" derlerdi. Tabii Tarzan muhayyel bir kahraman… Onun dışında, toplumu terk eden mistikler var, onlar ayrıdır.
Ama toplum/insanlar güven içinde yaşamak, muaşeret ihtiyaçlarını karşılamak, yani selamlaşmak, dertleşmek, beraber eğlenmek, beraber üzülmek, beraber tapınmak, beraber yiyip içmek için toplu halde yaşamak ihtiyacındalar.
Hem kendilerini daha güvende hissediyorlar hem de mutlu oluyorlar. Bunlar her insanda olan temel ihtiyaçlardır.

Bu ihtiyaçları karşıladığınız zaman işlevsel bir yapı ortaya koyuyorsunuz. Bu ne demek?
Yani işinizi gören, ihtiyaçlarınıza cevap veren bir yapılanma ortaya koyuyorsunuz. Bunun için illa şehre ihtiyaç yok.
Bu kırsalda da köyde de kasabada da olabilir, bir komünde de (kapalı toplumda da) olabilir. İnsanlar bir araya gelmişler, ekip biçiyorlar, akrabalık ilişkisini kuruyorlar, beraber tapınıyorlar, törenlere katılıyorlar, doğuyorlar, çoğalıyorlar, ölüyorlar, üretiyorlar…
Bunlar köyde de oluyor.

Peki, insan niye ihtiyaç duyup da şehri ortaya çıkarıyor?
İnsan doğasına baktığınızda ister "Bu doğa kendiliğinden oldu." deyin ister "Tanrısal bir lutuftur." deyin, şunu görüyoruz:

İnsan tekdüzelikle tatmin olmuyor!

Çok renklilik istiyor…
Çok değişkenlik istiyor…
Çok parametre istiyor…
Farklılık görmek istiyor…
İnsan doğasında böyle bir özellik var ve insan doğasında çok farklı yetenekler gizli…

Benim kanaatime göre şehrin kurulmasına sebep olan etken ne ekonomik ne askerî ne güven ne şu ne bu…
Şehrin kurulması insan doğasındaki bu çok renklilikten, bu tatminsizlikten ileri geliyor. Ve insana imkân verdiğiniz zaman -herkeste bu var- hiç ummadığınız yetenekleri ortaya çıkıyor.

Şehir, işte bu çok renkliliği ortaya koyan, insanı var olmak için birtakım rutinlerin köleliğinden, esaretinden kurtaran ve insan doğasında var olan yetenekleri açığa çıkaran bir özgürlük ortamı aynı zamanda…

İnsan belki köyde, kırsalda yaşarken bunun farkında değil ama kalabalık bir şehre geldiğinde ve orada kendisiyle hiç benzeşmeyen fakat hayatına büyük renkler getiren farklılıkları gördüğünde bu özelliğin farkına varıyor.

İNSAN ÇOK RENKLİLİK İSTER, TEKDÜZELİKLE TATMİN OLMAZ

2014'ün yazında şehirden çıktım ve bir iki ay kadar bir köyde yaşadım. Bu reel, ciddi bir köy… Kadıköy ya da Karaköy gibi değil. Oradaki hayatı gözlemledim, o hayata kısmen katıldım ve şunu gördüm:
Köydeki hayat -ki 2014 senesinin ilkbahar ayları veya ilkyaz ayları- birkaç parametre üzerine kurulu ve insanlar oradan çıkmadıkları zaman o parametreler onlara yetiyor gibi görünüyor ama çıktıklarında iş değişiyor, oradaki parametreler artık yetmez geliyor.
Böyle insanlar tanıdım.

Mesela o köyde zeki bir kız çocuğu doğup yetişmiş, bir kasabada ortaokulu ve liseyi okumuş, sonra Ankara'da iyi bir üniversiteyi kazanmış ve okumak için oraya gitmiş.
Ankara'da o köyde hiç düşünmediği birçok şeyin farkına varıyor. Feminist ve aktivist olmuş. Kılığı kıyafeti değişmiş, zihniyeti değişmiş, köyle hiç alakası kalmamış. Belki kızın hali köye çok zıt ama beni orası ilgilendirmiyor.
Farklı bir renge bürünmesi, o köyde kalsa o rengi tanıması mümkün değil. Bu renk doğrudur, yanlıştır, onu da tartışmıyorum.

Böyle bir erkek çocuğu da tanıdım. O da tiyatroyu keşfetmiş ve tiyatro sanatçısı olmak istiyor. Amatör olarak oynayıp bu alanın dersini alıyor. Olur olmaz, onu da tartışmıyorum. Ama köyde kalsa belki kendinde o hevesi, o şevki, o hırsı, o tutkuyu bulamayacak. Belki vardı da bulamayacaktı. Çünkü imkânlar fevkalade sınırlı…

Bu sınırlı imkân bütün zamanda, yani sene içinde tekrarlanıyor. Yaz gelirse şu yapılır, kış gelirse bu yapılır, bilmem nereye gidilirse şöyle olur. Adeta planlanmış, belirtilmiş, alt alta yazılmış bir hayat yaşanıyor!

Niye?
Birincisi, o hayatın dışına çıkmak çok zordur. Çünkü imkân itibariyle size maddi bir yük getiriyor.
İkincisi de korkuyorsunuz. Köy, kırsal size öyle bir resim çiziyor:
"O hayatın dışına çıkınca ne olacak?"

Meçhul, insanı daima korkutur.
Büyük bir soru işaretidir bu… Ama cesaret edip çıkan başka şeyleri fark ediyor.

ŞEHİR SİZE ÖZGÜRLÜK SAĞLAR

Neden şehir?
Çünkü doğanızda, içinizde, yaratılışınızda, hilkatinizde var olan çok sesliliği, çok renkliliği, o arayışı şehirde buluyorsunuz.

İlk şehir nasıl kuruldu bilmiyorum ama tahmin ediyorum ki insanlar bir araya geldiler, biraz kalabalık bir grup oldular, belki geçim derdinden biraz kurtuldular… O nasıl oldu, yani köy mü, yoksa babaları mı destekledi bilemiyorum ama bu farklılığı fark ettiler.

"Aa biz çok zenginiz. Tarla kazıp şu yaşta evlenip bu yaşta ölmeyeceğiz. Biz de öleceğiz ama resim yaparak, müzik yaparak, belki bir başka dinî vecde bürünerek veya bir zanaatla uğraşarak veya tefekkür ederek veya kitap yazarak veya bir tiyatroda oynayarak." dediler. Müthiş bir renklilik olduğunu hissettiler.
İşte şehir size bu özgürlüğü sağlıyor.
Şehir böyle bir ortam…

Bu özgürlük, sizdeki gizli yetenekleri tetikler.
Kapalı bir çevrede kaldığınız zaman o yeteneklerinizi hiç fark etmez, zaman zaman belki bir boşluğa düşersiniz. Çünkü hep rutin, aynı şeyler var ama bu aynı zamanda size bir güvence de veriyor. Yani tanımlanmış, programlanmış bir hayat söz konusu. Her şey belli…
Ama şehir öyle değil. Şehirde bir sürü belirsizlik ve birçok sürpriz var. Sizdeki yeteneklerin ortaya çıkması için de o özgürlük alanı bir manada büyük bir alt yapı hazırlıyor.

Her insanda birçok yön var ve bunlar keşfedilmeyi bekliyor. Bazı insanlarda o birçok yön keşfedilmeden hayat bitiyor, bazılarında ise keşfediliyor. Şehir böyle bir imkân…

Ben bu yüzden "Niçin şehir?" sorusuna cevap olarak insan olarak doğanızda var olan bu tutkuyu, bu çok renkliliği, çok sesliliği özlediğinizi, istediğinizi ve bunu ancak şehirde sağladığınızı görüyorum. Çünkü barınma, üreme, üretme, geçinme, güven sağlama gibi diğer ihtiyaçlar iyi-kötü köyde de halloluyor.
Tabii bir sosyal hadiseyi tek bir parametreye bağlayamayız ama bu çok renklilik bana göre

mühim bir boyut.

Mesela bazı insanlar -ki halen Türkiye'nin bazı şehirlerinde- böyle şehirde yaşayarak maddi yönden çok ağır bir bedel ödüyorlar. Zaman zaman sıkılıyorlar. Ama şehrin, özellikle büyük şehrin öyle bir cazibesi var ki!

"Peki, nedir o cazibe?"
Çokluk…
Yapamadığınız birçok şeyi başkaları yapıyor. İnsanları seyrediyorsunuz ve hoşunuza gidiyor. Çünkü o şehrin nüveleri varlığınızda var. Ama sizin yaptığınız birçok şeyi de öbürleri yapamıyor. Yani tekdüze bir yaşam tarzı değil, bir etkileşim söz konusu.
Köyde ise bu çok anlaşılmıyor. Şehre geldiğiniz zaman bu mukayeseyi bu kadar rahat yapıyorsunuz.

"Ben orada rahat yaşayayım, güvencem olsun, üreteyim, üreyeyim." diyerek sadece ihtiyaçlara göre bir şehir kurduğunuz zaman ben bu şehre "işlevsel şehir" diyorum.
Bu şehir; fonksiyonları yerine getiren, ihtiyaçlarınızı karşılayan bir şehir.
Ama o şehirde sizdeki kabiliyetleri, çok renkliliği, çok sesliliği ortaya koyan bir yapılanma varsa bu da şehrin "simgesel boyut"unu oluşturuyor.

ŞEFFAF ŞEHİR YA DA GİZEMLİ ŞEHİR: HANGİSİ SİZİN ŞEHRİNİZ?

İnsanın ürettiği bütün objelerde daima iki boyut vardır. (Obje derken hem fiziksel objeyi hem de biçimleri kastediyorum.) Jestlerinizde, mimiklerinizde, hatta düşüncelerinizde daima iki boyut vardır.

Bunlardan bir tanesi işlevsel boyuttur. Mesela dersiniz ki:
"Ben bir bütçe yapmalıyım ve bu, gelirime göre şöyle, şöyle olmalı."
Bu işlevsel bir bütçedir.

Ama buna, "Belki şu anda ihtiyacım yok ama şu çok hoşuma gitti. Güzel de bir şey. Bunu da alayım. Bütçemde bunu karşılayamasam bile bir küçük delik açılsın ama bir renk gelsin hayatıma." dediğiniz zaman bu da simgesel boyuttur.
Bir başka örnek de; fiyatları aynı veya çok az farklı A, B, C malları var ve siz bunlardan kişiliğinizi yansıtanı seçeceksiniz. Fonksiyonel olmaktan daha ziyade bir estetik tarafı oluyor; zevkinizi, yeteneğinizi, eğiliminizi, ruhsal profilinizi yansıtıyor. İşte bu simgesel boyuttur.

Mesela karşımdakinin kıyafetine baktığımda simgeyi çok rahat görüyorum. Giyinmek bir ihtiyaç ama o kıyafet bir simge… Çok net gözüküyor.
Kendime dahi öyle bakıyorum ve diyorum ki:
"Ben bir şeyi yansıtmalıyım."
Yoksa pekâlâ bir ceket, bir gömlek, bir pantolon giyersiniz ve bu renk uyumundan başlar, sonra biçime gelir vs.

Şehir de böyle…
İşlevsel şehirlerde fonksiyon çok önde gelir. Bazı şehirlerde ise simge, fonksiyonun önündedir. Oraya baktığınız zaman önce simgeyi görürsünüz.
Yani ihtiyacın ötesinde, ihtiyacı karşılıyor veya çok rahat karşılamasa bile ihtiyacın ötesinde bir başka rengi, bir başka seçkiyi, bir estetiği, bir coşkuyu, bir ruhi yönelişi veya belki bir tahakküm duygusunu biçimlerde görüyoruz.
Bunlara da "simgesel şehir" adını veriyorum.

İnsanın ürettiği her varlık, mutlaka işe yaramak zorundadır.
Dolayısıyla her şehirde hem simgesel hem de işlevsel bir boyut vardır. Eğer bir şehirde işlev, simgenin önündeyse bu şehir işlevsel bir şehirdir.

Nedir işlevsellik?
Rahat yaşanılır, üretilir ve tüketilir olması vs.
Peki, nedir şehirdeki işlevleri birbirinden farklı kılan?
Herkesin yaptığı şeyleri farklı tarzda yapıyor olmanızdır. Mesela herkes yemek yiyor ama kimisi elle yiyor kimisi çatal bıçak kullanıyor kimisi porselen yemek takımı kullanıyor kimisi ekmek arası yapıyor kimisi fast food yiyor.
Yemek yemek hayatın devamı için bir ihtiyaçken bazıları için baştan savma bir iş, bazıları için ise bir estetik olay ve bir sosyal hadisedir.

Porselen bir takım düşünün; sofra örtüleri serilmiş, bir iki mum yakılmış, bir de manzaraya karşı güzel bir müzik çalıyor. Yemek yemenin ötesinde bir şey bu… Hakikaten karnınız doyuyor. Enerjiyi alıyorsunuz. Ama onun ötesinde başka bir şey söylüyorsunuz.
Bunu önce kendinize, sonra yanınızdaki insanlara söylüyorsunuz. Sonra da belki topluma söylüyorsunuz. Bu eskiden de böyleydi, şimdi de böyle…
O tarzınız bile işlevin ötesinde başka bir şeylere talip olduğunuzu, o başka şeylerle mutlu olduğunuzu ifade ediyor.

İşlevsel şehre veya işlevsel bir objeye baktığınız zaman…
…İşlev, simgenin önündeyse orada "zanaat" dediğimiz hadise vardır. Frenklerin "craft" dedikleri zanaat işe yarar, simge de onun peşinde gider.
O şehir bir zanaat şehridir, zanaat ürünü olan bir şehirdir, mekanik bir şehirdir. Sistem mükemmel çalışır. Rasyonel bir şehirdir.
Yahya Kemal'in tabiriyle "revnaklı (göz alıcı güzellikte) şehir"dir o şehir… Güzeldir, rahat yaşarsınız.

Bunun tipik örneği Ankara'dır. Çok net… Bir diğer tipik örneği New York ve Chicago'dur. İşlevsellik oralarda ön plandadır. Mesela Roma değildir, Paris değildir, Londra değildir, Viyana değildir.

İşlevsel şehirler aynı zamanda şeffaf şehirlerdir.
Bu şehirlerdeki hayatı ve düzeni çok kolay programlayabilirsiniz, buralardaki aktiviteleri tahmin edebilirsiniz. Şehri o şekilde -tamamen rasyonel bir düşünceyle- inşa edersiniz ki şehrin insanına fazla hareket seçeneği vermezsiniz.

Yani A, B, C parametreleri arasında kimisi A'yı kimisi B'yi kimisi C'yi yapamaz. Hep aynı şeyleri yaparlar. Buna "transparan şehir" diyoruz, yani şeffaf şehir, yönetimi kolay şehir.

Siyasal erke baktığımızda -şimdi kapital erk demek daha doğrusu- erki politikacılarla kapitalistler paylaşıyorlar ve iş giderek kapitalistlerin lehine doğru gidiyor, yani politikacıları da etkilemeye başladılar.
Bu küreselleşme çağında bu rasyonel şehirler kolay yönetilebiliyor. Çünkü şehri tasarlarken, biçimlendirirken hangi felsefe hayata geçmişse o felsefe o şehri kullananları bir süre sonra kendi doğrultusuna çeker.

Zaman zaman söylemeye çalışıyorum, gene tekrarlayayım:
Her objenin arkasında bir değer sistemi, bir tercih vardır!
Siz objeyi kullanırken ister istemez o değer sistemini de hissedersiniz. Size kendini hissettirir. O değer sistemine inanmasanız, yabancı olsanız, onu sevmeseniz bile bir süre sonra o değer sistemi sizi kendi düzlemine çeker.
Ve siz bunun farkına varmazsınız…

Dolayısıyla bu şeffaf şehirler rasyoneldir, buralarda yaşaması kolaydır ama bir süre sonra burada yaşadığınız zaman önce entelijansiya, biraz uçuk kaçık tipler bu şehirde yaşamaktan rahatsız olurlar.
Sonra kitle gelir. Ama kitle genellikle pratiğin peşinde koştuğu için veya pratiğe mahkûm olduğu için bu sıkıntıyı çeker ama "Ne yapayım, rahat yaşıyorum ve güvendeyim." der.
Böyle bir resim…

Buna karşılık veya bunun zıttı olarak:
Simge bir şehre hâkim olduğu zaman, yani bir şehirde işlevin ötesindeki tercihleriniz -estetik, duygusal, maceraya dönük, fantezi ne derseniz deyin- o şehre hâkim olduğunda o şehirde sanat ön plandadır.
Akıl boyutunun daha ön planda olduğu diğer şehirlerin aksine burada insanların duygusal boyutu ön plandadır. Bu şehre "gizemli şehir" diyoruz. Belirsiz şehir, sürprizli şehir diyoruz. Yahya Kemal ise "efsunlu şehir" diyor.
Eski İstanbul böyle efsunlu bir şehirdi.

Bugün hâlâ Avrupa'daki birtakım şehirlerin eski şehir bölümleri böyle efsunlu şehirlerdir. Her an size bir sürpriz tattırır. Hiç ummadığınız bir köşede bir şey çıkar, orada da onu hiç görmemişsinizdir, mesela bir insan tipi çıkar. Monoton değildir.
Ama bu şehirleri yönetmek zordur. Çünkü her an tahmin edemediğiniz, bilemediğiniz bir davranışla karşı karşıya kalabilirsiniz. Buna Frenkler "opaque şehir (kesif şehir)" diyorlar.

Transparan şehrin tersidir.

Şeffaf şehrin, transparan şehrin Osmanlıcada karşılığı "kesif şehir"dir.
Yani ne olup bittiği gözükmüyor. Bu şehir kendi kendisini yönetir. Bu şehirde yönetici belki çok üstte ve çok ana umdeleri koyar. O şehir kendi kendisini yönetir.
Neden? Şehre sanat, duygu, macera, fantezi boyutu ağırlığını koymuşsa o şunu ifade eder: Medeniyet tasavvuru bu sözünü ettiğim boyutlar üzerinden kimliği verir.

Bir insanın bir tasavvura inanması için onu bilmesi yetmez. Onu sevmesi lazım!
İnanç böyle olur. Sevmeden inanmazsınız. Onda kendi varlığınızdan bir parça bulacaksınız ki kendi varlığınızı o tasavvurun içinde yok edebilesiniz, eritebilesiniz. Yani onun bir öğesi olduğunuzu hissedebilesiniz.

Toplumsal ölçekte bakarsak…
Opaque şehir (kesif şehir); medeniyet tasavvurunun bütün ihtişamıyla ve bütün gizemiyle, bütün efsunuyla, bütün çekiciliğiyle, cazibesiyle, bütün sürpriziyle ortaya çıktığı şehirdir.
Mesela bunu kadın üzerinde de çok rahat ifade edebiliriz. Erkek rasyonel bir varlıktır ama kadın irrasyoneldir. Çok güzel başlayan birçok evlilik gördüm. Kadın da erkek de rasyonel fakat bir süre sonra erkek, kadından bıkıyor.
Neden? Çünkü o rasyonalite onu sıkıyor.

İnsan, hayatında sürpriz arar!
Bir köşeyi dön simitçi, bir köşeyi dön yoğurtçu, öbür köşeyi dön kahve, öbür köşeyi dön güzel bir kadın, öbür köşede başka bir resim…
Hayat böyle bir şey…
İnsan tekdüzelikten sıkılan bir varlıktır.
Şehir de böyle bir hadise. Yani o cazibe sürüp gider.
Mesela moda…
Erkek modasının başı sonu bellidir ama kadın modası öyle mi?
Çarşıya çıkıp erkeklerin ayakkabı aldığı dükkânlara bakın. Başı belli, sonu belli, bağcıklı, sandaletli. Ama kadın ayakkabılarının her mevsime göre her türlüsü var; kapalısı var, çekicisi var, sporu var, babeti var, ökçelisi var. Bitmiyor!
Bu misali gözünüzde canlandırabilmeniz için verdim.
Şehir de böyle bir hadisedir.

MİMARSIZ MİMARİ: OSMANLI ŞEHRİ

Benim kanaatime göre cazibeli şehir:
Osmanlı şehri…

Osmanlı şehrinde, yönetim çok ana umdeleri -ki onlar medeniyetin kırmızı çizgileri- koyar ve ondan sonraki davranışa karışmaz.
Konstantinopolis, 330'da Roma'nın başkenti olarak kurulduğunda rasyonel bir mantıkla kurulmuş. Çünkü Roma, rasyonel mantığın ürünü bir şehirdir. Roma İmparatorluğu rasyoneldir. Sonra Ayasofya'yı yaptıran Jüstinyen'le beraber Bizanslaşma başlıyor.
6. asırdan 15. asra kadar, 900 sene bu şehir Bizanslaşmış. Yani şarklaşıp rasyonaliteden kurtuluyor.

Roma'nın klasik şehir şeması vardır.
Doğudan batıya bir ana cadde uzanır ve o esas eksendir. Çünkü Güneş tanrısı Jüpiter'in yönü doğudan batıyadır. Ana eksen o olduğu için de şehir doğudan batıyadır ve onu dik kesen birkaç eksen daha vardır kuzeyden güneye doğru.
İstanbul'a baktığınızda…
Roma'nın buradaki en ana çizgisi, omurgası o zamanki adıyla "Mese", yani bizim dilimizdeki "Divanyolu"dur, sonra da onu dik kesen eksenlerdir.

Bizans bunu fazla bozmuyor. Ara bölgelere mantıksal olarak baktığınız zaman kargacık burgacık diyeceğiniz eğri, büğrü esrarengiz sokaklar koyuyor.
İstanbul'a 14. asırda gelen rasyonalist Batılı gezginler bu sokaklara çok şaşırıyorlar. O sokakları güvenilmez, her türlü kötülüğe açık, kirli sokaklar olarak görüyorlar.
Bu bir bakış açısıdır. Ama şunu unutmamak lazım ki o sokaklar belki çok mahrem sokaklar, herkesin girmesi istenmeyen sokaklar…

Mesela modernite hiçbir zaman çıkmaz sokağa izin vermez. Halbuki çıkmaz sokak, bütün gizemli şehirlerin -sadece Türkiye'de, İstanbul'da değil, ne kadar gizemli şehir varsa- vazgeçilmez unsurudur.

Necip Fazıl Kısakürek de şiirinde kullanmıştır:
"*Durun kalabalıklar, bu cadde çıkmaz sokak*" diyor.

Çünkü o sokak kalabalık için değil, sadece o sokakta yaşayanlar için. Şehrin içinde size ait, komşularınıza ait bir mekân…
Yabancının orada işi yok ki!

Osmanlı şehri de böyle bir şehirdir.
Ana merkezler kuruluyor. Yerleşim ise halka, insanlara bırakılıyor ve o insanlar, medeniyet tasavvurlarına göre kendilerine organik bir şehir inşa ediyorlar.
Ne demek bu?
Değiştirmesi fevkalade kolay ahşap bir doku inşa ediyorlar. Yanar, yenisini yaparsın. Çürür, yenisini yaparsın. Hem ucuzdur hem kolaydır.

Buradan bir yanıyla benzeyen, bir yanıyla da benzemeyen bir başka yere geçelim.
Chicago kuzeyde bir Amerikan şehridir. İlk dönemde burada bir sanayi kurulmuş ve ahşap bir doku var. Şartlar da kötü ve 1860'larda büyük bir yangın çıkıyor. Şehir tümüyle yanıyor.
Ondan sonra modern Chicago yapılıyor. Kuzeyden güneye büyük paralel caddeler ve doğudan batıya paralel sokaklar… New York Manhattan da böyledir, rasyonel bir şehir kuruluyor. Çünkü artık Amerikan otoritesi insanlara böyle bir şehir kurmak istiyor.
Ama bir süre sonra bu şehir sıkıntılı bir şehir haline geliyor. Çünkü insanlar kaçacak yer arıyorlar, kaçacak yer yok! Farklılık arıyorlar, farklılık yok!
Her yer aynı… Binalar aynı, insanlar aynı olmak zorunda kalıyor.

Mesela Fatih Sultan Mehmet'e baktığım zaman; şehir fethedildikten sonra bir on sene alışma devri geçiyor. Fatih bir ferman çıkarıp diyor ki:
"İmkânı olanlar bu şehrin farklı yerlerine birer merkez külliye kursunlar."
Külliyeler kurulmaya başlanıyor. Bu külliyeler birer büyük sosyal tesistir. Yani şehrin altyapısını imkânı ve gücü olanlar kuruyor. Vakıf sistemi olduğu için de bunun devlete hiçbir yükü yok. Sistem kendi içinde çalışıyor. Bu altyapı; şimdiki yol, su, elektrik, kanal, ulaşım vs.
Ondan sonra insanlara bırakıyor ve insanlar kendi sokaklarını, kendi evlerini kendileri inşa ediyorlar bir manada.

Bugünkü modern mimarlık bunlara "mimarsız mimari" diyor.
Nasıl yapıyorlar?
Çünkü onlarda bir medeniyet tasavvuru var. Nerede duracaklarını biliyorlar! Nereye kadar gideceklerini biliyorlar! Toplu yaşamanın getirdiği alt çerçeveyi oluşturacak asgari kuralları biliyorlar! Komşusunun en az kendisi kadar saygın olduğunu, hak sahibi olduğunu biliyor!
İşte bu, medeniyet tasavvuru…

Böylece Fatih zamanındaki bu yapılanma sonucu enteresan bir şehir, enteresan bir yapılanma ortaya çıkıyor. Nedir o yapılanma?
İnsanın içerisindeki çok renkliliği, çok parametreliliği, macerayı, gizemi, sürprizi gündeme getiren bir yapılanma. Bu yapılanma revnaklı şehir değil, efsunlu şehir… Bugünkü Türkçeye gizemli şehir diye çevirelim.
Şunu da ekleyelim:
Batı'da da nizam-ı âlemi, yani kamu düzenini devlet kuruyor. Osmanlı'da ise kamu düzenini bizzat kamu kuruyor. Devlet sadece gerekirse -ki o pek az vâki olmuştur- denetliyor.

Burada Osmanlı şehirlerinin bir özelliği var.
İnsanlar medeniyet tasavvurlarının menşeinin, çıkış noktasının ilahi olduğuna inanıyorlar. Ben de o tasavvurun içindeyim. Benim için de ilahi… Ben buna inanıyorum hem de bunu biliyorum, diyor insanlar.
Halbuki seküler bir toplumda, orada da bir medeniyet tasavvuru var. Ama insanlar bu medeniyet tasavvurunun beşerî olduğunu biliyorlar.

İnanan insan için ilahi menşeili medeniyet tasavvuru çok daha derin ve etkin bir mana ifade eder. Seküler kurallara ise inanmaya gerek yoktur, onlara sadece itaat edilir.

MEDENİYET TASAVVURUNUZ İLAHİ Mİ, YOKSA BEŞERÎ Mİ?

Beşerî bir medeniyet tasavvuruna inanmanız gerekmiyor. Bilir ve ona uyarsınız.
İlahi olduğundaki fark ne?

Eğer ben bunu o tasavvurun söylediği gibi yapmazsam o tasavvuru vazeden ilahi güç, bunu hem bu dünyada hem de öteki dünyada bana sorar. Çünkü ilahi medeniyet tasavvurunda bir de öteki dünya var.
Ama seküler tasavvurda öteki dünya yok. Zaten öteki dünyadan söz etse o seküler olmaz. Onun kırmızı çizgisi ölümle beraber bitiyor. Ölümden sonra durumunuz hakkında bir şey söyleyemiyor.

Mesela eski Mısır'a baktığımız zaman kesinlikle seküler olmadığını görüyoruz. Çünkü ölümden sonra bir şeyler söylüyor. Bir hesap var, nizam var, tartı var.
Böyle baktığınız zaman zaten siz, o tasavvurun umdelerine uyarken inancınızı ve imanınızı hayata geçirdiğiniz için bir mutluluk duyuyorsunuz. Bu mutluluk komşunuzun hakkını gasp etmekten sizi alıkoyuyor. Çünkü komşu da aynı mutluluğu duyuyor.
Belki küçük bir mekânda yaşıyorsunuz. Belki komşunun hakkını alsanız mekânınız ve gücünüz, paranız iki katına katlanacak ama o güveni, o huzuru duymayacaksınız.

Sözünü ettiğim kapitalist temele dayalı hadise burada gündeme geliyor.
Orada adam o mutluluğu duymasa bile sosyal düzeni bozmaz, bozmak istese bile bozamaz. Ama olayı şehir ve ülke bazından çıkarıp dünya ölçeğinde göz önüne alırsak kapitalist sistem kendi dışındaki dünyaya karşı duygusuz ve acımasızdır.
Kendi içindeki denge ve riâyet dünya ölçeğinde geçerli değildir. Çünkü onun anlayışı ilahi temele dayalı bir müeyyide ile sınırlanmamıştır.

Ötekisinde ise hem seküler, dünyevî bir mutluluk var -sizin hakkınıza tecavüz etmiyor- hem de uhrevî bir huzur var. Yani Tanrı'nın huzuruna çıktığında "Ben O'nun çizdiği sınırları geçmedim." türünde.

Osmanlı şehri kesinlikle bu anlayışla kurulmuş bir şehir!
Rasyonel bir şehir değil ve medeniyet tasavvurunuza göre gündemde olan macera

duygusunu, gizemi, rengi, espriyi ortaya koyuyor, gündeme getiriyor.

Seküler kurallara toplumun uyma zorunluluğu var ve toplumda o kuralların getirdiği seküler bir mutluluk var. Bu bir realitedir.
Ama inanca, ilahi bir temele dayalı anlayışta ise hem dünyevî hem de uhrevî bir mutluluk var. Buna uymadığınızda, yani başkasının hakkına tecavüz eden bir insanın başına bir şey geldiği zaman, toplum arasında bugün de çok kullanılan şöyle bir tabir vardır:
"Allah'ın sopası yok, başına böyle bir şey getirir."

"Allah'ın sopası yok."
Bu bir tabirdir ve daha ziyade seküler mantığın Tanrısal realiteyi, Tanrısal kudreti beşerî bir zemine indirgemek isteğinden doğan bir tabir gibi geliyor bana.
Eskiler buna "Hak sillesi" derlerdi. Sopa başka bir şey, sille başka bir şey…
"*Hak sillesinin devası olmaz, sedası olmaz, davası olmaz.*"
Bu üçlü çok önemlidir. Hak sillesini yediniz mi onun ilacı yok! Kimi dava edeceksiniz? Bir tokat yemiş gibi sesi de çıkmaz.
Halbuki yasal sillenin davası olur. Yargıtay'a, İdare Mahkemesi'ne gidersiniz, haklı ya da haksız kazanabilirsiniz veya kaybedebilirsiniz.
Mesela hukukî süreç sonunda hapse düşebilir veya para cezasına mahkûm olursunuz. Bağırırsınız "Haksızlık bu!" diye. İlgili mercilere itiraz dilekçesi yazarsınız.

Bu mantıkla hayata baktığınız zaman…
Kötü bir şey yapmayı veya yoz bir şeyi inşa etmeyi zaten istemezsiniz.
Yoz şeyden kastımız ne?
Toplumsal düzenin ötesine geçecek, komşunuzun hakkını gasp edecek bir şey yapmak istemezsiniz ve bu hırsınızdan mutlulukla vazgeçersiniz.

ŞEHRE VE HAYATA DAİR İKİ PRENSİP

Bu dünyadaki bütün varlıklar sonludur!
Her şeyin bir sınırı vardır.
En basiti; yerküreye bakıyorsunuz, ekvatorun çevresi 40 bin km.
Dünyanın çapı -her ne kadar tam küre değilse de- kabaca 12 bin km. Buradan başlıyor her şey…
Atmosferin kalınlığı belli, havanın sıcaklığı, yoğunluğu belli… Her şeyin bir rakamsal değeri, sınırı var.

Peki, insan ihtirasının, insan tutkusunun bir sınırı var mı?
Yok!

Peki, bu sınırlı ve ölçülebilen vasatta bu insanlar nasıl yaşayacaklar, nasıl şehir kuracaklar? Nasıl birbirleriyle geçinecekler?
İşte tasavvur burada ortaya çıkıyor…
Osmanlı medeniyet tasavvuru şehirle ve hayatın tümüyle ilgili iki prensip söylüyor:
Biri; nispet.
Diğeri; yeterlik veya iktifadır.

Nispeti şöyle açıklayalım:
Direkt fizik dünyanıza bakın, direkt iç dünyanıza bakın. Birini birinden çok seversiniz. Birini hiç sevmezsiniz, ötekini hiç görmek istemezsiniz. En basit, defter ya da kalem için böyle.
İnsanı bırakalım, çünkü insanda hep böyle…
Kullandığınız eşyaya bakalım. Çarşıya gittiniz. “Bu ayakkabıyı görmek dahi istemiyorum.” dersiniz. “Ama şunu alayım, biraz pahalı ama olsun.” dersiniz.
Hiyerarşi var.

Kendinize bakın!
Allah muhafaza, parmağınız kopsa yaşarsınız ama ya kafanız kopsa? Hem fiziksel hem iç dünya itibariyle… Her şeyde böyledir.
Peki, biz orada şehir kurarken bu nispeti; önceliği, sonralığı, büyüklüğü, küçüklüğü niye göz ardı ediyoruz?

Etmeyiz. Edemeyiz zaten.

O halde bir şehre baktığınız zaman o şehirdeki nispet; büyüklük, küçüklük, kitle veya kitlesizlik, renk veya uyum size o şehir hakkında çok şey söyler.
Ve sizin neyin peşinde olduğunuzu ifade eder.

Yani bir evliya türbesinin yanına bir gökdelen -hatta sekiz katlı bir gökdelencik deyin- dikerseniz, o evliya türbesine muhtemelen önem vermiyorsunuz demektir. Bu meseleyi isterseniz alın, Kâbe'ye kadar götürün. Hiç fark etmez!
İnsan nispetle yaşar hayatta…

İkinci prensip olan iktifa ise şöyledir:
Her fiziksel veri size belli bir imkân sunar. Bunun en anlaşılırı; mesela otomobil alıyorsunuz, prospektüsünde dört kişiliktir yazıyor. "Bagajı şu kadar yük alır, şu kadar benzin alır." diyor.
Bu demektir ki o otomobili kullanırken o şartlara uyarsanız belli bir limit içinde güvenli kullanırsınız. Ama öyle yapmadığınız zaman, dört kişilik arabaya sekiz kişi koyduğunuzda o güvenlik ihlal edilir.
Aynı şey şehirde var.

Şehir bir mekândır ve bu mekânın taşıyabileceği insan kapasitesi var.
Bu insan kapasitesinin nitelikleriyle bu kapasite biraz değişir ama çok fazla oynamaz.
Osmanlı şehri ve bütün büyük medeniyetlerin kurduğu şehirler bu iki temel prensibe göre kurulur ve ancak o şekilde çalışır.
Birincisi nispet, ikincisi iktifa veya yetinme…
Aksi halde yaşanmaz hale gelir!

Nispet şartının temelinde simge yatar.
Nispet sistemini doğru kurarsanız şehrin simgeselliği, dolayısıyla hayata karşı olan tercihleriniz, sanat boyutunuz, yani duygusallığınız ön plana çıkar. O orada okunur.
İktifada da yine hayata karşı duruşunuz, hırslarınız, tevekkülünüz, hayata, insanlara ve kendinize saygınız ön plana çıkar. Bunları doğru kurarsanız o şehir aynı zamanda işlevsel hale gelir, rahat yaşanır hale gelir.

BİR TAHAKKÜM ARACI OLAN PLANLAMA NEDİR?

Şehir fiziksel bir biçimdir ama bir ruhu da vardır.
Bugün bu biçim nasıl ortaya çıkıyor?
Özellikle moderniteyle beraber gündeme gelen bir fikir var ortada: "Planlama."

"Her planlama, hayat ve insan üzerinde bir tahakkümdür."
Ama Türkiye gibi bir memlekette bu sözü söylediğiniz zaman çok çağ dışı addedilirsiniz. Çünkü Türkiye'de plan putlaştırılması var.
"Ben plansız yaşamıyorum. Her şeyimizi planlayalım. Mazide çok savruk yaşadık, gelişigüzel yaşadık, hiç plan yapmadık. Onun için bu hallere düştük." gibi zahirde çok doğru görünen, "Aa… hakikaten plan yapalım." şeklinde bir anlayış hâlâ hâkim.

Bizim zihinlerimiz hep Aristo mantığına göre çalışır:
"Ya vardır ya yoktur."

Halbuki hayata baktığımız zaman hayat bulanık mantıkla çalışıyor.
Yani "Plan lazımdır, lazım değildir." gibi iki şıktan ziyade; plan nedir, nerelerde faydası vardır, nerelerde yoktur, ne manaya gelir?
Ben diyorum ki: "Her plan bir tahakküm, bir kısıtlama, bir eziyet aracıdır."

"Plan" dediğimiz zaman ne anlıyoruz?
Birileri oturuyor ve şehri planlıyor. Yani şehirde fiziksel bir düzenleme yapıyor. Yol şöyle olsun, cadde böyle olsun, meydan şuraya konsun, şu binalar şöyle yapılsın, hatta şu binaların üslupları, usulleri, biçimleri, tarzları şu olsun. Yani somut bir şey yapıyor ve bunu tatbik ediyor.

Bu tatbikat gücü nereden geliyor?
Bu tatbikat gücü, bir şey yapılabilmesi için bir otorite ister. Bu bazen bir üst otoritedir.
Nedir o üst otorite? Devlettir.
Nedir? Askerdir. Mesela rahiplerdir. Bu modern çağda da kapitalist sınıftır.
Modernitede genellikle öyledir.

Rönesans sonrasına, özellikle Sanayi Devrimi sonrasına baktığımız zaman her toplumda -

ulus sözcüğünü pek kullanmak istemiyorum, toplum bana daha nötr bir sözcük gibi geliyor- büyük sanayicilerin, kapital sahiplerinin yönetimde söz sahibi olduğunu görüyoruz.

Mesela kadim Mısır'da yönetimde söz sahibi olanlar rahiplerdir. Çünkü hayatın bütününü kapsayan bir güçleri var. Mesela kadim Sparta'da askerler. Roma'da askerler ve asiller. Daha sonraki sanayi öncesi Avrupa'da büyük arazi sahipleri.
Yani birileri kamu otoritesini temsil ediyor. Bu modern çağda da -post-moderniteyi bir tarafa ayırıyorum- her ülkenin kendi kapitalistleridir.

Peki, post-modern çağın farkı ne?
Post-modern çağda da ülkeler arası iş yapan büyük şirketler, gene kapital sahipleri yönlendirmeye çalışıyor ve yönlendiriyorlar. Bu otorite "Şöyle, şöyle, şöyle olacak." diyor ve bu somut bir biçimde hayata yansıyor. Şehir inşa ediliyor.

Burada şu noktayı tekrar belirtelim:
Her inşa edilen biçimin insan üzerinde bir etkisi vardır. Yani siz belli bir geometride, belli bir mekânsal düzende yaşamak zorundaysanız o mekânsal düzen kendi düzenini, kendi hiyerarşisini, kendi nizamını hayatınıza yansıtır.
Önce maddi hayatınıza, sonra iç dünyanıza yansıtır…

Her planlama belli bir zamanda ve belli bir gelecek için yapılmıştır. Yani bir istikbal öngörüsünü içerir ve istikbalde şartlar planlamada öngörüldüğü gibi gelişmezse o zaman planlama toplumun o çağdaki insanları için bir baskı ve eziyet aracıdır. Onlara bir hayat biçimi dikte eder, kendi özgür iradelerine göre şehri biçimlendirme imkânını ellerinden alır.

MEKÂNIN KURGUSU SİZE HÜKMEDER

“Ben şu mekânda yaşıyorum fakat şu zihniyetteyim.” diye zannedersiniz ama bir süre sonra o mekânın kurgusu sizin hayatınıza hâkim olmaya başlar.
İnsanlar diyorlar ki:
“Efendim apartmanda yaşıyoruz, komşuluk bitti.”
Aslında apartman ile komşuluk ilişkisi arasında bir tezat olduğunu hissediyoruz ama adını koyamıyoruz.

Apartman özellikle “Komşuluk bitsin!” diye yapılmış bir mekân!

Apartmanı Müslüman bir toplum üretmedi.
Apartman; birey güçsüz, savunmasız, dayanışmasız, dayanaksız kalsın diye üretilen ve kapitalizme dönük bir yapılanmanın sonucudur.
O mekânda oturmaya başladığınız zaman bir süre sonra ister istemez önce küçük aile ölçeğine indirgenirsiniz, yani çekirdek aileye, şimdi özellikle bireye indirgenmektesiniz.

Mesela eski bir hısımımız vardı, çok hoş bir zattı. Yeni mühendis olduğum zamanlarda bana “Niçin bu memlekette bir oturma odalı, bir de yatak odalı daire yok.” diye sordu. Çünkü hayatta bir kişiydi ve ihtiyacı oydu.
Ama o zamanki dairelerin en küçüğü 3 oda, bir holdü. Neden? Çünkü bir oda misafir odası, bir oda anne-babanın, bir oda da çocukların… Biraz daha lüks olursa ayrıca bir de antre var.
Niye? Çünkü soba holde yanacak ve oda kapıları o hole açılacak. Böylece bir sobayla bütün daire ısınacak. Yani ekonomik şartlar onu icap ettiriyor. Biraz daha lüks olursa 4 oda ve bir hol olurdu; erkekler bir odada, kızlar bir odada, anne-baba bir odada, bir oda da misafir odası. Artık hol kalktı, sadece 3+1 var.
Bu bir plandır ve sizi kendi dikte ettiği şartlara göre yaşamaya mecbur eder.

Şimdi de 1+0 daireler var. Çünkü o bir ihtiyaç… Hanım ya da bey olsun tek yaşıyor, başka insanlarla oturup kalkmıyor. Çok bireyselleşmiş bir vaziyette!
Yani mekânın mutlaka sizi biçimlendiren bir katkısı, bir etkisi var.
O halde şehir, somut bir uygulama ve bir mekân tarif ediyor size.

HER HESABIN ÜSTÜNDE BİR HESAP VARDIR!

Biliyoruz ki insanların bütün davranışlarının arkasında onları o davranışa iten bir felsefe var. Sadece reflekslere dayanan hadiseler hariç ki planlama da böyle bir hadise değil.
Madem bir planlama yapıyoruz ve bunu uyguluyoruz, o zaman şu soruyu soruyorum:
Kamu otoritesi -yani güçlü sınıf, kapitalist sınıf- bu planlamayı hangi düşünceye göre yapıyor?
Hangi felsefeye, tasavvura ya da telakkiye göre yapıyor?
Bunu anlamalıyız!

İcraatınızı medeniyet tasavvurunun ruhuna göre yapmazsanız şehir inşa edemezsiniz… İnşaat yaparsınız ama o şehir olmaz.
Zamanın ruhuna uygun bir telakki geliştirmeniz, bir yorum getirmeniz lazım.

Peki, kapitalist sınıfın medeniyet tasavvuru ne? Hangi tasavvura göre şehri inşa ediyorlar?
O tasavvuru bilirsek onun eleştirisini yapabiliriz yahut belki tasavvurlarını kabul edeceğiz, belki etmeyeceğiz.
Türkiye bazında konuşuyorum; burada "Efendim bilim böyle söylüyor." savı karşımıza çıkıyor. Yani "bilim" diye bir şey karşımıza çıkıyor. Bu, Türkiye için sihirli bir sözcüktür.

Mesela Ortaçağ Katolikliği'nde kilise söylerse o bir üst otoritedir, onun sözü tartışılmaz. Osmanlı'yı örnek vermeyeceğim, çünkü Osmanlı'da anladığım kadarıyla böyle kilise gibi bir otorite yok. Mesela Mısır'da, Babil'de rahipler söylüyor, tartışılmaz…
Batı'da böyle değil ama bizde böyle:
"Bilim söylüyorsa bu tamamdır."

"Bilim" dediğimiz şey nedir?
Bilim aklıyla dünyaya bakıyorsunuz ve bu dünyanın işleyişine dair, mesela fizikten birtakım bütüncül kurallar çıkarıyorsunuz. Bilim budur.
Burada benim için önemli olan, bilimin rasyonel bir süreç olması.
Bilim, akıl ve gözlem vasıtasıyla elde edilen birtakım külli ve her zaman genel geçer olduğu kabul edilen bir kurallar bütünüdür.

Türkiye'de bilim ile bilim felsefesi beraber okutulmadığı için, zihinler bilim felsefesi

noktasında fevkalade çorak olduğu için bilimin her söylediği bir tartışılmaz vetire (süreç, tarz) olarak kabul ediliyor ve bilim, inancın yerine geçiyor.
İnanan bir insan için dinin söylediği sözler tartışılmaz. Mesela A dinine inanıyorsanız onun söylediği "hakikatler" tartışılmaz. O hakikatlere göre hayatınıza bakmaya başlarsınız.

Bilim de böyle bir şey söylüyor:
"Şehir şöyle, şöyle, şöyle olmalıdır."
Bunu yaparken de özelliği icabı rasyonel olmak durumunda, yani hadiseyi akılla çözüyor ve neticede bir mekânlar bütünü, bir şehre ait fiziksel mekânları tanımlıyor, size diyor ki:
"Bu mekânda yaşayacaksınız."
Bu mekânlar sizin hayatınızı biçimlendiriyor. Yani bilim doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hayatınızı planlıyor, hayatınıza müdahale ediyor.

Peki, hayat rasyonel bir izah ile açıklanabiliyor mu?
Hayata baktığınızda rasyonel ve tatmin edici bir hayat açıklaması yok. Dolayısıyla ilk açmaz burada: Tamam, bilim söylüyor ama külli bir açıklama getirmiyor.
"Ama fizik bilimi tek tek olayı açıklıyor: Cismi bırakırsan düşer." diyor. Bunu Aristoteles de Mimar Sinan da biliyordu. Ama onlar yerçekimi ivmesini (G ivmesini) ölçmemişlerdi.
Bilim diyor ki: "Bırakırsan ivmeli harekettir bu. Arzdaki yerine göre, mesela 10 m/sn2 ivmeyle bu cisim düşer." Ama düştüğünü herkes biliyor.

Bilim, yerçekimi ivmesini söyleyip bırakıyor. Newton mekaniği de budur.
Evet bu, hayatta size bir şeyi söylüyor ama hayatın tümü hakkında bir şey söylüyor mu? Söylemiyor…
"Efendim istatistik yaptık." diyorlar.
Hangi toplumda ve hangi zamanda yaptınız istatistiği?
Çünkü her toplumun kendine özgü bazı hususiyetleri var ve o hususiyetler o toplumun tarihinden, yaşadığı deneyimden, coğrafyasından, daha külli manada medeniyet tasavvurundan geliyor.

Mesela İstanbul'a Boğaziçi Köprüsü yapıldı.
Trafik fevkalade rahat ve 3-5 dakikada karşıya geçiliyor. Fakat 3-5 sene sonra bilimi rehber edinenlerin de anlayamadığı bir sıkışıklık oldu trafikte.
O zaman karayolları bölge müdürü benim ahbabımdı ve dedi ki:
"Bu köprü tasarlanırken buradaki trafik akışını ve nüfus tahminlerini Almanlar kendi istatiksel verilerine göre yaptılar. Halbuki burası Türkiye."

Bir de Henri Prost'tan örnek vereyim.

Prost 1936-50 arası İstanbul'un şehir planlamasını yapıyor. Öngörüsü şu: "İstanbul'un nüfusu çok az artacak, çünkü köylü köyünde kalacak. İstanbul elitlerin yaşayacağı bir şehir."
Dolayısıyla da ona göre bir şehir planlaması yapıyor. Neden?
Çünkü o zamanki siyasal otoriteye bakıyor, "Tarım toplumu devam etsin, biz domates, patates vs. üretelim ve bunlar, yani köylüler şehre gelmesinler, bunu önleyelim, köy hayatını teşvik edelim." diyor.

Hatta 1958-59 gibi, biz lisedeyken koskoca çocuklar ziraat marşını okurduk. İngiltere'de Sanayi Devrimi başlamış ama biz hâlâ ziraat marşını okuyoruz.
Bu lise de Cumhuriyet'in iddialı liselerinden ve İstanbul'un göbeğinde.
Bu mantıkla yetişiyorsunuz.

Bilim de böyle bir şey.
Ön kabulleri vardır. Zaten ön kabulleri olmasa bilim yapamazsınız, genel manada. Dolayısıyla biri, yani şehir sosyal bir hadise; diğeri, yani bilim modellenmiş bir hadise. Ama şu anda hâlâ: "Bilim böyle söylüyor."

Eskiden rahmetli anneannem "Oğlum fen çok ilerledi." derdi. Fen derken bilime atıf yapıyor. "Niye anneanne?" diye sorduğumda da "Elektriği açıyorsun, yanıyor." derdi.
Çünkü lamba şişesi temizlemekten kadının canı çıkmış. Mesela musluğu açıyorsun, su akıyor. Kadının kuyudan su çekmekten canı çıkmış, sıkıntı orada. Bunlar güzel, pratik şeyler, bunları kritik etmiyoruz.
Peki, onun maliyeti ne?
Şunu unutmuyorum:
60'lı yıllar ve İTÜ'deyiz, ekonomi hocamız Haydar Kazgan derdi ki:
"Siz burada bir dilim baklava yiyorsanız Hakkari'de bir çocuk aç kalıyor."
Biz hiç anlamazdık ne dediğini. Ben şimdi anlıyorum: Amerika'daki hangi tröst (tekelci şirket) iyice tombullaşıyorsa Afrika'nın insanları aç kalıyor.
Tabii o zaman dünyayı göremiyorduk, büyük resmi görmemiz mümkün değildi. Kendi küçük dünyamızda yaşıyorduk. Şimdi vizyonumuz o döneme göre çok daha genişlemiştir.
Hâlâ ziraat marşını okurken hangi dünyayı görecektik ki?

Bilimin de bir yerde hayatı tümüyle kapsamadığını söylememiz lazım.
Dolayısıyla bilim bir model üretir. Bu modeli bilimin kendisi üretmiyor. Bu iş, bilim adamları üzerinden yapılıyor.
Demek ki şehir plancılarının -veya hangi otorite ise o- bir arka planı var, bir felsefesi var ve o felsefeye göre siz planlıyorsunuz.

İlk başta size çok hoş geliyor, derbeder hayattan sistematik bir hayata kavuşuyorsunuz. Ama bir süre sonra görüyorsunuz ki o hayat belli şartlarda ve belli tercihlere göre şekillenmiş…

Bu tercihlerin büyük bir kısmı sübjektif tercihlerdir. Yani otoritenin kendi deneyimlerinden çıkan, "O olmasın bu olsun!" dediği tercihler. Burada bir determinizm yok, nesnellik yok, sübjektivite var. Örneğini verdiğim o düşme olayında bir determinizm var ama o sadece düşmeyi ifade ediyor.

Ama hayat, sadece o düşmeden ibaret değil!
Bir sürü girdisi çıktısı var, bir de ruh hallerimiz var. Dolayısıyla her planlama bir süre sonra bir tahakküme dönüşebilir ve dönüşüyor da…

Bunun çok tipik örneği; Brezilya'nın kurduğu, başkent olan Brasilia şehri.
Çok rasyonel bir şehir fakat bir süre sonra insanlarda hem fizyolojik hem psikolojik hastalıklar oluşuyor. Çünkü insanlar başkalarının kendilerine dolaylı da olsa dikte ettiği hayatı yaşamak istemiyorlar.

Bu yüzden her türlü planlamaya bakarken iki yönlü bakmak lazım. Belki hemen faydası var ama arka plana geçtiğimiz zaman değişken hayatı kapsamıyor. Çünkü zamanın ne getireceğini kimse bilemiyor.

Şu hadise beni çok etkilemiştir:
Almanlar I. Dünya Savaşı'nda Rus cephesinde çok zorlanıyorlar. Halbuki zannediyorlar ki Çar'ı çok kolay mağlup edecekler, Rus ordusunu yok edecekler.
1800'lerin sonu, 1900'lerin başında da Ruslar toprak reformu yapmaya çalışmışlar ama başarılı olamamışlar, köylüler şehirlere göçmüş. Çünkü sade toprak vermekle verim artmıyor. Bir know-how (uzmanlık) ve biraz sermaye lazım. Toprak ağaları tekrar toprak ağalığına geçmiş vs. O topraksız köylüler problem yaratıyorlar ve buradan ihtilal havası doğmaya başlıyor. İhtilalin çıbanbaşlarından bir adam var; adı Lenin.

Çar, Lenin'i İsviçre'ye sürgüne yollamış. Almanlar diyorlar ki:
"Bu adamı biz buradan çıkarsak, Rusya'ya götürsek ve bu adam bir ihtilal çıkarsa, Çar devrilse, biz Rusları çabucak mağlup etsek." Fikir çok iyi…
Lenin'i İsviçre'den alıyorlar, trenle götürüp Rusya'nın içine bırakıyorlar ve Rusya'da ihtilal böyle başlıyor. Almanlar hakikaten Brest Litovsk Barış Antlaşması'yla ilk etapta Rusları mağlup ediyorlar.
Ama ondan sonra ideoloji bakımından milliyetçiliğe karşı olmak iddiasında olduğu halde

Slav milliyetçiliğini de kullanan bir komünist Stalin çıkıyor, bütün dünyanın altını üstüne getiriyor. Soğuk savaş da 1990'larda yeni bitti. Yani sosyal hadisenin kaderini kimse bilemiyor. Tabii Almanlar 1916'da bunu yaptılar ama iki sene sonra perişan oldular.
Dolayısıyla planlama iyi ama nereye kadar!

O bakımdan herhangi bir planlama yaparken özellikle böyle şehir gibi büyük organizmada düşünmek lazım.
Peki, hiç planlama yapmayalım mı?
Tabii ki yapalım. Ona bir itirazım yok.
Ama bilelim ki her planın üstünde bir başka plan vardır. Her ilmin üzerinde bir başka ilim olduğu gibi…

Bir Müslüman bunu bu şekilde düşünmelidir!
Çünkü her hesabın üstünde bir hesap var.
En üst hesap da Cenab-ı Allah'ın hesabı…

MAZİDE BİR KİMLİK GİZLİDİR

Mimari mekân çok enteresan bir şey…
Yapıp bitiriyorsunuz ve bunu değiştirmek fevkalade zor. Pahalı, rijit (etkiye maruz kalmıyor) ve alışkanlık doğuruyor. Mesela odanızda bir resim var, beğenmezseniz kaldırırsınız. Yerini beğenmediyseniz başka bir duvara asarsınız. Hiç beğenmediyseniz de satıp yenisini alırsınız.
Mimari böyle bir şey değil.

Özellikle şehir!
Şehri kime satacaksınız?
Yapıldı mı o sizi bağlıyor. Ama şunu da çok iyi biliyoruz ki hayatta değişmeyen hiçbir şey yok. Hem de bu çağda…

Her 10, her 20 yılda bir her şey çok süratle değişiyor. Dolayısıyla değişen bir organizmayı değişmeyen bir mekâna nasıl aksettirebilirsiniz?
Şöyle diyorlar:
“Biz istikbali öngörüyoruz, yani prodüksiyon yapıyoruz.”
Doğrusu sizin yaptığınız prodüksiyon beşerî bir prodüksiyondur. Nereye kadar düşünebilirsiniz istikbali? Bir sürü sürpriz çıkıyor…

Mesela Amerika, II. Dünya Savaşı’nı kazanınca hiç ummadığı bir başarı elde etti. O 1930’lardaki büyük buhran da bitti -ki kimsenin aklına biteceği gelmiyordu-. Ama harp imdada yetişiyor. Amerika düşünebilir miydi?
Yani harpten 50-60 sene sonra Amerika devri bitiyor, bunu ister miydi?
Ama hayat böyle bir şey…
Şimdi mesela hâlâ üretiyorlar, tarihin sonu dediler, uçaklar kulelere çarptı, yani tarih yeni başa döndü. Bundan sonra ne olacak kimse bilmiyor, ancak tahmin yapıyorlar, fütürizm yapıyorlar.
Yani değişen bir şeyi değişmeyen bir şeye mahkûm ediyorsunuz.

Bunu nasıl yapabilirsiniz? Mesela eski eser meselesi…
“Eski eserleri korumalıyız.” Neden?
İnsanlık mirası, kültür mirası. Çok güzel, hoş… Şu anki idollerden bir tanesi de bu.

Eski eserleri korumalıyız da ya bugünkü eserler?

Bugün hayatın devamını sağlayan, maddi refahı ve maddi konforu sağlayan, en azından asgari hayat şartlarını sağlayan ve insanlara güven sağlayan kaynakları da korumalı mıyız?
Buna kimse "Hayır." diyemez.
Peki, "Eski eserleri korumalıyız." diyen Batı dünyası, dünyanın geneline baktığımızda maddi konforu sağlayan vs. dünya kaynaklarını koruyor mu? Hayır, korumuyor!
Bilakis bir grup alıyor, grup alamazsa şirket kurup alıyor, o alamazsa içeriden yandaş üretip onunla alıyor ve bu hâlâ devam ediyor.

Mesela en yeni hadise, şimdi Avrupa doğal gaza muhtaç…
Diyorum ki: "İçinize birer don daha giyin!" Ama alıştılar o latif elbiselerini giymeye…
Kışın Avrupa'nın soğuğunda partilere gidecekler, oraları da doğal gaz ısıtıyor tabii. Artık eskisi gibi Hindistan'dan ya da Afrika'dan gelen İngilizlerin uşağı da yok. Ocakları yaksın, kömürleri atsın… Adam "Yapmam, atmam." diyor.

O zaman ne olacak? Doğal gazı açacaksın, yanacak.
Nerede var? Orta Asya'da var.
Gelmezse? Ukrayna'yı karıştırırsın, oradan Rusya ona bir şeyler yapar vs.
Peki, Orta Asya halkı ne durumda? Sürünüyor!

Dünya kaynaklarını talan eden bir zihniyet "Efendim maziyi koruyalım." diyor!
Maziyi koruyalım ama o zaman aileyi de koruyalım. Çünkü tutarlılık bunu emreder. Halbuki aileyi korumuyor. Bu, bazı memleketlere öyle bir yük getiriyor ki bu yükün altından kalkmak çok kolay değil.

Niçin maziyi koruyalım?
Çünkü o mazide bizim kimliğimiz de sizin kimliğiniz de gizli. Ama belki de benim kimliğim gizli değil!

O zaman şöyle bir sonuç çıkıyor:
Eğer o eserler medeniyetin ana unsurları olan değer sisteminin aksettirilişiyse, ben de bir dünya vatandaşı olarak kendi kimliğimi orada buluyorsam tabii ki kimliğimin devamı için korumalıyım. Yoksa koruma, korumak için yapılmaz.
Koruma, bugün benim için bir anlam ifade ediyorsa yapılır.

VARLIĞIMI VE DEĞERLERİMİ İLERİ TAŞIYAN ESERLERİ KORURUM

Türkler Anadolu'ya geldiler…
Ve Anadolu'da Antik Dönem'e ait birçok eser var. Onları yıkmayıp yıkılmışların parçalarını alıyorlar ve o dönemdeki mabetlerini, eserlerini kısmen de olsa onlarla inşa ediyorlar. Buna devşirme malzeme deniyor. O malzemeyi orada yaşatıyor.
"O bir tarih dönemidir." diyor.

Yıkmamasının sebebi ise Kur'an'da emir var:
"*De ki: Arzda bir gezin de bakın, bundan evvelkilerin akıbeti nasıl olmuş? Onların ekserisi müşrik idiler.*" (Rum, 42)

Eğer o eserler yıkılarak yok edilirse arzı gezen Müslümanların görüp ibret alacağı hiçbir şey kalmayacaktı. Bu ayetin emrine muhalif olduğu için Müslümanlar o eserleri yıkmadılar, sadece zamanın akışına terk ettiler.
Yıkmıyor ama zaten zaman üzerinden geçmiş, o yıkılmış. Türkler de oradan alıyor. Anlayan bir göz o esere baktığında o parçayı görüyor, onu irtibatlandırıyor ve merak ederse de gidip o bölgeleri geziyor.

Bu olgu, Avrupa'da da bir sıkıntı sebebidir.
Mesela Roma pagan (putperest) bir anlayıştadır. Sonra Avrupa'ya Katolik anlayış hâkim oluyor. Pagan Roma kâfir addediliyor ve ona ait eserler yok ediliyor. 1500'lere kadar Roma şehrinde var olan büyük mermer anıtların parçalarını söküyorlar, onlardan taş ve kireç üretiyorlar. Ardından Katolik dünyasının büyük eserlerini inşa ediyorlar.
Rönesans geldikten sonra Antik Dönem'e bir atıf yapıldığında ise tekrar "Aaa… Roma çok mühim bir şeymiş." diyorlar. Bin senelik Katolik çağı Avrupa'da -kabaca 500'den 1500'e kadar- bir mümin çağı…
Bu mümin çağını Müslüman inancıyla kıyaslamamak gerek. Ama o da kendi içerisinde bir mümin çağı ve kendinden önceki bir mana, onun için bir değer ifade etmiyor.

Onu alıyor, başka bir şey yapıyor, hatta tahrip ederek kullanıyor.
Çünkü Katolik inancında "*De ki: Arzda bir gezin de bakın, bundan evvelkilerin akıbeti*

nasıl olmuş? Onların ekserisi müşrik idiler." diye bir konsept yok ama Kur'an'da var.

Antik Çağ'a niye gönderme yaptığını, yani niye Katolik inancından artık vazgeçmek ihtiyacını hissettiğini de söyleyelim, çünkü insan zihni o başlangıçtaki pür Katolik inancına beşerî katkılar yapıyor ve "Bu katkılar beşerîdir." demiyor, "Bu katkılar ilahidir." diyor. Ama bir süre sonra yaldızı dökülüyor.

Akılla kontrol edebileceğiniz, yanlışlayabileceğiniz veya doğrulayabileceğiniz beşerî katkılar ne kadar iyi olursa olsun onlar bir süre sonra beşerîlik vasfını izhar eder (meydana çıkarır).
Onun ilahi özelliğini orada göremezsiniz.

O zaman da diyor ki:
"Senin yaptığın ve bana yüzyıllardır söylediğin bu katkı, ilahi değilmiş, beşerîymiş. Ben de beşerim, daha iyi düşünüyorum. Benden farkın ne?"
Bu sebepten kopuyor Katolik itikadı (inancı). Kilise inanç sistemine bu kadar beşerî öğe sokmasaydı, kanaatime göre inanç bir kısmını saf olarak bırakırdı ve kendi özünü korurdu.
İlahi kaynaklı inanç sistemine bir sürü beşerî katkı yaptığınızda akıl bunu kabullenmiyor, bu katkıların beşerî olduğunu anlıyor ve adam rasyonel bir anlayışla, ayağında pranga ya da ilahi bağ da yok, "Özgürüm." diyor, o işte hümanite.

Dolayısıyla değerleri paylaşmadığınızda o değerlerin hayata yansıması olan eserleri de korumak diye bir endişeniz olmuyor. Koruma Batı'dan geliyor.
Niye? Çünkü Antik Dönem, rasyonel Batı'nın dayandığı temel bir öğedir. Aradaki büyük Katolik inancını atlıyor, işi moderniteye bağlıyor.
Yine bir kimlik meselesi…

Cemal Abdül Nâsır zamanında bunu Mısır yapmaya kalktı. Firavunlara bağlamaya çalıştı ama olmadı. Mısır -Müslüman kardeşler ona bir tepkiydi- hâlâ o buhranı yaşıyor.
İran yapmaya kalktı, işte Humeyni rejimi ona bir tepkiydi.
Türkiye yapmaya kalktı, o da olmadı.

Bunu görmek için illa Müslüman olmanıza gerek yok!
Biraz uzaktan baktığınızda, biraz da nesnel baktığınızda görebilirsiniz. Yani kimliğinizi oluşturmuş, sizi ciddi olarak etkilemiş ve size bir aktör görevini yüklemiş bir döneminiz var.
Bu dönemi sevin veya sevmeyin, o ayrı bir hadise ama bu dönemi hayatınızdan

silemezsiniz. “O yılları unutmak istiyorum.”
Bu olmuyor mâşerî vicdanda…

Bu dönemi ifade edelim:
Türklerin İslamiyet’e girişi ve Horasan’dan başlayan büyük macera.
Bunun siyasal ayağı ise Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı’dır.

Demek istediğim şu:
Birtakım değerleri paylaşmadığınız zaman o değerlerin yansıması olan eserleri de korumanın bir anlamı olmuyor.
Niçin koruyacağım? Çünkü her eser bir biçimdir ve ben o biçimi güzel görmek zorundayım. Ben o biçime saygı duymak zorundayım.
O, hayatımı biçimlendiren, hayatıma bir baskı unsuru olarak -eğer değeri paylaşmıyorsam- yine de giren bir hadise.

Mesela Gotik katedraller beni çok etkiler ama ben onlara, benim dışımda gelişen bir büyük maceranın anıt eserleridir, diye bakarım. O macera benim dışımda gelişmiştir.
Aynı şekilde New York’taki gökdelenlere de saygı duyarım ama benim dışımda gelişen bir maceranın anıt eserleridir diye bakarım.
Mesela Batı’daki klasik opera binaları hoşuma gider ama onlara öykünmem. Onlar benim dışımda gelişen bir büyük maceranın eserleridir.
O benim için kendi içinde bir anlam ifade eder.
Bunları yıkmak istemem ama korumak için de şu halimle bir gayret sarf etmeyi gerekli görmem. Ben kendi varlığımı ve değerlerimi ileriye taşıyan, bugün bana bir anlam ifade eden şeyleri korumalıyım.

Bir örnek verelim:
Klasik Batı müziği Türkiye’de çağdaşlaşmanın ürünü olarak görülür.
Devlet orkestrası şehirlere gidiyor ve bir gün Bayburt’a da gitmiş. Bu hadise her şehir için söylenebilir. Müthiş bir konser verilmiş, herkes oturup dinlemiş.
İhtiyar bir zat da ağlıyormuş. Konser bitince şef dönüp sormuş: “Herhalde çok duygulandınız?” İhtiyar da demiş ki: “Evet. Bayburt, Bayburt olalı Timur’dan beri böyle bir zulüm görmedi.”
Bu enteresan bir şeydir. O, kendi içinde anlamlı!

Ben de insan olarak ona baktığım zaman onda, yani mesela klasik Batı müziğinde bir hüzün görüyorum. Ama o hüzün, o macera, o debdebe bana ait değil…

Bana ait olan bir şey var mı ben ona bakıyorum. “Varsa var, yoksa yok!” diyorum.

Türkiye uzun yıllar, 20. yüzyılın büyük bir zamanında kendine ait birikimler için “Bunlarda bana ait bir şey yok.” dedi. Halbuki vardı. Şimdi işte “Yok” mâşerî hafızada derin bir yara açtı.
Şimdi o yarayı sağaltmaya çalışıyor ama zor sağaltıyor, çünkü yara derine işlemiş…

BUNDAN EVVELKİLERİN AKIBETİ NASIL OLMUŞ?

Bir şehre ya da tarihî esere baktığımızda sormalıyız:
"Bu şehirde niye yaşayacağım? Burayı niye koruyacağım?"
Bana göre "Bilim böyle söylüyor." çok yüzeysel bir lakırdı. Çünkü bilimin arkasında bir felsefe var.

Peki, o felsefe benim hayat tarzıma, düşüncelerime ve duygu dünyama uyuyor mu, yoksa uymuyor mu?
Görüyorum ki -özellikle Türkiye için söylüyorum bunu- planlama ve koruma felsefeleri bana tamamen zıt…

Yaşadığımız hayattan örnekler vereyim:
Amerika Irak'ı işgal etti. Irak'ın kan revan olması ayrı, Amerika'nın yaptığı şeyden bir tanesi de -ki bunu hep Batılılar yaptı- müzeleri yağma etmek oldu.
Hakikaten dünyaya saygılı, tüm insanlığı kapsayan, enternasyonal (uluslararası) bir anlayışları olsaydı "O eserler o toprağın eserleridir, orada kalmalıdır ve orada korunmalıdır. Irak'ta siyasi karmaşa var, bu eserlerin korunması otorite için zor. O zaman ben koruyayım." derdi. Halbuki olduğu gibi alıp götürdü.

Özellikle 19. yüzyılın sonunda aynı şeyi Osmanlı'da yaptılar.
Adam bir yapıyı, mesela Bergama'daki bir anıtı tümüyle söküp Almanya'ya götürüyor, öyle az buz değil! Yazıyı, hattı, minyatürü, yazmadan koparılan sayfaları… Onları hiç saymıyorum bile!
Bu resme bütünüyle böyle bakmamız lazım. Böyle bakmadığımızda ketenpereye (tuzağa) geliriz.

Evet, bir başka medeniyetin eseri olan amfiteatr korunmalıdır ve o bana emrolunmuştur:
"*De ki: Arzda bir gezin de bakın, bundan evvelkilerin akıbeti nasıl olmuş? Onların ekserisi müşrik idiler.*" (Rum, 42)
Bu açıdan onu değerlendiririm.

Her medeniyet kendi köklerini korusun ama bunu yaparken bir başka medeniyetin kimlik sayfasına girip ona sert ve geri dönüşü olmayan müdahalelerde bulunmasın, hatta o sayfayı

kopartıp almasın.
Şu anda dünyadaki realite budur…
Dolayısıyla planlama dediğimiz zaman birileri planlıyor, birileri de itaat ediyor.
Hayır, ben buna karşıyım!

OSMANLI'DA OTORİTE AHLÂK'TI...

Osmanlı'nın çok tipik şehri İstanbul üzerinden konuşalım.
Fatih Sultan Mehmet 1453'te bu şehri zaptediyor veya fethediyor. Sonra 1460'ta bir ferman çıkarıyor ve imkân sahiplerine diyor ki:
"Bu şehrin belli noktalarında birer külliye inşa edeceksiniz!"

Külliye fikri de çok enteresandır.
Bu fikir, başlangıçta -İslam Medeniyeti açısından söylersem- Peygamber Mescidi'nden zuhur ediyor. Peygamber Mescidi ilk kurulduğu zaman yeri kum, ölçüleri belli, çok büyük değil, bir dikdörtgen ve üstünde de hurma dalları var. Hatta hepsini örtemiyorlar, ön kısmı örtüyorlar. Sonra yavaş yavaş büyütüyorlar.
Bu bir mekân…

Medine site devletinin her problemi o mekân içinde çözümleniyor. Sonra siyasal oluşum, yani devlet büyüyüp genişliyor, genişledikçe her fonksiyon ayrı bir mekâna sahip oluyor.
Medrese, darüşşifa, imaret, hazine…
Çünkü Peygamber mezhebinde siyaset de ekonomi de konuşuluyor.
Külliye; o zamanki toplumun -orta zamanlardaki toplumun-, modern -henüz daha modernite yok-, bütün ihtiyaçlarına cevap veren bir yapılar kompleksidir.

Fatih'in fermanı üzerine hali vakti yerinde olanlar, askerî erkân, rical, vüzerâ külliye yaptırıyorlar. Yaptırdıkları semte de kendi adlarını veriyorlar. Böyle birtakım binalar bütünü ortaya çıkıyor. Bunlar şehirde temel alt yapıyı oluşturuyor.
Bundan sonra şehrin ana arterlerini (caddelerine), kamuya açık yollarını çiziyorlar ve ondan sonrasını halka bırakıyorlar.
Nâfiz yollar dedikleri ana yollar var. Gayr-ı nâfiz yollar var, yani çok fazla nüfuz edilemeyen yollar ve bir de çıkmaz sokaklar var.
Halk kendi kendine bu şehrin içinde bir organik yapılanma kuruyor. Konut bölgeleri işte o.

Mesela çarşıyı halk yapmıyor, devlet yapıyor. Neden? Çünkü ticarette de devletin koyduğu kurallar var ama o kuralları esasında devlet koymuyor, o kurallar ilahi ahkâm tarafından konuyor. Devlet de onu yönlendiriyor.

Böylece halkın kendi ihtiyacına göre kurduğu bir yapılanma ortaya çıkıyor. Bu yapılanmaya baktığımızda kamu, daha dar bir çevrede etkin, o kadar… Ve o çevre de özgür. Devlet otoritesi o çevreye karışmıyor. Orada geçerli olan otorite; ahlâk.
En dar çevre ise çıkmaz sokak.
Çıkmaz sokağa da işi olmayan girmiyor. Girdiği zaman tuhaf tuhaf bakılıyor.
"Ben buradan geçiyordum." olmuyor orada.

Bu, şuna benziyor:
Bir adam var, ailesi; annesi, babası, karısı, çocukları, akraba çevresi vs. var. Sonra ahbap çevresi var. Şimdi çıkmaz sokak aynı sizin aileniz gibidir, yakın dostlarınız, çok yakın çevreniz gibidir.
Mekân ile hayat, sosyal ilişki iç içe geçmiş vaziyette. Bu çıkmaz sokak biraz büyüyünce ahbap çevreniz ortaya çıkıyor. Ama mesela bir ahbabınızı ayda bir görüyorsanız, karınızı her gün görüyorsunuz ve onunla her şeyi paylaşıyorsunuz.
Anne ve babayı küçükken her gün görüyorsunuz, biraz büyüyünce daha az görüyorsunuz. Eğer beraber yaşıyorsanız günde bir iki defa, ayrı yaşıyorsanız haftada bir iki defa görüyorsunuz. Bir de hemşerileriniz var.

Sonuçta şöyle bir yapılanma ortaya çıkıyor:
Aileniz, akrabanız, dostlarınız ve hemşerileriniz. Şehir de bu sosyal yapılanmaya göre "çıkmaz sokak, nâfiz yollar, gayr-ı nâfiz yollar ve şehir" şeklindedir.
Çıkmaz sokak; ailemizdir, çok yakınlarımız, yani akrabalarımızdır.
Ondan sonra daha geniş bir daire; ahbaplarımız var.
Sonra da hemşerilerimiz.
Şehrin mekânsal kurgusu buna göre kuruluyor. Peki, bunun özelliği ne?

Bu yapılanma halk tarafından yapılıyor ve çok kolay değiştirilebiliyor. Bunu Anadolu'da, kırsalda çok net görüyoruz ki köy, şehrin bana göre çok fazla sadeleştirilmiş şeklidir.
Hep tarım toplumundan bahsediyorum, çünkü onlar kendi içinde problemlerini çözmüş bir toplum.

Sanayi toplumu Türkiye'de daha problemlerini çözmedi, ne olduğunu da bilmiyor, problemleri daha yeni yeni tanıyor ve şaşkın vaziyette…
Yani İslam medeniyet tasavvuru bir tarafta, sanayi toplumunun empoze ettiği hayat bir tarafta, bu hercümerci (kargaşayı) yeni yeni tanıyoruz.

İSLAM DÜŞÜNCESİ VERSUS KAPİTALİST DÜŞÜNCE

Bana sorarsanız…
Biz sanayi toplumuna -ki kapitalizm onun ayrılmaz öğesi- Özal'la beraber 80'lerin ortasında geçtik. Ondan evvel totaliter bir anlayış vardı:
"Ne kadar lazımsa o kadar verin."
Kimler karar veriyor?
Üstteki otorite.
Neye göre karar veriyor?
Kendi dünya görüşüne, yani realiteye bakmıyor.
Soğuk savaş, o dönem buna izin verdi.
Niye?
"Benim emrimden çıkarsan seni öcüler yer. Ruslar seni kapar."
Tabii komünizm de Rusya'da Slav milliyetçiliğiyle beraber çalıştığı için bu reel bir şeydir.

Bana göre eğer Türkiye, komünizmi İtalya veya Fransa üzerinden tanısaydı komünizm bu kadar öcü olmazdı ama Ruslar üzerinden tanıyınca iyice korkutucu oldu, Ruslar bütün tarihî birikimleriyle birlikte geliyorlardı.
Küçük Kaynarca Antlaşması, 93 Harbi, Sultan Mahmut'un İngilizlere kucak açması vs. hep beraber geliyorlar. Büyük bir tarihî yükle beraber geliyor hadise.
Korkuyoruz…
Ama İtalyanlarda böyle bir problem yok. Keyfine bak, orada komünistten zarar gelmez. Ne de olsa Akdenizli…

Neden son gelişmeleri güncele bağlayarak konuşuyoruz?
Çünkü günceli bir türlü kabul edemiyoruz.
Niye edemiyoruz?
Çünkü zihnimizde hâlâ bir adalet duygusu var. Onun da temeli İslamiyet'tir.

Kapitalist dünyada böyle bir adalet duygusu yok.
Mesela İngiliz kapitalistleri ciddi yarışıyorlar, serbest rekabet var. Adamın fabrikası yanıyor, öteki gülüyor, çünkü bir rakip eksildi.

Yine yurtdışından bir misal: Bir üniversitede hoca evde yapılmak üzere ödev veriyor, kimse kimseye bir şey söylemiyor, yardım etmiyor. Niye? Çünkü hiç kimse kendisine bir rakip yetiştirmek istemez, "Herkes çalışsın, yapsın." der.

Bizde olsa sınıfta bir kişi yapar, herkes de ondan kopya çeker. Paylaşmayanı da suçlarlar!
İmtihanda da sen yaparsın, sonra yardımlaşırsın. Niye? Çünkü dayanışma var.
"Ha sen ha ben, ne fark eder?" diye bir düşünce var. Ama bu tabii en masumu…
Biraz daha yukarı çıkınca dirsek atma başlar.

Bir keresinde 40 yaşlarında genç bir akademisyen geldi. Diyor ki:
"Okuldan mezun olduk, yüksek lisans yaptık, doktora yaptık, şöyle oldu, böyle oldu. Hiç ummadığım arkadaşlar bana dirsek çevirdiler."
Yani artık makam bir kişi alacak, talip ise sekiz kişi… Orada yardımlaşma bitti!
Aynı yola beraber çıktığın adamları tanıyamaz hale geliyorsun. O makama doğru bir yarışın içinde buluyorsun kendini ve o yarışta, yani kapitalist dünyada her şey mubah…
Bir de bunun 60 yaş ve sonrası var. Çünkü artık emeklilik yaklaştı ve kim daha uzun süre o makamda kalacak, önce şunu eleyeyim rekabeti var.
Bu, kapitalist mantıktır.

Bizdeki düşünce, yani İslam düşüncesi ise tam tersidir:
"Bende bir değer varsa ben insanları o değerle bezeyeyim, hep beraber toplumsal bir alt yapı oluşturalım."
Şehirde de böyle bir şey…
Niye adamlar hak yemiyorlar?
Çünkü biliyorlar ki o arz, o servet, o sağlık, o zaman kendilerine ilahi bir lutuf olarak verilmiş. O ilahi lutfu veren güç onlara diyor ki:
"Ben bunları size verdim ama şu, şu, şu kurallara uyacaksınız." ve bu kaynak aşkın bir kaynak, bu dünyaya ait bir kaynak değil. Bugünkü modernitenin bunu anlaması mümkün değil.
Böyle söylüyorum ama zaman zaman ben de büyük bir şaşkınlığa düşüyorum. Gördüklerime ve duyduklarıma inanamıyorum. Ve maalesef ortaya kapitalizmi uygulayan bir Müslüman tipi çıkıyor hızlı bir şekilde.

"Onlar" derken de Müslümanları, bu şehirde yaşayanları kastediyorum.
Bütün şehir, Osmanlı coğrafyası böyle…
Buna tabii Müslüman kültürden gelmeyip İslam hâkimiyetini kabul edenler de giriyor. Sanmayın ki Osmanlı, Rumeli'yi asker gücüyle tutuyor. Bu bahsettiğim anlayışla tutuyor!
Adamlar bakıyorlar; Habsburglar mı, Osmanlılar mı?

“Osmanlılar.” diyor.
Niye?
Çünkü adam “aşkın kaynak” ne dediyse onu tatbik ediyor.

Mehmet Genç’ten çok hoş bir rivayet vardır. Yıllar önceden aklımda kaldı.
Bu, Ahmet Cevdet Paşa’nın başından geçen bir hadisedir.
Sene 1860’lar, Belgrat’tan çekiliyoruz. Artık Sultan Aziz devri başlamış. Sultan Aziz, Cevdet Paşa’yı son anlaşmayı yapmak üzere yolluyor.
Bir Sırp geliyor, “Şu Osmanlı’yı bir kucaklayayım.” diyor ve müsaade alıp Cevdet Paşa’yı kucaklıyor.
Paşa da “Niye bana bu sevgi?” diye soruyor.
Adam da diyor ki:
“Bir önceki padişah zamanında siz burada birtakım askerî müstahkem mevkileri yapmaya kalktınız ve bunun için istimlak yaptınız. İstimlak yaparken komşum yaşlı, dil bilmez, iz bilmez bir Sırp kadının da bahçesini istimlak ettiniz ve o kadına bir miktar para ödediniz. Kadın o parayı yetersiz buldu ve Osmanlı makamlarına müracaat etti. Belgrat’taki Osmanlı makamları ‘Biz yetkili değiliz, büyük mahkeme Selanik’te.’ dedi ve dava Selanik’e gitti. 7 ayda cevap geldi: ‘Evet, kadın haklı. Ona şu kadar altın daha verilmelidir.’ Devlete karşı açtığımız dava devlet aleyhine sonuçlandı. Bu adaletin hatırına sana sarılıyorum. Teşekkür ediyorum. Artık gidiyorsun, belki bir daha hiç görüşemeyeceğiz.” diyor.

Adam haklı… Bir daha görüşemedik. Şimdi yeni yeni görüşmeye başlıyoruz.
Kervanlar gidiyor, tırlar gidiyor.
Adamlar, yöneticiler biliyorlar ve o tırları ülkelerine sokmamak istiyorlar ama halk istiyor.
Müslüman olmanız gerekli değil, bunu görüyorsunuz, çünkü insansınız.
O da zaten insansınız diye size bunu yapıyor. Osmanlı da Müslümansınız diye yapmıyor, insansınız diye yapıyor.

Şehre bakan adam da…
“Bu arz, bu hayat, bu akıl, bu evlat, bu dostlar bana emanet.” diyor.
“Bana bunu lutfeden kaynak bir de şunları söylüyor.” diyor.
“Kul hakkına riayet et, hoşça bak zatına, hoşça bak komşuna.” diyor.
Adam istese bile yapamıyor, yapmıyor. Dolayısıyla böyle bir şehir dokusu var ve burada jandarmaya gerek yok.

Mesela malum eski davalar şeriye sicillerinde var. Prof. Dr. Ahmet Kal’a anlatıyor:
“Hayatın muhtelif cephelerine ait 10,000 şeriye siciline baktık, 5-6 tane imar davasına

rastladık. Bunlardan bir tanesi Rum Niko'nun. Komşusu Ahmet Efendi'ye dava açıyor ve kadı huzurunda diyor ki: 'Biz Rum'uz, bu kişi de Müslüman ama benim bahçeme pencere açtı ve penceresi bahçeme bakıyor. Bizim hanım itikadı icabı kısa kollu giyer, başını örtmez, güzeldir de. Çamaşır asarken ona bakmadığını kim garanti eder?' diyor. Kadı da 'Pencere kapatıla!' diyor."

Bu insanlar böyle bir şehir, yani organik bir şehir kuruyorlar.
Yaşıyor, ölüyor, genişliyor, doğuruyor, yargılıyor, yargılanıyor, dumura uğruyor, sonra yeniden doğuyor, filiz veriyor. Bir manada hayat gibi kevn ü fesat âlemi…
Enteresan bir şehir bu…
Burada kamu otoritesi sadece ana esasları söylüyor size. Yani kendi içinizde nizam halini bozmayın. Ne zamana kadar? Tanzimat'a kadar böyle…
Tanzimat'ın büyük kahramanı(!) Reşit Paşa bakıyor İstanbul'a, -daha evvel de 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'ya gidilip gelinmiş- "İstanbul çok pis bir şehir. Kargacık burgacık, sokakları dar, geçilmez." vs. diyorlar.
Doğru, bu şehirde geniş sokağa ihtiyaç yok. Çünkü sanayi şehri değilsiniz, mistik bir şehirsiniz. Orta Çağ ticareti yapıyorsunuz.

Burada Roger Garaudy'yi hatırlamamak elde değil. Diyor ki:
"Rönesans'la beraber Batı treni insanlık açısından yanlış bir makasa girdi."
Ve şunu söylüyor: "Rasyonaliteyle tek başına yürüyemezsiniz."
Yürümediği de şu anda bütün dünyada görülüyor.

Osmanlı böyle bir uygulama yapmış, bunu Bizans da yapmış.
Roma çok rasyonel bir şehirdir. 1. Konstantin, 4. asrın başında bu Bizans kolonisini bir Roma başkentine çevirirken Roma'nın bütün rasyonalitesini getirip buraya monte ediyor. Muhteşem bir şehir kuruluyor. İki asır geçiyor.
Bütün kaynakları okuyun: "Roma'nın büyük caddeleri bakımsız kaldı, Bizans'ın arka sokakları eğricik, büğrücük, karmaşık, güvensiz…"

Bu doğru olabilir ama bir açıdan da yaşanan hayatın esprisini ve esrarını yansıtıyor, gizemli bir hayat. Batılılar söylüyorlar:
"Bu rasyonalite, modern şehir, hayatın gizemini ortadan kaldırdı. Sihrini yok etti. Her şey transparan, görünüyor. İnsanlık böyle bir şehirde yaşayamaz. 3-5 sene hoşuna gider, sonra bıkar buradan. Çünkü insan sürpriz ister."

Osmanlı'nın yaptığı da bu…
Şehri yaşayan bir yer haline getiriyor. Bu hale getirirken de üst otorite aşkın otorite olduğu

için o otoritenin rızasını kazanmak -itaat değil, rızasını kazanmak- için kendisine ne kadar hürmet ediyorsa komşusuna daha fazla hürmet ediyor.

Çünkü Peygamber'i hadis-i şerifte buyurmuş ki:
"*Cebrâil bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.*"[2]

Bu çok mühim!
Türkçede bunun karşılığı ne? "Ev alma, komşu al."
Peki, kapitalizmde karşılığı ne? "I don't care who your neighbor is. (Komşunun kim olduğu hiç umurumda değil, hiç mühim değil.)"
Çünkü herkesinki gibi bir ev orada, yalnız ve izole… Ve istenen tercih bu… Komşuluk yok onun için. Adam yapamaz, zaten istemez de.

---

2 Buharî, Edeb 28; Müslim, Birr 140-141; Tirmizî, Birr 28; İbni Mace, Edeb 4.

PAX OTTOMANA: RIZA, ŞEFAAT, HİMMET

Bir Müslüman, hele Osmanlı Müslümanı üç şey peşinde koşar:
1. Rıza-yı ilahi. Seküler dille ifadesi; Allah'ı hoşnut etmek. "Ben senin bu dünyada bir halifensem senin hoşnutluğunu kazanmam lazım." diyor.
2. Kendi cinsinden bir beşer olan İslam Peygamberi'nin şefaatini kazanmak.
3. İslam Peygamberi'nin vârislerinin, yani ricâlullahın himmetini üzerinde hissetmek.

Bu üç umde üzerinde yürüyor hadise. Şehirde de buna göre inşa ediyor mekânları.
Dolayısıyla bugün bizim anlayışımızla; vazgeçilmez gibi görünen imar yasası, yönetmelikler, şunlar bunlar o zaman yok. Çünkü bunlara ihtiyaç yok.
Adam zaten ister istemez insana ve çevreye saygılı ve riâyetkâr bir hayat yaşıyor, mekân yapısını da buna göre kuruyor.
Ama bu saygı ve riayet hayatın her safhasında var: Kazancında, ölümünde, doğumunda, beşerî ilişkilerinde, her şeyinde…
Pax Ottomana bu işte!

Batı bunu nasıl sağlıyor?
Rasyonel kamu otoritesiyle sağlıyor. İster Prusya gibi vurup al ister Amerika gibi sömürüp al ister İtalya gibi keyfine göre yaşayıp al. Kamu otoritesinden başkası da sağlayamaz.
Batı dünyasında insanlar şunu gördüler; o otoriteye uymazlarsa belki birkaç kişi bir anda öne çıkacak ama bunun topluma dönüşü çok büyük bir fatura ile olacak. O yüzden kamu otoritesine uymak gerektiğini anladılar. Yine bir menfaat meselesi…
Nerede bu? Ulus bellek modeli içerisinde.

Zaten dünyanın geri kalan kısmı Batı insanı için sıfır maliyetli kaynak. Buna hem doğal kaynaklar hem insan dahil. Özellikle 1800'lerin ikinci yarısında böyle başladı hadise.
Ama Batı insanı bugün artık onun olmadığını çok iyi görüyor. Çünkü önerdiği model 100 sene devam etti, sonra çöktü, yani şimdi çalışmıyor. Bütün dünya için çok pahalı bir bedeli oldu. Ama bundan dönmek de fevkalade zor…

Peki, kamu otoritesinin ilahi otoriteden farkı ne?
Birisinde inanç var, diğerinde yok.
Kamu otoritesini bilirsiniz ama ona inanmak zorunda değilsiniz. Uyarsanız o sizi ellemez.

Uymazsanız cezası bu dünyaya ait bir hadisedir. Yatar veya öder çıkarsınız.

İnanan için, bir Müslüman için konuşuyorum:
"Peki, ilahi otoritenin rızası, hoşnutluğu, Peygamber'in şefaati nasıl kazanılıyor?"
Her an sizi birisi görüyor, gözetliyor. Kaçamazsınız! Yani komşuyu aldatsanız Allah'ı aldatamadığınızı biliyorsunuz.
Dolayısıyla bu dünyada bir şey işlerseniz ve yakalanırsanız mutlaka cezası var ama ahirette de sorgusu var. Böyle inanan bir toplum için imar kanununa zaten gerek yok.

MÜSLÜMAN TOPLUMUN İKİ PRENSİBİ

Müslüman toplumun şehirde ortaya koyduğu yerleşmenin iki temel özelliği var:

İKTİFA

Hayatın her safhasında olan bu prensip şehre de yansıyor.
Bir Müslüman hayata bakıyor ve "Ben nasıl olmalıyım?" diye soruyor. Çünkü iş bir medeniyet tasavvuruna ve davranış söz konusu olduğu için de bir ahlâk meselesine gelip dayanıyor.

Şehir kurmak, her şeyden önce bir ahlâk meselesidir.
Her davranışımız ahlâkîdir, gayr-ı ahlâkî bir olay yoktur.
Niye?
Çünkü her medeniyet sistemi davranışlarınızı denetler. Koyduğu değerler sistemine ne kadar uygun davranıyor, davranmıyor…
Bu Marksist ahlâkta da kapitalist ahlâkta da İslam ahlâkında da böyledir.

Müslüman bakıyor:
Peygamber var, onu örnek alacak -eski tabirle; nümune-i imtisal-.
Peki Peygamber'in ahlâkı ne? Allah'ın ahlâkı…
Müslüman bakıyor:
Allah hep veriyor ama hiçbir şey almıyor. O zaman diyor ki:
"Ben nasıl yapacağım?"
Sen insansın, almak da zorundasın.
"O halde ben olabildiğince az almalıyım." diyor.
İşte iktifa prensibi buradan çıkıyor.

Yaşamak için en azından hava almak zorundayız. Ama Allah'ın solumaya ihtiyacı yok. Hava bir ihtiyaç, almazsak ölürüz.
"Yaşamak bize verilmiş bir mecburiyet, intihar da suç, o halde az alayım." diyor.
Mekândaki tasarruf da böyledir: "Olabildiğince az alayım."
Buradan da iktifa prensibi çıkıyor.

Bu dünyadaki bütün imkânlar kısıtlıdır. Yani fiziksel gücünüz, zihinsel gücünüz ve diğer

güçleriniz belli ve sınırlıdır.
Bu, realite mekânda da söz konusudur. Mekânın kaldırabileceği bir popülasyon oranı var. Mekâna daha fazla insanı yüklerseniz orada önce fiziksel, sonra manevi problemler zuhur eder. Bu sebeple iktifa prensibini hiçbir zaman için göz ardı etmemek gerekiyor.
Buna karşılık Allah'ın arzı da rızkı da geniştir. Ancak insan bu arzı ve rızkı kullanırken, bundan kendisine emanet edileni alırken daima dikkatli ve hassas olmalıdır.

Eğer biz Thomas Robert Malthus'a (Papaz Malthus) kalsaydık bugün, açtık. Çünkü diyor ki:
"Gıdalar aritmetik artıyor, nüfus geometrik artıyor, bu insanlar aç kalacak."
Tabii Papaz Malthus Katolik Ortaçağ'da gelseydi böyle konuşmazdı. Rızık meselesine ilahi bir unsur da katardı. Ama rasyonalite ona da bulaşınca adam hesap yapıyor. Hesabı da doğru… Ama yazılanı, yani kaderi unutuyor.

Halbuki yazıyor kitapta: "*Rızkı ben veririm.*"
Bir menkıbeye göre de "*Rızkı bittiği anda canını alırım.*" diyor.
Bu yediğimiz rızık hem maddi hem manevi rızıktır. Yani ruhun hazzı da bir rızık. Böyle baktığınızda Allah'ın size lutfettiği kaynakların sonu yok.
Artıyor, artıyor, artıyor…

Efendi buyurmuşlar ki:
"Oğlum her kazandığın senin rızkın değil."
Herkes bakıyor "Ne demek bu?" diye…
"Anlatayım." diyor.
Bizim dervişandan bir zat vardı. Amcası ile beraber yaşıyormuş. Her akşam dükkânda çalışıyorlar. Amcanın iki tane toprak çanağı varmış, eve gelince kapaklarını açarmış ve birine altınları, birine de gümüşleri atıyormuş. "Ben sizi bozarsam Allah da beni bozsun!" deyip kapatırmış çanakları. Ama bunlar aç sefil yaşıyorlar. Parayı kazandı, kazandı, kazandı. Amca ölüyor. Bizim Efendi de "Allaaah bayram o derviş zata. Paralar hürriyete kavuştu. Çanak manak kalmadı, hepsi bitti." diyor. "Derviş paraları bitirdi. Afiyet olsun." diyor arkasından da.

Buradan kifayet, yani yeterlilik prensibi çıkıyor.
Böyle baktığımız zaman zaten kifayet prensibi size bir estetik getiriyor, bir sadelik getiriyor. Arza hürmet getiriyor. Onu görüyorsunuz.
Azla yetiniyorsunuz, yeter olanla yetiniyorsunuz.

Bakın insanlara, şimdi hepsi obez Amerika'da. Niye? Boyuna yiyorlar.

Afrika'da ise hepsi sıska, ince. Neden? Çünkü yiyecek yok.
Batılılar Afrika'yı sömürdüğü için Afrika bu hale geldi. "Çalışmadılar." diyorlar. Halbuki aynı Afrikalı yüzyıllar boyu çalışmıyordu ve mutluydu. Batılı adam oraya gitti, her şey değişti. Mutluydu adam, hiçbir sıkıntısı yoktu. Kendi içinde yaşayıp duruyordu.

NİSPET

Her medeniyet tasavvurunun bir hiyerarşisi var.
İslam medeniyet tasavvurunun da bir hiyerarşisi ve bu hiyerarşinin değerleri var. Bu değerler şehre biçim olarak yansıdığı zaman buradan bir "nispet fikri" ortaya çıkar.

Peygamber Efendimiz'in üzerinde olan Cenab-ı Allah, kendisini bir Müslümanın gözünden tanıtıyor. Müslüman kimsenin zihninde bir Cenab-ı Allah tanımı var, O'nun (c.c) bir peygamber tanımı var ve ashab-ı güzin, emirler, nehiyler vs. var. Yani yukarıdan aşağıya doğru bir sistem kuruluyor.

Bu sistemi şehre yayıyorsunuz.
Her mimari yapı üzerinde, şehrin her öğesi üzerinde bunu görüyorsunuz. Bu tür nispet fikri bütün dünya medeniyetlerinde var.
New York'a bakıp oradaki gökdeleni gördüğünüzde o nispeti orada okuyun ki kapitalin, teknolojinin hâkimiyeti odur!
New York'taki katedrale bakın, gökdelenin yanında minicik kalır. Katedral lazımdır. Din iyidir, pazar günleri insanları ferahlatır. Sonra o akşam rafa kaldırılır, isteyen için bir dahaki pazara kadar rafta kalır. Hafta içi ise insana kapitalist eylem ve duygular yol gösterir.

Ortaçağ'da kurulmuş büyük katedrallere bakın. Avrupa şehirlerinin "altstadt" dedikleri eski merkezlerine bakın. Katedral o merkezi tanımlayan simgedir ve katedrali geçen bir binayı asla yaptırmazlar.
Kendileri şu anda rasyonalisttir. Ama maziye bir gönderme yaparak derler ki:
"Katedral bizim mazide bir temel değerimizi temsil ediyordu, biz şu anda o temel değere çok fazla inanmasak da yine değerler skalamızda onun bir yeri var. Büyük binaları dışarıya yapın, katedrali gölgelemesin. Uzaktan baktığınızda çan kulesini görün en azından."

Bizim Şişli taraflarına Hacı Nimet Özden Camii yapıldı. Çok şık bir cami ve yapıldığı zaman orada cami yoktu. Sonra etrafına 20-30 katlı gökdelencikler(!) dikildi, tabii onlar çok amatör, New York gökdelenleri yanında hiçbir şey değil. Şimdi cami minicik kaldı orada, minyatür gibi…

Bu bize şunu ifade ediyor:
Artık bu caminin nispeti bozuldu. Bir tane de Ataşehir'de var ve arkasında devasa binalar yükseliyor. Esasında büyük bir cami ama orada bize ait nispet fikri hiç tezahür etmemiş. Kapitalist nispet fikrini görüyoruz, mütehakkim (zorba) gökdelen ve itaatkâr cami…

Dolayısıyla Osmanlı şehrine baktığımız zaman organik bir şehir yaşıyor ve halk tarafından kuruluyor.
Bir de biliyoruz ki ahşap yangınla düşman, kâgir depremle düşman, betonarme de depremle düşman…
Mesela taş yapının zamana karşı bir direnci var, betonarmenin ise o direnci yok. Ama bana göre malzeme faktörü burada belirleyici bir faktör değil. Bir faktör ama belirleyici değil.

Burada mühim olan; hayatın akışı içerisinde o akışa cevap veren bir mimari, bir şehir planlamasıdır. Bunu da şehirde yaşayan insanlar yapıyorlar.

"Kaos niye olmuyor?"
Çünkü o insanların hepsinin ortak bir medeniyet tasavvuru var. Bu medeniyet tasavvuruna ait bir değer söylendiği zaman mâşerî şuurda ve mâşerî vicdanda o değer çok iyi tanımlanmış.
Herkesin zihninde ve gönlünde aynı resim ortaya çıkıyor. Zaten medeniyetin gücü de buradan kaynaklanıyor.

Bu bana çok enteresan geliyor:
Osmanlı devirlerine baktığımda görüyorum ki o dönemdeki iletişimde -bugüne göre fevkalade iptidai bir iletişim- en uçtaki, serhatteki adam ne düşünüyor ve ne yapıyorsa padişah da aynı şeyi düşünüyor ve yapıyor. Birebir ve anında bir iletişime gerek yok.
Olay olduğu anda vicdanlarda ve zihinlerde aynı tema, çok iyi tanımlanmış bir çözüm, bir algılama oluşuyor.

Bu, kapitalist dünyada da var.
Mesela büyük İngiliz İmparatorluğu'nda…
Büyük İngiliz İmparatorluğu Amerika'ya vali yolladığı zaman, Hindistan'a vali yolladığı zaman Kraliçe veya Kral Londra'da ne düşünüyorsa Westminster'da başbakan da deniz aşırı sömürgedeki vali de onu düşünüyor.

Ama Türkiye gibi bir ülkede medeniyet tasavvurunda -şu andan söz ediyorum- bu değerler sistemi çalışmadığı için illa "Ankara'ya soralım!" deniyor.
Ankara nereden bilsin uçtaki hadisenin realitesini?

Onun için işler karışıyor.

HER ŞEHRİN BİR ÜSLUBU, BİR ANLAMI VARDIR

“Şehir” dediğimiz olgu, fiziksel bir olgu olarak görülür ama bir medeniyet tasavvurunun bilinçli tercihleri sonucu oluşur.
Her toplumun mutlaka bir medeniyet tasavvuru vardır ve toplum onu şehre yansıtır. Yani tasavvurun muhtevasındaki değerler sistemi şehirde görülür hale gelir, tecessüm eder, cisimleşir.

Burada bir çelişki var gibi gözüküyor. Şöyle ki:
Şehir dediğimiz şey caddesiyle, binasıyla, her şeyiyle somuttur. Medeniyet tasavvurunun değerleri ise soyut değerlerdir.
Peki soyut değerler sistemi somut bir şeyle açıklanabilir mi veya somut bir obje üzerinde görülür hale gelebilir mi?

Bir şehre baktığımız zaman…
Orada ilk önce biçimleri görürüz, yani formu, şekli görürüz.
Biraz daha dikkatli bakarsak ve bakışımızı zaman olarak geniş tutarsak bu biçimlerin bazı ortak özelliklerini fark etmeye başlarız.

Mesela bizim klasik şehir anlayışımızda anıtsal yapılarda kemer tipleri vardır. Modern yapılarda modern çizgiler vardır ve bunlar tekrarlanır.
Her türlü binada farklı ölçeklerde de olsa bu tekrarı görmemiz mümkündür. Dolayısıyla her formun ve her form ailesinin birtakım nesnel özelliklerini görüyoruz.
Mesela klasik Yunan mimarisinin bize kalan anıtsal eserlerine baktığımızda orada da bunu görüyoruz. Bu biçimlerin üzerindeki tekrarlanan benzerliklere yeni tabirle “biçem” diyoruz, eski tabirle “üslup” diyoruz.

Klasik Osmanlı üslubu, gotik üslubu, modern üslup, Antik Yunan üslubu veya Mısır üslubu gibi… Yani her ne kadar çok farklı bina tipleri olsalar da, tarihî süreç içerisinde yapılmış görünseler de bir an dikkatli incelendiğinde bunların birbirini tekrarlamadığını ama belli ilkeleri, belli mimari kuralları tekrarladığını görüyoruz.
Veyahut da belli biçimsel özellikler binaların bazısında aşikâr, bazısında ise gizlidir.

Şehir de aynı şekildedir.

Şehir dokusuna ve siluetine baktığımız zaman bazı şehirlerin birbirinin aynı olmayan benzer nitelikler taşıdığını görüyoruz ve buna "üslup" adını veriyoruz.

Mesela Avrupa'da Sanayi Devrimi öncesi, Rönesans öncesi uzun bir bin yıllık Katolik dönem yaşanmış. O bir medeniyet tasavvurudur.
Bu dönemin klasik üslubunda katedral çok merkezî bir yapıdır ve şehrin siluetine baktığımızda mutlaka katedralin yüksek çan kulesini görürüz.
O dönemden kalan diğer yapılar ise hiçbir zaman o katedralle yarışmaz.
Yani teknoloji bize şunu söylüyor:
Bir teknoloji o çan kulesini yapabiliyorsa onun gibi yüksek bir başka bina da yapabilir ama yapmıyor…
İşte bu, bir manada şehrin üslubunu ortaya koyuyor.

O yapıyı vurgulayan meydan katedral meydanıdır. Oraya erişen yollar, diğer idare binaları vs. de bir üslup ortaya koyuyor. "Bu üslup nereden çıkıyor?" diye sorarsanız da…
O üslup bir tattır, bize soyuttan gelen bir işaret, bir göstergedir.
O üslup bize şunu söylüyor:
"Ben şöyle, şöyle değerlerin ürünü olarak ortaya çıktım. Mimariye ve şehre birtakım ilkeler getirdim. İnsanlar da şehri ve mimariyi bu ilkelere göre inşa ettiler."

O ilkeler nereye dayanıyor?
Medeniyet tasavvurunun değerler sistemine dayanıyor.
Dolayısıyla bir şehre baktığımızda önce biçimleri görüyoruz ama biçimlerdeki ortak özelliklere dikkat edersek, yani olayın arka planına geçersek orada üslubu yakalıyoruz. Üsluptaki rengin, çeşninin, yorumun da medeniyet tasavvurunun değerler sisteminden kaynaklandığını görüyoruz.

Üslup ilk bakışta görünmez ancak uzmanları anlar. Ama siz o üsluba, o hayat standardına, değerler sistemine aşinaysanız ilişkiyi çok daha kolay kurarsınız.
Dolayısıyla her şehrin kendine has bir üslubu var.
Medeniyet tasavvuru değiştikçe veya kendi içinde yeni açılımlar getirdikçe üslup da ona bağlı olarak değişir. Böylece bir şehrin -eğer o şehir toplumun elinde kalmışsa, fazla örselenmeden devam ediyorsa- farklı tarihî dönemlerde farklı üsluplarını görürsünüz ve her üslubun arkasında medeniyet tasavvurunun değerler sistemini çözersiniz.
Bu konuda tipik yerlerden biri Saraybosna'dır.
Orada birbirinden ayrı vaziyette olan çok enteresan üç farklı katman görüyorsunuz.
Bir tanesi, uzun bir Osmanlı katmanıdır. Osmanlılar gelip şehri kuruyorlar ve kendi medeniyet tasavvurlarına göre mimari üslubu oraya inşa ediyorlar. Aslında Saraybosna,

Osmanlıların kurduğu basit bir köydü.
Aradan asırlar geçiyor ve o üslup mayalanıyor, halka mal oluyor. Sonra orası Osmanlı'ya göre çok daha kısa bir tarihî dönemde Avusturya-Macaristan'ın, daha doğrusu Avusturya'nın eline geçiyor. Çünkü Macar Krallığı, Avusturya kültürünün etkisinde kalmış.
Onlar, yani Habsburglar da 19. yüzyılın ikinci yarısında hâkim olarak kendi üsluplarını getiriyorlar. Biraz modern bir şehir kuruyorlar. O yapı da halen duruyor orada, en azından üç beş sene önce duruyordu.
Ondan sonra o da bitiyor, Yugoslavya kuruluyor ve bir sosyalist anlayış hâkim oluyor.
Bana sorarsanız marksizm de bir felsefedir. Ruslar tatbik ettiler, adına komünizm dediler, o da bir medeniyet tasavvurudur. Yani Yugoslavya zamanında da Marksist hayat felsefesinin, dünya görüşünün, medeniyet tasavvurunun yapılarını görüyorsunuz.
Her üç katman da orada görülüyor ve birbirini örtmüyor.

Zamanın tahrip edici tesirleri her zaman var ama önceki yapıları yıkmadan yeni üslupların getirildiğini görüyorsunuz.
Bir katmanda Osmanlı, bir katmanda 19. yüzyıl modern Avrupası, yani Habsburglar, bir diğer katmanda ise komünist üslup var.
Her birine dair binalar hâlâ orada duruyor. Tabii maddi şartların müsaade ettiği ölçüde bakarsınız, yani tamir ve onarım, restorasyon yaparsınız ama bu üç üslubu yine de görürsünüz.

Bu, kadim şehirlerde de dönüşen şehirlerde de böyledir.
Mesela İstanbul tarihî yarımadası dönüşen bir şehirdir. Arkeolojiye ve şehir tarihine biraz meraklıysanız, hâlâ ayakta duran kadim Bizans yapılarını biliyorsanız orada Bizans üslubunu görüyorsunuz.
Ardından önce özgün Osmanlı üslubunu, sonra da Batı tesirlerinin hâkim olduğu Osmanlı'yı görüyorsunuz. Sonra da modernist olmaya çalışan Türkiye'yi görüyorsunuz…

Demek ki bir medeniyet tasavvuru, zihinlerde olan ve inanılan değerler sistemi mutlaka o şehre yansıyor. Dolayısıyla her şehrin bir dili vardır ve bu dil, o şehri kullanan toplumun medeniyet tasavvurunun dilidir.
Eğer başka dil tarafından bozulmamışsa, örselenmemişse, kırılmamışsa, etki altına alınmamışsa şehirdeki üslubu okuyabilirsiniz. Ama etki altına alınmışsa şehrin üzerinden o etkiyi, yani o örselenmiş üslubu yine okuyabilirsiniz.
Şehrin bir manası, bir anlamı vardır.

ŞEHİR TOPLUMSAL MUTABAKATI YANSITIR

Üslup özelliklerine baktığımızda her nesnede iki boyut var.
Biri fonksiyonel yani işlevsel boyut.
Diğeri de simgesel boyut.
Yani günlük kullandığınız herhangi bir objeyi; bir vazoyu, bir kalemi ya da bir bardağı elinize aldığınızda o bir zanaat eseri ise işlevsel boyut öndedir, sanat eseri ise simgesel boyut öndedir.

Şehir de hem işlevsel hem simgeseldir.
Ama özellikle 21. asırda çok iyi anlaşıldı ki ülkeler artık siyasal varlıklarından çok, kültürel varlıklarıyla gündeme geliyor ve kültürel varlıkla gündeme geldiğinde simgesel boyut, işlevsel boyutun önüne geçiyor.
Üslup aynı zamanda o simgesel boyutun ifadesi oluyor ve bir şehrin medeniyet tasavvurunun değerler sistemiyle örtüşüyor.

Bu, çok yalın olarak New York şehrinde görülür.
Bu şehir tam bir Amerikan şehridir. Yani Amerika'nın zihniyetinin -ben ona kapitalist ve pragmatist diyorum- şehre yansımasını orada görürsünüz.
Hem şehir planlamasına -bilhassa Manhattan'da- hem de o şehirdeki binaların ortak üslubuna baktığınızda arkadaki medeniyet tasavvurunu çok rahat yakalarsınız.

Bu işin kolay anlaşılması için bireysel baza indirgeyelim:
İnsanlarda da bu böyledir. Her insan fiziksel olarak aynıdır.
Peki bizi farklı kılan ne? Üslup…
Oturma biçiminden, konuşma biçiminden, ses tonundan, giyiminden, jestlerinden, hatta sükûtundan o insanın hangi zihinsel ve duygusal yapıya ait olduğunu çok net hissedersiniz.
İnsanda bunu anlamak çok daha kolaydır.

Şehir de bunun gibi, neden?
Çünkü şehri de insanlar inşa ettiler.
Birisinde ölçek bireysel, birisinde ölçek toplumsal…
Yani aradaki fark şudur:
Eğer toplumsal bir mutabakat oluşmuşsa, toplum belli değerler sistemi üzerinde

anlaşmışsa o mutlaka şehre yansır. Bir şehre baktığımızda, o şehri analiz ederken bunu yakalamak mecburiyetindeyiz.

İSLAMÎ OLAN GİZEMLİDİR

Burada karşımıza iki önemli kavram çıkıyor:
Biri “aidiyet”, diğeri “mensubiyet”.
Kendi davranışlarınızla, kendinize ait jestlerinizle, tercihlerinizle, iç dünyanızla “Ben şu tasavvura aitim.” dersiniz. Bu tasavvur sizin tercihinizdir ve size bir aidiyet, bir kimlik kazandırır. Dışarıdan size bakan bir insan ise “Bu zat filan kimliğe sahip.” der. Çünkü eylemleriniz ve tercihleriniz kimliğinizi aşikâr kılmaktadır.

Bana göre aidiyet; aktif bir hal, çünkü siz onu inşa ediyorsunuz. Siz onu tercihinizle bilerek veya bilmeyerek ortaya koyuyorsunuz.
Niye? “Efendim, hoşuma gidiyor.”
Niye? “Beni daha iyi yansıtıyor.”
Niye? “Mizacıma uyuyor.”
Bunlar gibi kendi iradi veya duygusal tercihleriniz birer aidiyettir. İkisi de çok önemli birer kimlik davranıştır.

Mensubiyet ise dışarıdan bakanların size izafe ettikleridir. Burada tercihleriniz ve eylemleriniz net bir şekilde kimliğinizin göstergesi olmayabilir, onun için dışarıdan bir bakış sizin hakkınızda bir tahminde bulunur.
Her vakit aidiyetle mensubiyet olguları üst üste düşmeyebilir. Yani dışarıdan bakan “Bu zat filan filan türde bir yere mensup.” der ama o, tam siz olmayabilirsiniz.
Zaman zaman kendinizi ifade etmek, “Ben o değilim, buyum.” demek ihtiyacını hissedersiniz. Ama ikisi de sizi tanımlayan iki kavramdır.

Şehirler de böyledir.
Şehir kendine ait bir kimlik, bir aidiyet belirler ve bir şeyler söyler. Ama başka toplumların insanları gelip derler ki: “Bu şehir şöyle bir şehir.”
Bu da bir renk getirir hayata, illa üst üste düşmesi gerekmez.
Bazen şehir çok net olarak ortaya çıkar. Aidiyet ve mensubiyet çakışır. Öyle olunca belki daha da net anlaşılır hale gelir.

Umumiyetle bizim şark şehirlerinde, yani İslam uygarlığının kurduğu şehirlerde bu aidiyet ve mensubiyet üst üste çok düşmez. O biraz da bizim şahsımızdan kaynaklanır.

İslam uygarlığı, insan varlığını biraz setreder (örter). İnsanlar, remizlerle (sembollerle) konuşup kendilerini çok belli etmezler.
Çünkü İslam uygarlığının temelindeki tevhid inancı, yani bir insanın halifetullah olması ve İslam itikadına göre inandığı yüce kudret olan Cenab-ı Allah'la birebir irtibat içinde olması hedefi, insanı biraz kendini kapamaya, setretmeye ve mestur yaşamaya (gizli kalmaya) doğru iter.
Yani içsel yolculuğunuzun pek bilinmemesi gerekir.
O, psikolojik veya tasavvufî bir gerçekliktir.

İslam şehirleri bu açıdan biraz gizemli olmaya devam eder.
İslam şehrine dışarıdan bakan bir göz eğer o manaya vâkıf değilse, kendi yalın gözüyle bakıyorsa ve kendi medeniyet değerleri açısından bakıyorsa pek bir anlam veremez.
Ama verdiği en doğru anlam:
"Burası bir noktaya kadar açıklanabilen ama bir yerden sonra açıklanmayan bir şehirdir."
"Biraz gizemlidir, biraz esrarengizdir." der.
Yani beşerin hali veya toplumsal mutabakat kendine bir taban buluyorsa, bu olduğu gibi şehre de yansır.

BAKMA-GÖRME-TEMAŞA ETME

Şehirde yaşayan insanlar, önce şehre bakar.
Çünkü orada yaşıyorlar ve şehirde yaşamaları için gözlerinin açık olması lazım. Fiziksel, normal bir hadisedir bu.
Bir kısmı görür, bir kısmı şehri temaşa eder (seyreder). Her bakan görmez. Her gören de temaşa etmez. Yani o, katman katmandır.
En üstteki kabuk tabakası bakma tabakasıdır, ondan sonra da yavaş yavaş görmeye başlarsınız.

Mesela gündelik hayatta evden çıkıyorsunuz, okula gidiyorsunuz, iş yerine gidiyorsunuz, müzeye gidiyorsunuz, dostlarınızla buluşuyorsunuz vs.
Önünden geçtiğiniz bir yapı, bir sokak, bir köşe başı vardır, bakarsınız ama görmezsiniz.
Ne zaman ki içinizde o özel olgunun, o özel nesnenin ihtiyacını hissedersiniz, -bu his bilinçli bir his değil- o zaman onu görürsünüz.

Örneğin; hayatınızda birçok obje var ama sizin sadece o sırada belli bir objeye ihtiyacınız var ve "O nerede?" diyerek evde arıyorsunuz. Bu ihtiyaç belki altı ayda bir karşınıza çıkıyor ve o zaman onu hatırlıyorsunuz. Sonra da o, birdenbire birinci önemi hâiz oluyor (sahip oluyor).
Mesela sağlıklıysanız ateş ölçere gerek yoktur ama rahatsızlandığınızda, ateşiniz çıktığında o, bir anda birinci öneme sahip oluyor.

Bu misallerle açıklamak istediğim şu:
"İhtiyaç olduğu zaman onu görürsünüz."
Ama bazı gözler, daima bu ihtiyacı hisseder ve sorar:
"Baktığımın arkasında ne var? Ben baktığımı görebiliyor muyum?"

Onun bir kademe ilerisi ise o şeyi biraz bilgece bir nazarla -bizim tabirimizle hikmet nazarıyla- anlamaya çalışmak, hayret ve hayranlıkla temaşa etmek, oradan bir akışı sağlamaktır.
Akan şey ne?
İnsan, o maddi yapı üzerinden, onun üslupsal özellikleri üzerinden, onu inşa eden mâşerî bilincin ve mâşerî iktidarın değerler sistemini adeta içer, içine çeker.

Ve farkında olsun veya olmasın, bu “bakma”da, “görme”de ve “temaşa etme”de, her üçünde de mutlaka bir şeyler alır.

Bununla birlikte, insan bir şehirde yaşarken -şehri bir obje olarak alırsak- o şehri kullanır: Durağına gider, sokağında yürür, yokuşunu çıkar, ofisini kullanır…
Şehrin içinde o mekânla iletişime geçer. O şehirde bir hayat pratiği yaşar.
O hayat pratiğini yaşarken de bazen bakar, bazen görür, bazen temaşa eder… O şehirde bir turist ya da bir seyyah değildir. Ama bunun için bir süreye ihtiyaç var.

Bu süre zarfında şehir, kendi üslubu üzerinden o üslubun arkasındaki değerler sistemini ona dikte eder. Şehirde yaşayanı kendi biçimine sokar ve insan bu biçim değiştirmeyi fark etmez.

ŞEHİR BİR ŞAHSİYET MESELESİDİR

Bir şehirde belli bir müddet -mesela bir ay, bir sene, beş sene- yaşadığınız zaman o şehrin değerler sistemi -farkında olun veya olmayın- size yavaş yavaş nüfuz eder.

Eğer aidiyetinizle o şehrin değerler sistemi örtüşüyorsa sizin varlığınıza ve kişiliğinize nüfuz ederken medeniyet tasavvuruna olan bağlılığınızı ve aidiyetinizi de güçlendirir.
Eğer örtüşmüyorsa size ait değerler sisteminde aidiyetinizi belirten bölgeyi biraz kenara itip kendisine bir yer açar. Çünkü insan yaşadığının esiridir ve çoğu kez bunun farkında olmaz.

Ona "Yahu sen A medeniyetinin şehrinde yaşarken şöyleydin. Şimdi B medeniyetinin şehrine geldin. Üç beş sene geçti ve sen şöyle, şöyle oldun." derseniz reddeder.
Çünkü bunu bir kimlik meselesi, şahsiyet meselesi yapar.
Bunu böyle söylememek lazım, davranışlarını etüt edin. Davranışları birebir söylediğiniz zaman insaf ehliyse kabul eder ama bir kimlik meselesi olduğu için çoğu kez etmez.

Buna nereden geliyorum?
Hem buna benzer birçok insan gördüm hem de televizyonlar benim için tam bir sosyal laboratuvar.
Mesela Almanya'da yaşayan Türkler anlatılıyor. Tavırda, tarzda, konuşmada, seçtikleri kelimelerde, hayata bakışta bir Alman medeniyet tasavvuru görüyorsunuz.
Arkadaki Alman bilgeliğini, bilimini, tercihlerini görüyorsunuz ve buradaki tasavvur modern bir Avrupa olmakla beraber denizi olmayan bir medeniyet tasavvurudur. Çünkü dünya üzerinde denizle ilişki kurmak başka bir medeniyet tasavvurunu inşa eder. Bunu Anglosaksonlar yaptı ama Almanlar yapamadı.
Kısacası, tasavvur böyle alttan alta işliyor.

Dolayısıyla şehir…
Sadece düz bir yapı değil, sadece yemek içmek değil, sadece gündelik ihtiyaçları tatmin eden bir yapı değil, bir şahsiyet meselesidir.

Bu şahsiyet sizin şahsiyetinizi zamanla değiştirebilir, sizi bir başka mecraya doğru sürükleyebilir. Özellikle birkaç nesil geçtikten sonra üzerinizde belki ilk kimliğiniz, yani

ilk aidiyetiniz kalır ama her zaman çıkarılabilen bir kabuk olarak…
Çünkü arka planda başka değerler sistemi size nüfuz eder.
Şehrin de böyle bir sihri vardır.

YOKTAN KURULAN YA DA DÖNÜŞTÜRÜLEN ŞEHİR

Bir toplum mutlaka bir şehir kurmak zorundadır.
Çünkü insanlar inandıkları şeyi yaşamak isterler.
Medeniyet tasavvuru da insanlara birtakım davranış biçimleri önerir, hatta emreder.
Çünkü hareket etmeyen insan yoktur, insan hareketiyle vardır ve onunla kendi aidiyetini ortaya koyar.
Mesela A'yı yapmıyorsunuz ama B'yi yapıyorsunuz, niye? Çünkü içinizdeki, inandığınız değerler sistemi "B'yi yap!" diyor veya "A'yı ve B'yi bırak, C'yi yap!" diyor.

Dolayısıyla bir şehri kurarken medeniyet tasavvurunuzu da böyle eylemlerinizle hayata geçirirsiniz.
Eğer şu veya bu şekilde bir şehre sahip olduysanız ve o şehir size yabancıysa kendi medeniyet tasavvurunuza göre o şehri dönüştürmeye başlarsınız. Bu iş, eskiden savaşla oluyormuş. Şimdi ekonomi ya da kültür alanında oluyor. Yani medeniyet tasavvurunun hem hiç yoktan kurduğu hem de dönüştürdüğü şehirler vardır.

Örnek verecek olursak İstanbul, dönüşmüş bir şehirdir.
Ama Bağdat, İslam tasavvurunun hiç yoktan kurduğu bir şehirdir.
Mesela New York ya da St. Petersburg hiç yoktan kurulan şehirlerdir.

Belli dönemin medeniyet tasavvurlarını o şehirlerde görmeniz mümkündür. Batı dünyasında dönüşmüş şehre pek rastlamıyoruz. Çünkü o dünya Şark'a göre çok yeni.
Burada kendi içindeki evrimden değil, farklı medeniyet paradigmalarının oluşturduğu şehirlerden bahsediyorum.

Mesela Paris, kendi içinde dönüşen ama aynı toplumun ürettiği tasavvurların devamı olan bir şehirdir. Onun dönüşmesi de çok enteresandır. Çünkü 1860'larda bir Ortaçağ şehrinden, yani Katolik ağırlıklı bir medeniyet tasavvurundan modernist bir şehre geçiyor. Ama modernist manada zihinsel dönüşümü çok daha evvel, 1500'lerde oluyor. Bu zihinsel dönüşümün şehre yansıması epey bir zaman alıyor. Ta 1860'lara kadar.

İstanbul öyle değildir.

İstanbul'da üç medeniyet tasavvuru söz konusu. Biri Roma, sonra Bizans, sonra da Osmanlı. Bunların her biri çok farklı birer medeniyet tasavvurudur.
İslam medeniyet tasavvurunun Osmanlı yorumu İstanbul'da çok net olarak görülüyor.

Mesela Brezilya'daki Brasilia kenti yeni kurulan bir şehirdir.
Brezilya dünya sahnesine çıkmak istiyordu ve şimdi çıktı. Çünkü orası eskiden bir Portekiz sömürgesiydi. Ama sonra Brezilya, Arjantin istiklallerini elde ediyor ve Brezilya, doğal kaynakları çok iyi olunca harekete geçiyor.
Ne yapması lazım? Modern dünyada ortaya çıkan bir şehir yapmalı.
Diyor ki: "Ben bir şehir kurmak durumundayım."
Sonra Oscar Niemeyer diye bir mimarı görevlendiriyorlar, o da oraya bir modernist şehir kuruyor. Le Corbusier düşündü fakat kuramadı şehri.
Çok rasyonel bir şehir ortaya çıkıyor.
Bu yüzden o şehirde yaşayan insanlar bir süre sonra hasta oluyorlar. Çünkü insanların mahremiyetlerini gizleme ihtiyacı var ama bu imkân o şehirde yok.

Planlama hayatınızın her safhasına hâkim olursa bir süre sonra sizi boğar, neden?
Çünkü planlamayı -ne kadar üst bir akıl olursa olsun- sizin gibi bir akıl yapıyor.
Diyelim ki IQ'su çok yüksek, görgüsü çok iyi, imkânları çok mükemmel ama siz de insansınız ve onun düşünemediği, öngöremediği duygusallığınız, tercihleriniz her zaman olabilir.

Dolayısıyla şehirde bir insana her zaman bir veya birkaç kaçış noktası bırakmanız lazım.
Onu özgür bırakmalısınız.
İnsan bir şehirde önce güvenlik arıyor, sonra huzur ve geçim. Ana prensipleri koyup sonra insanı serbest bırakacaksınız.

Osmanlı şehri tamamen böyle bir şehirdir.
Kalın ve kırmızı çizgilerle kuralları koyuyor. Yani detay yok, sonra siz onun içini işliyorsunuz.
Hayatınız değişince -insanın gündelik hayatı değişiyor- adam ona göre esnek bir şehir yapısı ortaya koyuyor. O da plansız bir şehre doğru gidiştir.
Zaten böyle bir akım var şimdi.
Burada söylemek istediğim şey şu:
Şehri kurarken veya dönüştürürken mutlaka(!) medeniyet tasavvurunuzun anlaşılır ve net olması lazım. Net değilse, yani birkaç tasavvurun halîtasıysa (karışımıysa) onu bilerek, o analizi yaparak şehri kurmalısınız ve anlamlandırmalısınız.

İç karışıklığınız bir itiraf gibi şehre yansımalıdır, bunu saklamamalısınız. Zaten isteseniz de saklayamazsınız. Fakat karışıklığı sakladım zannetmek sonucu büyük iddialarla ortaya çıkmak, trajikomik şehir görüntüleri veriyor.

MEDENİYET TASAVVURUNUN KUTSALA DAYANMASI GEREKİYOR MU?

Bütün medeniyet tasavvurları kutsala dayanır.
Yalnız bu kutsal İslamiyet'in anladığı manada kutsal olmayabilir.
Önce kutsalı tanımlayalım. İnsanların iç dünyasını bilmiyoruz ama şunu söyleyebiliriz:
İnsan; aklını, parasını ve vaktini iç dünyasındaki en üst değer neyse o üst değeri tahakkuk ettirmek (gerçekleştirmek) için sarf eder.

Bu değer Tanrı'ya erişmek ise Tanrı'ya erişmektir.
Belli bir coğrafyada egemen olmaksa egemen olmaktır.
Çok para kazanmaksa çok para kazanmaktır. Haz ve zevk içinde yaşamaksa odur.

Yani her insanın kendi bulunduğu medeniyet tasavvurunun içerisinde ilahi veya felsefî temele dayanan, aşkın ya da rasyonel bir kutsalı vardır ama o kutsal her zaman semavî dinlerin tanımladığı kutsal olmayabilir.
Burada kutsalı biraz bizim medeniyetimizdeki "kutsal" anlamından arındırıyorum, aksi halde bir kapitalisti, bir marksisti anlamamız mümkün değil.

Benim de iç dünyamda kutsallarım var.
Vaktim, bedenim, bilgim, yeteneklerim, param, imkânlarım var.
Bunları neyin tahakkuku için harcıyorum?
Bunu toplumsal manada düşündüğümüz zaman işte farklı tasavvurların şehirleri zaten kendiliğinden ortaya çıkıyor.

MEDENİYET TASAVVURU EYLEME DÖNÜŞMELİ

Toplum niye şehri kuruyor?
Kendi medeniyet tasavvurunu görünür hale getirmek için…
Çünkü tasavvurun görünmeye ihtiyacı var ki aidiyetiniz pekişsin. Aksi halde, yaşanmayan bir medeniyet tasavvuru bir süre sonra arkaik kalmaya mahkûm olur.
Onun mutlaka -biraz yerli ve İslamî tabirle söyleyeyim- amele ya da modernist tabirle eyleme dönüşmesi lazım.
Yaptığınızda mutlu olduğunuz ama yapmadığınızda bir iç huzursuzluğu duyduğunuz bir amele ya da eyleme dönüşmesi lazım.

Mesela kapitalist para kazanmazsa mutsuz olur. Emperyalist gidip birisinin tepesine binmezse mutsuz olur. Neden?
Çünkü onun kendi tasavvurunda emperyal olmak, yani sömürmek, imparatorluk dediğimiz hadise vardır.
Diğeri de hizmet etmezse mutsuz olur, neden?
Çünkü tasavvurun emrettiği, gösterdiği yolda gitmemiş oluyor. Bunu böyle anladığınız zaman bu modernist dünyanın birçok şifresini çözmek mümkün.

Burada bizim yaptığımız bir yanlış var veya buna bir eksiklik mi diyeyim ya da çok iyi niyet mi diyeyim; dünyaya hep kendi nokta-i nazarımızdan bakıyoruz.
Halbuki onların da, yani bizim dışımızdakilerin de kendilerine göre bir medeniyet tasavvurları var.
O tasavvurun bir üst değeri var, o değerlerden doğan davranış biçimleri var ve o davranış biçimlerine göre davranan toplumlar var.
Dolayısıyla o değerler sistemini bilirsek o tasavvurları anlamlandırabiliriz.

Karşısında oluruz, yanında oluruz, o bize ait bir hadise ama en azından anlamlandırırız.
O zaman deriz ki:
“Bak, bu şundan, şundan zuhur etti. Niye? Çünkü adam böyle düşünüyor, bu dünyada tercihleri bu.”

Kur’an-ı Kerim’de diyor ki:
“*Allah; sizi yarattı, sonra size rızık verdi, sonra sizi öldürmekte, daha sonra sizi*

diriltmektedir." (Rum Suresi, 40)

Her tasavvur, kendi değerler sisteminin görünmesine muhtaç, insan da bu ihtiyaçtan muaf değil, böyle bir varlık.
Yani eylemi ile inancı örtüşünce inancına olan aidiyeti, şevki, bağlılığı artıyor. Bunun da en komplike ve en üst görünür hali; şehir…
Dolayısıyla her medeniyet tasavvuru, şehri kurarken tek bir ilke istikametinde ilerler.

Bunlardan birincisi, şehri kurarken kendi değerler sistemindeki -biliyoruz ki davranışa dönüşüyor- davranış biçimlerinin yapılmasını kolaylaştıracak bir biçim geliştirirler. Yani ilkeleri maddi bir kalıba dökerler, sembolik olarak.
Bu yetmez, bunu daha da güçlendirmek için o davranışları teşvik edecek, özendirecek bir üslup geliştirirler.
Üçüncüsü ise bunun tam zıddıdır; o davranışları zorlaştıracak, engelleyecek her türlü biçimsel veya üslupsal yapılanmayı da taşra bırakırlar ki esas gaye teessüs etsin (kurulsun), teşekkül etsin. Yani inanca göre yaşaya bilme hedefi…

ŞEHRİN ÜZERİNE KURULAN İLKELER

Dünyanın hangi şehrine bakarsanız bakın bütün şehirler şu ilkeler üzerine kurulur:
Medeniyet değerlerinin emrettiği davranışları kolaylaştırmak.
Teşvik etmek.
Bu davranışlar engelleyen unsurları bertaraf etmek.

Bu ilkeleri bilirseniz, bir şehre baktığınızda o şehirdeki davranışları görmek ve çözümlemek çok kolaydır. Çünkü onlar reel şeylerdir; müşahede ediyorsunuz.
Sonra şu soru geliyor:
"Bu davranış acaba hangi tasavvurun ürünüdür?"
Geri okumayla oraya gelirseniz şehir üzerindeki medeniyet parametrelerini, farklı medeniyet tasavvurlarını çok rahat irdeleyip görmeniz mümkün olur.
Bu ilkeler tarih boyunca -bugün de- hem şehirleri hem de içinde yaşayan insanları biçimlendirir.

Mesela bir yerden bir yere gideceksiniz ve iki yol var.
İlk önce otomobilinizle dolambaçlı, dar bir yoldan gittiğinizi düşünün. Dolayısıyla süratiniz de belli bir limitin üzerine çıkamıyor. Çıkamadığında hem zamanı daha uzun kullanırsınız hem de birçok şeyi görme imkânı bulursunuz.
Gördüğünüz birçok şeyle beraber, o şeyler üzerinde bir ilişki oluşmaya başlar.
Bir de yürürseniz, hem mekânlarla hem insanlarla çok daha çabuk bir ilişki kurarsınız.
Buna karşılık, aynı iki nokta arasında -dört şerit gidiş, dört şerit geliş olmak üzere- düz ve geniş bir bulvarda gidiyorsanız sizin için hız önemlidir, ilişkiler arka plana geçer.

Bu; modern dünyanın, yani kapitalist dünyanın bir şehir planlama aracıdır.
Kapitalist dünya bireyi cemaatinden koparmak ister ki birey hassas, korumasız kalsın ve onunla çok rahat bir manipülasyona girebilsin.
Onun için sizi hızla bir yerden bir yere götürür, ilişki kurmayasınız diye…
Buna karşılık eğer yürürseniz ve o, düz bir yol olmazsa orada esrarengiz birçok şey bulursunuz.

İnsan meraklı bir varlıktır.
"Aa orada bu var, burada bu var. Aa bir de buraya uğrayayım." derken zaman geçer ama

siz kendinize birçok dost edinirsiniz.
Herkes bunu yaşamıştır. Kahveci, çaycı…
Hiç fark etmez.
Ama metroya binerseniz yer altından hızla bir yere gelirsiniz. Ondan sonra da ya televizyonun esirisiniz ya da internetin…
Gayet basit!

Daha eskiden de atlı araba devrinde kendine göre bir sürat var. Tabii süratin cazip bir tarafı da var. Şöyle ki siz yaya olarak belli bir hıza sahipsiniz, ancak bir araçla gittiğiniz zaman, yani fiziksel gücünüzün ötesinde bir şey yaptığınız zaman kendinizde bir üstünlük hissedersiniz.
Adam bu hissinizi ya da zaafınızı kullanıyor ve bunu kullanarak sizi her şeyden soyutluyor! Başka insanlarla olan ilişkinizi, başka mekânlarla olan ilişkinizi soyutluyor.

Mesela eylül ayı İstanbul'da çok güzel bir aydır.
Ama insanlara sorsanız bu iş güç -neyse o iş güç- derdinden eylül akşamüstlerini boğazda, adalarda, Çamlıca'da seyredemiyorlar. Ya trafik ya gürültü ya iş ya güç ya çocuk vs. var.
Öyle olsa hayatınızda sizi tüketime zorlayan birçok faktör kendiliğinden arka plana itilmiş olur.
Niye? Çünkü siz estetik bir haz yaşarsınız. Tüketimin verdiği tatmin bu hazzın yanında solda sıfır kalır.
Adam kalabalığı, işi gücü vs. bahane ederek ve hayatınıza sokarak o hazzı yaşatmıyor size.

2008'de Amerika'dayken Orta Batı'da küçük bir şehirdeydim.
Akşamları güneş batarken iskemlemi çıkarıp bahçede oturuyorum, alt katta da bir leydi var. "Very beatiful sunset" diyorum. O ise "I'm very busy, very busy." diyor.
Ben o zaman 66 yaşımdayım, leydi de 60'ını geçmiş, üniversitede çalışan biri ve yazın saat 8-9 sularında hâlâ busy.

Başka çaresi yok, niye?
Hep o çarkın içinde dönüyor!
"İstemiyorum bu çarkı." deyip eliyle de itemiyor. Çünkü o toplum buna imkân vermiyor. Öyle bir tercih sizi toplumun çok alt katmanına iter.
Onun için bazı aklı başında adamlar "Yeter bu kadar!" deyip Şark'a göçüyorlar.

Mesela Türkiye'nin güney sahillerinde bir sürü İngiliz var, Alman var. Niye?
"Yeter artık, tamam, bu kadar kazandık. Belli bir emekli maaşı da oldu, Akdeniz'e kaçalım biz." diyorlar.

Bir süre sonra aidiyette kendine yer açan bu şehir sistemi sizin önce davranışlarınıza sirayet eder, sonra da zihinsel ve inançsal yapınıza sirayet eder.
Bu da şehirle olan ilişkinizde çok büyük bir realitedir.

ŞEHRİ KURAN TOPLUMUN ÖZELLİĞİ NEDİR?

Şehir, tabiatta kendiliğinden oluşmadığı için bunu insan/toplum yapacak.
Bir şehri medeniyet tasavvuruna sahip, onun bilincinde ve farkında olan bir toplum kurar yahut dönüştürür.
Peki, bu toplumun özellikleri nedir?
Bu toplum, bir medeniyet tasavvurunun değerler sistemi üzerinden mutlaka temel bir mutabakat sağlamalı.

Bu temel mutabakat sağlanmadan o toplum bir kaotik yapıdır, bir kozmos yapısı değildir.
Kaotik yapı olunca da herkes bir tarafa çeker ve oradan bir aksiyon enerjisi doğmaz.
Nerede bir ahenkli şehir yapısı görüyorsanız, onun arkasında mutlaka toplumsal bir mutabakat yatar.

Bugün Türkiye'de hadiseye baktığımızda hep şehri inşa eden bireysel aktörleri görüyoruz.
O yanlış!
Çünkü bu bireysel aktörler, toplumun içinden çıkan iktidar sahipleridir.

Biçimi, üslubu oluşturan ve şehre o çeşniyi, o aidiyeti kazandıran esasında "talep"tir.
Eğer toplumsal bir alt mutabakat olursa o, mutlaka bir iktidar yaratır kendisine. Yani altta geniş bir mutabakat, bir basınç, bir talep, bir istek olur ve o istek mutlaka bir talep yaratır.

O halde şunu sormak gerekir:
Hangi özelliklere sahip bir toplum, kadim İstanbul'u kurdu?
Hangi özelliklere sahip bir Amerikan toplumu, 20. yüzyılın -üstelik başlarında- Manhattan Adası üzerinde New York'u kurdu?
Hangi özelliklere sahip bir toplum, 3. Napolyon zamanında Paris'i dönüştürdü?
Hangi özelliklere sahip bir toplum, Londra'yı bir dünya sanayi başkenti olarak inşa etti?
Hangi özelliklere sahip bir toplum, St. Petersburg'u veya kadim Roma'yı kurdu?

Siyasal iktidar veya ekonomik erk, mutlaka bir tabana dayanmak zorundadır.
Tabanı olmayan hiçbir iktidar var olamaz. Bu doğru, siyasal iktidar için çok nettir.
Toplumsal tabanı olmayan siyasal erk despotluk oluşturur ve toplumdan beslenmemiş siyasal iktidar sağlıklı ve uzun yaşayamaz.

Ekonomik olarak da böyle olduğu çok daha net görülüyor.
Eğer kapitalist sınıfın verdiği hizmeti istemiyorsanız, beğenmiyorsanız o sınıf zaten ortaya çıkamaz, kendiliğinden biter.
Çıkması mümkün değil!

O sizi manipüle etmeye çalışıyor, manipüle olmayın!
Nasıl olmazsınız?
Başka bir tercihiniz varsa manipüle olmazsınız…
Nüfuz ettiği sahada bir boşluk varsa o sahaya nüfuz edebilir, yoksa etmesi mümkün değil.

Bunun Türkçede çok güzel bir sözü var:
"Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz."
İşte mevzu bu! Boşluk yok ki neyi satacaksınız?
Gayet net!

O halde hangi özellikleri hâiz toplumsal yapı bu şehri kurdu?
Bu toplumun talepleri neydi?
Hangi medeniyet tasavvurunun isteklerini dile getirdiler ve onları somut bir şekilde söylediler?
Bunun tipik örneklerini çok net görüyoruz.
Mesela İslam medeniyet tasavvuru -Ortaçağ'dan bahsediyorum-, modern zamanlarda pratiğe ait bir şey söylemiyor, söyleyemedi, hâlâ da söyleyemiyor ve temel değeri de "tevhid"…

Tevhidi kim öğretti?
İslam Peygamber'i öğretti.
Nerede öğretti?
Medine'de.
Hususi mekânı var mı?
Var, mescit inşa etti.
Gayet net, birbirine bağlı hadiseler.
Mescit inşa etmeden tevhidi öğretebilir miydi?
Tabii ki öğretirdi, söylerdi size.
Peki neden inşa etti?
Çünkü insanların spesifik bir mekâna ihtiyacı var.
Bunu nasıl anlıyoruz?

İslam tasavvuru içinden konuşmak gerekirse Kâbe var.

"*Ve o zaman ki İbrahim Beyt'in temellerini yükseltiyordu. İsmail ile birlikte şöyle dua ettiler: Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur. Çünkü daima işiten, daima bilen Sensin ancak Sen!*" (Bakara, 127)
Demek ki temelleri daha önce atılmış bir mabetten bahsediyoruz.
Hadislerle ve şerhlerle desteklenen bu ayete göre Allah, Kur'an'da, Kâbe'nin inşasını önce Hz. Âdem'e emrettiğini, sonra onun yıkıldığını, ardından Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'e emrettiğini ve onların inşa ettiğini söylüyor.

Buna bilgi olarak baktığınızda inanmak veya inanmamak problemi yok, çünkü bu bir bilgi. İslam'ın temel kaynağı böyle söylüyor. Kimya kitabını açın, "Sodyum ile klor birleşirse tuz olur." diyor, bu da bir bilgi.
Kimyacı değilim ama "Tuz nasıl oluyor?" diye bakıyorum veya "Aa suyun bileşimi H2O bileşiminden oluyor." diyorum.
Yani "Buymuş." diyorsunuz. Aynı bunun gibi.
Bu kadar basit mi?
Seküler dilde bu kadar basit!

Ama Türklerin arka planında hep şu düşünce var:
"Biz seküler adam değiliz, biz dindar adamız."
Kimimizin dini İslam kimimizin dini de modernite…
Halbuki modernite bir din değil, bir felsefe ya da seküler bir din; rasyonel temelli!

ZAMANIN RUHUNU OKUMAK

İnsanların bir mekâna ihtiyacı var.
Peygamber zamanında bu mekân Kâbe'dir ve Peygamber kırk kişi olmadan oraya girmiyor, çünkü kutsal bir mekân.
Sonra bunun bir benzeri değil ama simgesel bir izdüşümünü Medine'de inşa ediyor.
Demek ki insanların belli bir öğretiyi algılaması için aynı zamanda onu belli bir mekâna izafe etmek de ihtiyaçlarından birisi.

İnsanlar buradan yola çıkarak -İslam Medeniyeti kendi özgün sesinin yorumunu yaptığı zamanlarda- şehirlerinin merkezinde birer ulu camii inşa ediyorlar, birer cuma camii inşa ediyorlar, birer cami-i kebir inşa ediyorlar. Bunların hepsi aynı şeylerdir.
Osmanlı zamanında da bunlar külliyelere dönüşüyor. Çünkü Peygamber Mescidi'nin tek bir fonksiyonu yok, hayatın bütün safhalarını kapsayan birçok fonksiyonu var.
Ama toplum zamanla büyüdükçe, zenginleştikçe, görgüsü arttıkça, bilgisi arttıkça yorum getiriyor ve kendi aralarında zihinsel ve duygusal ilişkisi olan bir yapılar kompleksi inşa ediyor.

Biz bugün külliyeyi anlayamayız, çünkü külliye bugün parçalanmış vaziyette!
Camisi ayrı, tekkesi sanat merkezi olmuş, bir kısmı bir dernekte, bir kısmı üniversitede, kütüphanelerinin birisi Milli Eğitim'e, ötekisi Sağlık Bakanlığı'na, berikisi Diyanet'e bağlı… Dolayısıyla külliyeyi ayrı mekânlar olarak görüyoruz.

Bu aynı zamanda İslam medeniyet tasavvurunun, yani iç dünyanızın parçalanmışlığını da gösteriyor. Eğer o parçalanmasaydı bu mekân, bu toplumsal yapı, bu külliye kompozisyonu da kendi bütünlüğü içinde kalırdı ki kurulduğu zaman öyleydi…

Demek ki her tasavvurun bir simgesel yapısı var.
O yapıyı inşa ediyor ve o yapı inşa edilirken de "Süleymaniye'yi Sultan Süleyman yaptı." ya da "Halife, Şam'daki Emevi Camii'ni yaptı." şeklinde bakmamak gerekir.
Yönetici, toplumun isteğini hissediyor, görüyor ve gerçekleştiriyor, yaptığı sadece bu. Böyle belirgin bir istek olmazsa yönetici de pusulayı şaşırıyor. Çünkü toplum kendi simgesel yapısını görmek, kullanmak, deneyimlemek ve hissetmek istiyor ki kimliğini ve aidiyetini güçlendirsin.

Süleymaniye'yi yapmak için Sultan Süleyman çıkmasa başka biri çıkardı. Çünkü o dönemde toplum, İstanbul'da Ayasofya'ya ilaveten bir başka simgesel yapının da ihtiyacını hissediyordu.

Aynı şey Ortaçağ için de geçerli.
Mesela Katolik uygarlığında katedrali görüyorsunuz. O katedraller papanın ya da bir kralın ya da piskoposun eseri değil, toplumun medeniyet mutabakatının görünür hale gelmesinin neticesi. Çünkü çok büyük yapılar onlar ve bazılarının yapımı birkaç yüzyıl sürüyor.
Medeniyet mutabakatı devam ettiği için insanlar ve nesiller değişse de değerin görünürlüğüne olan ihtiyaç değişmiyor ve yapı bu sayede tamamlanıyor.

Aynı şekilde daha sonra parlamento binaları, operalar, daha önce kadim Yunan'da amfi tiyatrolar, akropolisler, bu yapıların hepsi belli insan özelliklerinin ihtiyacı, isteği, iştiyakı, baskısıyla ortaya çıkan yapılardır ve bu ihtiyacı kim hissediyorsa oraya onu inşa ediyor. Böylece o şahıs, toplumda inanılmaz bir prestij kazanıyor. Çünkü toplumsal ihtiyacı görmüş, anlamış ve gerçekleştirmiştir.

O halde bir şehri okurken;
Bu şehrin önce üslubuna bakıyoruz.
Oradan bir tasavvur ile ilişkiyi kurmaya çalışıyoruz.
Sonra "Aktör kim?" diyoruz.

Bu aktör, her şeyiyle toplumsal bir ihtiyacı fiziksel bir evrende somut hale getirerek tatmin ediyor ve toplumun zahirde görünen yüzü oluyor. İnsanlar dışarıdan baktıkları zaman bu aktörü görüyorlar. Ancak onu motive eden güç arka planda, derinde yaygın, devamlı ve güçlü olan toplumsal medeniyet mutabakatıdır. Bu aktör; bir insan, bir parlamento, bir şirket veya neocon yahut bir Arap şeyhi olabilir.
Ama hiç unutmamak lazım ki arka planda o bir insan…
Böyle insanların bazıları tarihe dipnot düşmek ister.
Bu da içinde yetiştiği topluma ve zamana zıt giderek olmaz. Zamanın ruhunu okumak gerekir, yoksa zaman onu eritip yok eder, bitirir.

ŞEHRİN ANAHTARLARI

Bir şehrin iki tane anahtarı vardır:
Şehrin biçimi ve üslubu.
Orada şehri inşa eden toplumsal yapının, aktör(ler)in özelliklerini, medeniyet tasavvurunu görürsünüz. Toplumsal yapı, kendi medeniyet tasavvuruna göre şehri inşa eder.

Dünyada hiçbir şey statik değildir, zamanla beraber akar gider.
Dolayısıyla -medeniyet teorisinde bu çok önemlidir- bir medeniyet komşu medeniyetlerle ilişki kurmazsa ölüme mahkûm olur. Bunu şöyle ifade ediyorlar:
"Her medeniyet ailesinin sınırları geçirgen olmalıdır."
Yani karşılıklı alışveriş olacak, gelecek ve gidecek.
Eğer toplum kendi medeniyeti istikametinde belli bir güce, aidiyete ve kişiliğe sahipse o toplum dışarıdan gelecek etkilerden korkmaz. Bu etkiler kendisine yabancıysa, işine yaramıyorsa onları eler, yarayanları alır ve dönüştürür.

Tarih boyunca bütün büyük medeniyetler birbirlerinden çok şey almışlardır ve birbirlerine çok şey vermişlerdir. Şehirler de aynı bunun gibidir.
Tabii bu, şehirlerde ani değişmelerle olmuyor. Aynı toplumsal olaylar gibi yüzyıllar boyu yorumlanıyor, dünyaya zenginlik katıyor.
O yorum dediğimiz şey de sizin medeniyet değerlerinizin, soyut değerlerinizin, yani pratiğe dönük olmayan, zamana ve mekâna bağlı olmayan değerlerinizin yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkan biçimsel özelliklerdir veya üslupsal özelliklerdir.

O yine size aittir. Böyle birike birike şehirler ortaya çıkmıştır.
Dolayısıyla topluma ve şehrin biçimsel yapısına bakmak lazım.
O biçimsel yapıdan da üslupsal (biçemsel) yapıya geçmek lazım.
Göreceksiniz ki her ikisi (biçim ve üslup) de medeniyet değerleri noktasında birleşiyor.

Bu şehir analizini -Brezilya örneğinde olduğu gibi- herhangi bir şehre uygulayabilirsiniz. Yaptığınız zaman çok sofistike, ütopik bilgilere de hiç gerek yok.
Bu soruları sorarak başlamanız yeterli ama biraz sabırlı olmak lazım. Çünkü bir şehrin birkaç veçhesini görmek için orada biraz yaşamak gerekiyor.
Geçmişi biraz okuyarak ve mevcut hali görerek farklı şeyleri mukayese ettiğinizde ortaya

bir resim çıkarırsınız.

KENDİNİZİ TANIMAK İÇİN BİR BAŞKA MEDENİYET TASAVVURUNA BAKIN

İnsan bilgisi mutlaka mukayese üzerine bina edilir.
Yani herhangi bir hadise hakkında bir bilgi sahibi olmak için ister sosyal bilim ister pozitif bilim olsun, daima farkları fark etmeniz gerekir. Bilgileriniz hep bir şeye kıyasen elde edilir.

Fizikte kıyas edilen şey çok somut olduğu için bilgi daha nettir. Sosyal bilimde ise kıyas edilen şey bir kavram olduğundan ve o kavram da zamana ve zemine bağlı olarak sürekli değiştiğinde bilgi daha muğlaktır. Aynı şekilde kendinizi tanımak için mutlaka bir başka medeniyet tasavvuruna bakmanız icap eder.
Oradaki işleyişi gördüğünüz zaman, kendi işleyişinizi daha rahat idrak edersiniz.
Aksi halde kendi dünyanız içerisinde o farkı görmeniz mümkün değil.

Mesela şu anda yaşadığımız İstanbul'u anlamak istiyorsak, mutlaka bugünü mütalaa edeceğiz (okuyacağız), müşahede edeceğiz.
Peki İstanbul'un, hangi tasavvurun biçim ve biçemlerinden etkilendiğini anlamak için nereye bakacağız?
Orta Avrupa'ya veya İngiltere'ye bakmayacağız. Amerika'ya bakacağız!

Şunu gayet net söyleyeyim:
1980 sonrası, merhum Özal; "Siz modernleşmek istiyorsunuz ama bunun iki temel öğesi var, bunlardan kaçıp yapmadınız, çünkü onları yapsaydınız siyasal erk el değiştirecekti. Siyasal erk bunu anladı, modernleşmeyi yapmadı, 'mış gibi' yaptı." diyor. Bunu yapmadığınız için de böyle modernist olunmaz. İşte bu öğelerden biri demokrasi, diğeri de liberalizmdir.

Zaten liberalizm peşinden demokrasiyi ister istemez getiriyor, sonucunda siyasal erk paylaşılıyor. Aslında paylaşılıyor görünüyor, tabii ki üstünde yine "Kapital" var ve kitleyi yönlendiriyor.

Şu anda Türkiye'de onun kavgası yapılıyor.
Yani dünya üzerindeki büyük ve akıcı kapital şimdi Türkiye'yle oynamak istiyor. Ama

Türkiye bir başka değerler sistemi olan İslamî değerler sisteminin halen etkin olduğu bir alan olduğu için buna direniyor.
Sonuç ne olacak bilemiyoruz ama görünen bu…

Dolayısıyla bugünkü İstanbul'u anlamak istiyorsanız biraz Amerika'ya bakın.
Hemen çözersiniz bunu!
Tabii medeniyet tasavvuru kendi içinizde üremediği zaman, yani kendi öz çocuğunuz olmadığı zaman dışarıdan alınan bir eğreti ceket gibi duruyor, bu da taklit oluyor ama asıl ve taklit arasında çok ciddi kalite ve mesaj farkı vardır.
Çünkü her düzeydeki kalite, insana farklı mesajlar verir. Üst ve özgün nitelik, etkin ve değerli mesajlar verir, taklit ve düzeysiz nitelik ise içi boş mesajlar verir.

Ona argoda "çakma" diyorlar.
Mesela Lacoste'un timsahının baktığı yön onun asıl ya da taklit olduğu gösteriyor.
Kendisi yüz dolar diyelim, çakması on dolar. Ama Lacoste mu, Lacoste!
Bunun gibi şehirde de asıl ve taklit aynen gözüküyor.

Kendinize ait, uygulanabilen bir biçim ve biçimler kompozisyonu olsaydı 'taklit ve düzeysiz'in girmesi mümkün değildi.
Türkiye fakirken bu sorun ortada gözükmüyor, çünkü icra edecek gücü yok.
Sonra bize "Hadi buyur bakalım, sahne senin!" dendi, "Ben de oynarım bu sahnede." dedik. Çünkü insan oynamak ister ama cesaret edemez, gücü yoktur, parası yoktur.
Ama şimdi ne oldu?
Elimizi yüzümüze bulaştırdık, böyle de gidiyoruz!
İş, "insan" unsuruna gelip dayanıyor neticede.

Toplumsal bir mutabakat açısından söylüyorum:
Tutarlı, kendi içinde ve bugüne hitap eden belli davranış biçimleri veya üretilen biçimler yoksa orada bir kaos oluşuyor.

Şunu da eklemek lazım:
Bu değerler manzumesindeki temel mutabakat da çok kolay oluşan bir şey değildir. Tarihe baktığımız zaman, uzun yüzyıllar kaos içinde yaşanmış.

Mesela Roma çok mühim bir medeniyet tasavvuru ama yıkıldıktan sonra Avrupa bir 500 sene kendine gelemiyor. Gelmeye çalışıyor ama gelemiyor.
Sonra Rönesans'la beraber tekrar bir ortaya çıkış başlıyor. İslam dünyasında da bu böyledir.

Abbasi hegemonya veya hâkimiyeti göçtükten sonra bir 200-250 sene Osmanlı tekrar ortaya çıkıncaya kadar bir karışıklık var.
Bu arada zihinsel, düşünsel, sanatsal evrimler oluyor ama onların hayata yansıması için mutlaka bir siyasal erke ihtiyaç var.

Şu sırada ülkemizde zihinsel manada bir karmaşa yaşıyoruz. Kendi eski medeniyet tasavvurumuzdan vazgeçmedik ama Amerikan'ın tüketici hayat biçimini de sevdik. Toplumsal manada yaşadığımız bu travmanın bire bir aksini ya da yansımasını şehirde aynen görüyoruz.

DAVRANIŞSAL AİDİYET İLE MEDENİYET AİDİYETİ

Şimdi davranışsal aidiyet başka bir şey…
Medeniyetin şuuruna sahip olup orada bir aidiyet duymak başka bir şey…

Davranışsal aidiyet tabii ki çok saygı duyduğum bir alt yapı ama güzel olan, meyve veren şudur:
Davranışsal aidiyet ile medeniyet aidiyetinin üst üste düşmesi.
Şu anda İslam dünyasında biz onu görmüyoruz.
Zaten İslam dünyasının bir medeniyet tasavvuru olarak davranış biçimi üretememesinin sebebi de budur.

Değerler sistemi bir yerde kalmış, pre-modernist döneme kadar ciddi şeyler söylenmiş ve uygulanmış ama modernist dönemden, yani rasyonalitenin Batı'ya hâkim olup ürün vermeye başladığı dönemden sonra -ki bu Sanayi Devrimi'dir, 1700'lerin sonudur- kendimize ve Batı dünyasına pek bir şey söyleyemiyoruz.

Sanayi Devrimi benim itikadıma göre Cenab-ı Allah'ın izniyle oldu…
Allah Müslümanlara diyor ki:
"Ben size ahkâmı (hükümleri) indirdim, peygamber de yolladım, tatbikatını da yaptırdım ve siz bu tatbikatla uzun asırlar payidar oldunuz, hükümran oldunuz, yaşadınız, rızıklarımdan istifade ettiniz. Sonra başka bir şey yaptım. Buharı demirin içine hapsettim, oradan bir volanı (hareketin hızını düzgün tutmaya yarayan tekerlek) döndürdüm, alın size Sanayi Devrimi! Bir de zihinsel olarak kapitalist kul yarattım. Hadi bakalım! Şimdi bu inancınızla, bu kapitalist kulun hayata sunduğu biçimlerle çözüme ulaşın."
Bu yetmiyor, şimdi bir de enformatik devrimini ortaya çıkarıyor.

Bütün bu teknoloji ve bütün bu bilimsel ilerlemeler 'hep O'nun yarattığı yasalar çerçevesinde' oluyor. O'nun yaratmadığı yasa diye bir şey yok.
O'nun bu kâinata yüklediği şifreler, esrar içinde cereyan ediyor her şey.
Yani kullar yeni bir yasa ortaya koymuyor!

O'nun yarattığı usulde şifreyi çözdükçe bir şey çıkıyor. Ama çıkan şey hayır mı, şer mi bilmiyoruz. Hangi açıdan bakarsak, hangi niyetle kullanırsak ona göre sonuç verir.

Şu anda Batı dünyası onu kendi tahakkümü için kullanıyor.
İslam dünyası ise düşe kalka bu Batı dünyasını izlemeye çalışıyor.

İÇ TATMİNİ VEREN NEDİR?

İnsan zekâsı hep bir model kurmak ihtiyacındadır.
Bilim bunun bir alt versiyonudur, felsefe de bir başka versiyonudur.

İslam'ın çizdiği çerçeveden konuşuyorum; mesela Kur'an'da diyor ki:
"*O günde ki bütün gizli sırlar meydana çıkarılır.*" (Târık, 9)
Yani burada sizin için gayb olan şeyler öldükten sonra ayan olacak. Burada iman olan şey, orada müşahede ve bilgi olacak.

Dolayısıyla bu da bana göre bir tahmin veya bir inanç.
Ve inançla tahmin arasında dışarıdan bakan bir göz için çok büyük bir fark yok. Seküler zihin öldükten sonraki şeyler hakkında bir tahmin yürütebilir veya bunu kabul edebilir ama mümin bir kalp aynı şeye inanır. Bunların dışından bakan ve ne olduklarını anlamaya çalışan bir zihin ise "Her ikisi de bilgidir." der ve geçer.

Eğer Tanrı'yı -seküler konuşuyorum- sonsuz kabul ediyorsak Tanrı'nın sonunu getirmekle de sonsuz olanın özelliklerini açıklayacaklarını düşünemiyorum.
Bir tarafta sonlu yeteneklerimiz ve bağlı olduğumuz birtakım zihnî kabuller var.
Bunlarla sonsuzu ihata etmemiz -zihinsel manada söylüyorum- mümkün değil.
Sonsuz bize her şeyi de söylemiyor.
Mesela "*Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.*" (İsrâ, 85) diyor. Buna "dogmatik" diyorlar.
Kilise de "Sormayın, sormayın!" dedi ama sonra patladı. Hadi sorun, bakalım ne çıkacak? Hiçbir şey çıkmıyor ortaya…
Ahmet çıkıyor, Mehmet çıkıyor. Böyle diyor. O zaman insan şunu arıyor:
"Tamam yeriz, içeriz, sevişiriz, para kazanırız ama şu akıl çok güzel."
Ama akıl, o iç tatminini vermiyor.

En büyük iç tatminini veren şey matematiktir ama o da bir yerde bitiyor!
Mesela felsefe hiç vermiyor. Neden vermiyor?
Çünkü bir filozof "A" diyor, diğer filozof "B" diyor. Bakıyorsunuz; birinin söylediği iyi, diğerinin söylediği daha çarpıcı.
Matematikte hiç olmazsa aklın kuralları birdir ve matematiğin güzelliği şudur: X daima

X'dir.
Felsefede ise o X Ahmet'e göre başka, Mehmet'e göre başka, İbn-i Arabî'ye göre başkadır, bitmiyor bu!

Matematikte bir problem çözülmüşse C matematik bilgini "Bu yanlıştır." diyemiyor. "Yanlıştır." derse doğrusunu yapıyor. Bu defa D bilgini bir şey diyemiyor. "Bu problem çözüldü." diyorlar. Bütün beşer bunu kabul ediyor.
Matematikte tek bir çözüm var ama felsefede birçok çözüm var.
Onun için felsefe tatmin etmez.

BATI-DOĞU MEDENİYET ANLAYIŞLARI VE YANSIMALARI

Şehirli, bir medeniyet telakkisi kurar.
Medeniyet telakkisi veya tasavvuru soyut bir şeydir, yani insanın zihninde, gönlünde bulunur.
Toplum bu tasavvurun emrettiği istikamette davrandığında bu tasavvur hayata geçer ve bu davranışların tasavvura olan mutabakatını, uyumunu, ahengini de iki tane kurumsal sağlar; biri ahlâk, biri de hukuk.

Bir şehri kurmak, bir şehri kullanmak veya var olan bir şehri dönüştürmek bir davranış biçimidir, çünkü şehir tabiatta kendiliğinden olan bir şey değildir.
Onu insanlar kurarlar yahut var olan bir şehri, bir başka medeniyet tasavvuruna göre dönüştürürler. Bu bir kişinin davranışı değildir. Toplumsal bir davranış bütünlüğüdür, müşterek bir davranıştır.
Bir anda da olan bir şey değildir; zamana yayılır, yavaş yavaş ortaya çıkar, oluşur.

Bu, bir toplumun eseri olduğuna göre şu soruyu sormak lazım gelir:
Bu toplum hangi medeniyet tasavvuruna sahip ki o tasavvuru kendi değerler sistemi doğrultusunda hayata intikal ettiriyor?

Biz hep tasavvurun hayata geçişini gündelik, bireysel hadiselerde müşahede etmeye alışığız.
Ama bu toplumsal bir hadise, burada bir ortak davranış var.
O davranış anlık bir davranış değil, bir zaman süresini kapsıyor.
Peki, bu kapsayan zaman süresinde bu toplum hangi medeniyet tasavvuruna göre bu şehri kurmuş yahut var olan bir şehri dönüştürmüş?

Medeniyet tasavvuru ve davranış gündeme geldiğine göre bunun mutlaka maddi ve fiziksel bir boyutu var, hukukî bir boyutu var.
O halde bir şehri kurmak veya dönüştürmek, bir şehirde yaşamak, ona bakmak, itina ile yaklaşmak bir muaşeret meselesi, bir teknik mesele, bir ekonomik mesele olduğu kadar onlardan daha çok ve öncelikli olarak bir ahlâk meselesidir.

Bir şehri kurarken davranış biçiminiz ile medeniyet tasavvurunuzun temel değerleri

arasındaki ilişkiyi nasıl hayata geçirdiniz?

Dolayısıyla her şehir, her şeyden önce ahlâkî bir fenomendir.
Bu ahlâk alıştığımız, gördüğümüz, gündelik davranışlarımıza yansıyan ahlâk değil.
Tasavvurla olan ilişkiyi hayata geçirdiğiniz zaman, mekânı oluşturduğunuz zaman, o mekâna karşı bir davranışta, bir eylemde bulunduğunuz zaman nasıl bir davranış biçimi sergilediniz ve ne kadar ahlâkîsiniz?
Tasavvurla olan ilişkiyi o şehre nasıl yansıttınız?
Temel paradigma budur.

Demek ki bir şehir var, bu şehri gözlemliyorsunuz, orada yaşayan bir toplum var ve o toplumun şehri kurduğunu veya dönüştürdüğünü biliyorsunuz.
Temel soru şudur:
Bu toplum hangi medeniyet tasavvuruna sahip ve bu tasavvuru şehre nasıl yansıtmış?

Ardından şu geliyor:
Bu toplumun davranışlarındaki sâiklerin (sebeplerin) dinamiklerinin dayandığı değerler neler ve bu değerlerin hayata yansıtılması ne kadar başarılı olmuş?
O halde toplumun değerlerine bakmamız lazım.

Bireyin ve toplumun hayatı yönlendirme, düzenleme, tabiatı değiştirme, tabiatı kullanma, tabiata tasarruf etme yetenekleri var.
Diğer hiçbir canlıda bu yetenek yok, onlar tabiatın kendilerine çizdiği çerçeve içinde yaşarlar. O çerçeve değişirse ya göç ederler ya yok olurlar.

Davranışların temel dinamiği ise içgüdüleridir. O şekilde programlanmışlardır, bu seküler bir davranıştır, varlık olarak böyledirler.
Dinî bir anlayış da -buradaki Tanrı gene seküler bir tabir- "Tanrı bunları böyle oluşturmuştur." der. Ama hiçbir insan, hiçbir canlı doğaya, çevreye, fizik çevresine tahakküm edemez. O çevreyle uyumlu yaşar; yaşamazsa ya göç eder yahut da yok olur.

Bir de buna "başkalaşım"ı eklemek lazım.
İnsan çevreyi değiştirir, kendine tâbi kılar, çevreye tasarruf eder. Bu tasarrufu yaparken hangi değer hükümlerine göre davranıyor?

Demek ki bir toplumu ele aldığımız zaman bu yeteneklerini, aklını, zekâsını, zevklerini, maddi gücünü, bilimsel gücünü, vaktini ve enerjisini hangi değerlere göre kullanıyor?
Hangi değerlere göre kullanarak bir şehir inşa ediyor?

Buna bakmamız lazım.

BATI STRÜKTÜRLÜ MEDENİYET

Mesela Ortaçağ'daki Avrupa şehirlerini ele aldığımızda -tabii burada birçok faktör var- ana katman olarak şunu görüyoruz:
Bu şehirlerde hâkim olan medeniyet tasavvuru Hristiyanî bir medeniyet tasavvuru, Katolik bir medeniyet tasavvuru.

Bunu şöyle ifade edelim:
Roma kilisesine bağlı bir medeniyet tasavvuru var ve bu kilise mutlak bir hâkimiyete sahip. Hem dini hem dünyayı düzenliyor. Siyasal erki, askerî gücü ellerinde tutan krallar dahi bu kilisenin râmına çok fazla bir şey yapamıyorlar.

Bu şehirlere baktığımız zaman, şehrin merkezinde Katolik tasavvurun temel öğesi olan inancı yansıtan büyük katedralleri görüyoruz. Bunlar önce birer fonksiyon eseridir, yani medeniyet tasavvurunun temel inancını hayata geçiren yapılardır.
Sırf fonksiyonla, yani işlevsel boyutla kalmıyorlar, aynı zamanda büyük simgesel yapılardır. Çünkü bir Katolik estetiği, dinsel bir estetik ortaya koyuyorlar.
Bu estetik, mimari estetikle başlıyor ama orada kalmıyor.
Mimarinin hemen yanında, ona çok büyük destek veren tezyînî (süslemeli) bir estetiğe dönüşüyor.

Bu memleketlere kuzey ışığı çok az geliyor. Vitraylar o ışığı bol kullanır. Mesela vitraylara baktığınız zaman orada soyut bir geometri değil, tasvirî bir geometri görüyorsunuz.
Size onunla da mesaj veriyor. Katolik zihniyetinde tasvir çok önemlidir ki o noktada İslam'dan ciddi manada ayrılıyor.

İslam'da tasvir hiç önemli değil, hatta reddediliyor iç dünyanızda.
Çünkü tasvir, soyut bir âlemi somuta irca etmek (çevirmek) demektir.
Ne kadar güzel yaparsanız yapın, o soyut âlemin ulviyetini somuta veremezsiniz.
İslam'da fark oradadır.
Ama mesela bir Müslüman vitray sanatçısı kuzey ülkelerinde yaşasaydı ve az bulunan ışığa hasret çekseydi, kendi tasavvuruna göre vitrayları oluştursaydı orada soyut desenler görürdük ki bunu İslam memleketlerindeki büyük dinî yapılarda nakış olarak görmekteyiz ve ona paralel olarak bir de musikî ortaya çıkıyor.

Bütün bunlar; mimarisi, tezyînî sanatları, ışığı ve tabii ki sesi birleştiği zaman Katolik medeniyet tasavvurunun en üst değeri olan inancını, yani üçlemeyi kutsayan bir resim ortaya çıkarıyor.
İlk günah fikri ortaya çıkıyor. Hz. İsa'nın ulûhiyeti ortaya çıkıyor. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi -onların itikadına göre söylüyorum- ortaya çıkıyor.
Neticede böyle kutsanmış bir resim görüyorsunuz. Yani oradaki detayların hepsinin bir anlamı var.

Bununla birlikte, katedralin etrafındaki yapılar hiçbir zaman onunla yarışmıyor. Burada mimarideki nispet fikrini görüyoruz ki bu da değer hükümlerindeki nispet fikrinden geliyor.
Üst değer bütün medeniyeti tanımlayan değerdir.
Diğer değerler ise ondan zuhur eder, ona göre adlandırılır.
Oradaki üst değer de, yani üçleme ve onun hem estetik hem simgesel ifadesi olan katedral böyle bir hadisedir.

Ondan sonra hayatın idamesi için gereken diğer binalar, hiçbir zaman o gotik katedralle kitle olarak, iktifa olarak, kompozisyon olarak yarışmaz. Daima onun altında kalırlar, ona saygı gösterirler. Bu da şunu ifade ediyor:
Papa üst otoritedir, kral ona tâbidir.
Bu her zaman böyle devam etmez, çünkü hayatta hiçbir zaman ideal ile reel örtüşmez ama genel renk budur.

Sonra modern zamanlarda Batı mazide kalan bu deneyimini hiçbir zaman reddetmemiştir. Şehirlerin eski bölgelerinde bu görülür ama bunun yanında opera binaları, parlamento binaları gotik katedralin hemen yakınında olmamakla birlikte onunla yarışacak haşmette, görkemde yapılmıştır.
Bu da seküler bir toplumsal yapı içerisinde şunu ifade ediyor:
Artık kralların devri geçti, şimdi bir başka dönem geldi. Siyasal erk artık papanın emrinde değil. Sanat, müzik artık kilisenin tekelinde değil.

İSLAM STRÜKTÜRLÜ MEDENİYET

Bu küçük örnekten İslam'a geldiğimiz zaman da aynısını görüyoruz.
İslam medeniyet tasavvurunun toplumda hâkim olduğu yıllarda, ister Horasan'a, İran'a, Suriye'ye, Irak'a, Selçuklulara, Abbasîlere, Emevîlere bakın ister Osmanlılara, beyliklere bakın…
Şehrin en görkemli yerlerinde, bu tasavvurun en üst değerini ifade eden "tevhid"in temsil edildiği öğeler yer alır.

Tevhidin hayata yansıdığı yer "cami"lerdir.
Osmanlı'da ise bunun adına "külliye" diyoruz. Ama daha önceki dönemlerde bunun adı cuma camii, cami-i kebir veya ulu camii idi.

Külliye fikri yavaş yavaş gelişen, yüzyıllar içinde oluşan bir fikir.
Bunun temeli nereden geliyor? Peygamber neslinden geliyor.
İş, "İnsanın bir mekâna ihtiyacı var mı?" sorusuna geliyor.

İslam Peygamber'i Mekke'den Medine'ye hicret buyurduğu zaman Medine'de yeni bir yapı tipi ortaya çıkarıyor. Bugün herkes biliyor ki bugünkü haliyle bu muhteşem bir yapı, çok geniş, çok çağdaş, çok lüks… Bunun da adına Peygamber Mescidi, Mescid-i Nebevî diyoruz. Ama Peygamber'in inşa ettirdiği ilk mescit fevkalade mütevazı ve sade. Orada kulluk, tevazu ve acziyet mimarinin bütün öğelerine yansımış vaziyette…

Peygamberimiz (s.a.s) böyle bir yapı kurmasaydı onun nübüvvet vazifesine bir halel gelmezdi. Bir hurma ağacının altında veya bir gölgelikte oturup insanlara tek tek bir şeyler söylerdi, anlatırdı. Şüphesiz etkili de olurdu!
Ama insanları tevhidin, birliğin altında toplamak üzere bir mekân inşa etti ve bu mekân ilk başta çok mütevazı idi.

Neden böyle bir mekân inşa etti?
Çünkü İslam dünyasında bir simge yapı olan Kâbe vardı. İslam söylemine göre Allah ilk insan, ilk peygamber Cenab-ı Âdem'e Kâbe'nin inşa edilmesini emrediyor.
Bu bilgi, Müslüman için bir inanç meselesidir.
Kâbe, dört duvardan ve çatıdan oluşan bir yapı, yani gayet mütevazı ölçülerdedir.

Sonra bu yapı zaman içinde harap olunca Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e ayetle emir buyuruldu ve onlar yaptılar, yükselttiler ve dua ettiler. O duayı da yine Cenab-ı Allah onlara dikte etti.

Bu hadiseye İslam çerçevesi dışında bakan bir kimseysem bu benim için bir bilgi meselesidir, burayı çok net ayırmalıyız!
Bir insan, İslam'dan hiç haberi olmadan "Kâbe nedir?" diye merak etse ona derler ki:
"Ana kaynağa bak."
Ana kaynak ne? Kur'an-ı Kerim…
Açıp bakar ve orada görür ki Kâbe bir bina. İsterse ya gidip yerinde bakar yahut televizyonda filmini, videosunu izler.
Sonra "Kim yapmış bunu?" diye bakar.
Müslümanlar inanıyorlar ki ilk insan Âdem diye birisi var, o yapmış.
Bu bilgiye onun inanması veya inanmaması mühim değil. Bu bir bilgi meselesidir ve Müslüman böyle inanıyor.

Cenab-ı Allah isteseydi böyle bir yapı olmadan da insanlara ne istiyorsa onu tebliğ edebilirdi. Kudretinden şüphe etmiyoruz. Yetenekleri sınırlı olsa Tanrı olmaz.
Yani Peygamber oradan örnek aldı ve İslam Medeniyeti de oradan devam ederek birtakım yapılar yaptı.

Bütün bunların arkasında ne yatıyor?
Bir değer hükmü yatıyor, bir tevhid değeri yatıyor, Allah'ın emirleri ve nehiyleri yatıyor, nübüvvet meselesi yatıyor.
Hayatın bütün safhalarında o mekânda konuşuyorlar, o mekânın içerisinde her şey var.

Toplum zamanla büyüdükçe, ilişkiler giriftleştikçe mekânlar ayrılıyor.
Ve Osmanlı'da külliyeye dönüşüyor.
Külliyeye baktığımızda her şehrin çok prestijli bir noktasında, çok onurlu bir noktasında yükseldiğini ve nispet meselesinin burada da gündemde olduğunu görüyoruz.
Dolayısıyla külliye ile yarışacak bir yapı yapılmıyor Osmanlı medeniyet yorumunda.

MODERN ZAMAN STRÜKTÜRLÜ MEDENİYET VE GÜNÜMÜZ

Gelelim modern zamana…
Bugünkü Türkiye için mesela şu soruyu soruyorum:
“Bugün Türk toplumunda veya yaşadığımız toplumda insanların temel kabulleri ve bu kabulleri hayata geçirmek için gösterdikleri istek hangi istikamette?

Diyorlar ki:
“Bu şehirlerde yaşanmaz, çok sıkışık, çok kötü.”
Ben de bu şehirde yaşayan bir insanım ve bu doğru bir tespit…

O zaman bir şahsı, bir zümreyi, bir otoriteyi suçlamak yerine, daha geriye gidiyorum ve diyorum ki:
“Bu şehri kuran ve kullanan insanlar hayatlarını hangi temel talebe veya talepler bütününe dayandırıyorlardı?”

Bir toplumda temel talepler bütününün bir istikamette doğru akması için altta medeniyetin değerleri üzerinde bir mutabakat lazım ve o mutabakat bir irade beyanıdır.
O irade beyanı ortaya çıkınca onu gerçekleştirecek erk mutlaka bulunur, hep bir yerden çıkar, o hiç önemli değil. Ama sizin toplumsal olarak mâşerî bir gerilim yaşayıp bir talep üretmeniz lazım.

Özellikle demokrasilerde o çok kolay ortaya çıkar.
Monarşilerde belki üst otorite ile halkın talepleri biraz çatışır ama kanaatime göre üst otorite halka rağmen çok fazla bir şey yapamaz. Çünkü üstteki bir şey üretmiyor, halk ürettiği için halka dayanmak zorunda.
Üstteki sadece hayatı regüle ediyor (düzenliyor). Bir çatışma olduğu takdirde de üstteki dönüşür, dönüşmek zorundadır.

Bize kitaplarda okutulan “hain monarklar” çok sosyolojik bir hadise değil, biraz tarih okuduğunuzda bunun böyle olmadığını görüyorsunuz.
Hizipler (küçük topluluk, fırka) halkı yönlendiriyor veya halk ciddi manada bir talep ortaya koyuyor yahut da karanlık çağ yaşanıyorsa halk bir şey üretmiyor ve siyasal güç

parçalanıyor.

Ortaçağ Avrupa'sı böyledir!
Parçalanmış bir siyasaldır, neden?
Çünkü ancak küçük bir halk topluluğu size destek verebiliyor, onun da imkânları fevkalade mahdut.

Monarkın görevi; halk topluluğu biraz kendine gelince, ticaret yapınca, dünyayı tanıyıp üretime başlayınca orkestra şefi gibi halkı yönlendirmektir.
Orada polifoni (çok seslilik) olur, kakofoni (ses uyuşmazlığı) olmaz. Olursa da o orkestra gitmez, iki parça çaldıktan sonra biter!
Burada mühim olan, kitlenin belli bir talep ortaya koymasıdır.

Bugüne bakalım…
2015'teyiz ve bu halk ne istiyor?
Halk "Evet, ben Müslümanım." diyor.
İftar veriyor, sahura kalkıyor, bayramda kurban kesiyor, cuma namazı kılıyor, kılamadığında "Niye kılamadım?" diye hayıflanıyor ama bu halk para da kazanmak istiyor…
Bu halk modernitenin, -daha açık konuşalım; kapitalist, pragmatist modernitenin ki bu Amerikan versiyonudur- bütün nimetlerinden istifade etmek istiyor.
Buna karşılık, kendi medeniyetinin temel değerlerini de yüreğinde saklıyor ama onları hayata geçirmek noktasında fevkalade isteksiz ve bilinçsiz…

Bir medeniyet tasavvuru eklektik, yani seçmeci olmaz.
Bir bütün halinde ya olur ya olmaz.
Dolayısıyla o tasavvurun temel kabulleri, temel değerleri hayata yansır ve onun artıları da eksileri de olabilir. Yani siz hiçbir zaman sıfır maliyetli bir iş yapamazsınız.
Yaptığınız her işin size bir maliyeti vardır.

Bugünkü halk Amerikan kapitalizminin bütün nimetlerinden faydalanıyor…
Peki, Amerikan kapitalizminin kendi medeniyet tasavvurunuzdan farkı nedir?
II. Dünya Savaşı sonunda dünyaya hâkim olmuş bir kapitalist anlayıştır. Bütün kapitallerden daha önemli, sömürücü ve tüketime dönük bir anlayıştır.
Sizden ağır bir tüketim ister!
Kazanmadığınız parayı ve yaşamadığınız vakti kullanmanızı ister!
Halk onun bütün nimetlerinden istifade etmek istiyor ama hiçbir bedel ödemeden! Bu bedel ödememe anlayışı da kanaatime göre Osmanlı'dan kalan bir mirastır…

Osmanlı Devleti hâkim ve hizmet eden bir devlettir.
Size fazla özgürlük tanımaz ama insanca yaşamanız için sizi alt limitlerde tutar. Yani zenginin çok fazla zengin olmasına izin vermez, fakirin de çok fazla fakir ve muhtaç olmasına izin vermez. Sizi belli bir bantta tutar.

Bu olgu, böyle bir toplumun yaşadığı dönemlerde şöyle veya böyle mümkün oluyordu. Ama sanayi toplumu gelip kapitalizm ortaya çıkınca bunun mümkün olmadığı görüldü.
Ve Osmanlı da onun için tarihe intikal etti. Çünkü üst limit yükseldi, alt limit iyice düştü.
Kapitalizm böyle bir şey…

Dolayısıyla bugün toplumda böyle bir tasavvur ile tercih çelişkisi var.
Bu çelişki bütünüyle şehre yansıyor. Bugünkü kaotik şehirlerimizin -ki bunun başında İstanbul geliyor- temel problemi bu…
Eğer tasavvur ile tercih üst üstte düşse ve İstanbul'u kullanan, burada yaşayan, para kazanan, üreten, tüketen bu Türk toplumu ciddi kapitalist olsa bu sıkıntılar yaşanmayacak bu şehirde.

Tam bir Amerikan versiyonu olacak ama bu da mümkün değil. Çünkü bütün medeniyet tasavvurları özgün deneyimlerin sonucu ortaya çıkmıştır. Yani bizzat üretmediğiniz, denemediğiniz, babası ve annesi olmadığınız bir medeniyet tasavvurunu alıp yaşayamazsınız!

"Halkı motive eden temel dinamik nedir?" diye baktığımız zaman toplum genelinde şunu görüyoruz: Daha çok para kazanmak ve daha iyi bir hayat şartı.
Burada iyiden kasıt da şudur:
Pragmatik, kapitalist, tüketime dönük Amerikan modernitesinin sunduğu ürünlerden daha çok istifade etmek.

Mesela eski yıllardaki Amerikan arabalarına bakarsanız çok sağlam arabalardır. Fakat adamlar gördüler ki o sağlam arabalar Şark'ta bile kolay eskimiyor.
Ondan sonra çürük arabalar yapmaya başladılar. Niye?
Tüketim zinciri çok dönsün diye!

Bir de kavram çıkardılar:
"Sürdürülebilir kalkınma."
Neden? Çünkü pazarınız, insanlar doydu artık ama fabrikaya çalışmaya devam etmeli ki para gelsin. Müthiş tüketiyorsunuz, birtakım çılgınlıklar yapıyorsunuz.

50'li yıllarda gazetelerde çıkardı:
"Bir Amerikalı, bir ıstakoza 8 bin dolar verdi." diye.
Dünyada da herkes aç!
Bu defa öbür adamların biraz parası olsun ki onlara satalım bunu. Çünkü parası olmayan adama bir şey satılmaz.
"O zaman onları da biraz destekleyelim, bu çark dönsün." diyorlar ve bu hadise bugün de devam ediyor. Dünya bankası vs. hep onların ürünleridir.

Peki, siz bir Müslüman olarak o tasavvurun arkasındaki zihniyeti biliyor musunuz?

İnanç tercihinizi öyle koydunuz.
Ama onun ürünleri de çok hoşunuza gidiyor, çünkü bunlar fiziksel varlığınızı güçlendiren, onu hiç varamayacağı yerlere vardıran çok nefsî ürünler…

Bunun çok tipik örneği otomobildir.
Siz koşsanız, koşsanız saatte 10-15 km hızla koşarsınız. Ama bir araca bindiğiniz zaman ayağınızın altındaki pedala küçük bir hareket veriyorsunuz ve sizi ummadığınız bir şeye eriştiriyor. Aynı şekilde özel uçak da böyledir. Bir de kendiniz kullanıyorsanız müthiştir.

Sürat insana müthiş bir zevk verir. Çünkü siz varlığınızla o zevki tadamazsınız. Ama o araç size o zevki tattırır. Bu, bedensel ve nefsî bir hazdır.
Paranın hazları, hanımların getirdiği hazlar da buna benzerdir.
Bunları bir şekilde dünyaya sunar ve siz de alıp kullanırsınız.

Peki şehirle bunun ne alakası var?
Böyle baktığınız zaman şehir de elinizin altında bir tüketim vasıtası haline gelir.
Her tüketimin de mutlaka bir tüketileni vardır. Siz bir şey tükettiğiniz zaman, o birilerinden tüketilen olur. O tüketilen ile tüketen ilişkisi bir tahakküm ilişkisine dönüşür.

Burada temel soru şudur:
"Ben İslam Medeniyeti'nin temel değerlerine inanıyorum." diyorsanız yaşadığınız hayat, bu temel değerleri biçimsel olarak hayata geçiren uygulamaları gündeme getiren bir hayat mıdır?

Burada iki tane temel öğe var:
Merhamet ve hizmet…

Yahut bu soruyu sormamız lazım:

“Yaşadığınız hayat bir tahakküm hayatı mıdır?”

Bir tahakküm hayatı ise…
Tercihleriniz ile uygulamanız, tercihleriniz ile inançlarınız arasında ciddi bir çelişki vardır ve bu çelişki huzur makasının mutsuzlukla olan açısını giderek büyütür.
Huzur ararken huzursuzluğa, mutsuzluğa düşersiniz ve kendinizi yavaş yavaş toplumdan izole edersiniz.

Bugünkü Türkiye’nin şehirlerinin hayatı budur.
Bunu hiçbir şekilde bir adama, bir mercie, bir partiye ya da gruba mal etmek doğru değil!
Bu ihtiyacı, temel mutabakat ve somutlaşan bir irade erki nasıl ortaya koyuyorsa aynı şekilde -bu da bir temel tercihtir; inanç bir yerde kaldı, tercih bir yere doğru gitti- bu temel tercihi de realize edecek bir erk mutlaka ortaya çıkar.
Ahmet çıkmazsa Mehmet çıkar, diğeri çıkmazsa başka bir parti çıkar.
Bu bir realite…

Peki, inanç noktasında bir kapitalist Amerikalı gibi olsak ne olacak?
“Merhamet” faktörü gönlümüzden, hayatımızdan çıkacak!
Çıktığı anda hayata çok reel, çok rasyonel bakacağız ve bu rasyonalite içerisinden alt sınıflar ya yok olacaklar ya var olacaklar ama birer kriminal vaka olarak gündeme gelecekler.
Çok baştan çıkarlarsa onları ikna edeceğiz, disiplin altına alacağız.

Biz iki arada bir derede kaldığımız için bu sıkıntıyı yaşıyoruz.
Çok rasyonel bir hayat kurduğumuz zaman şehir işleyecek, çalışacak, belki trafik sorunu ortadan kalkacak, müreffeh (varlıklı) bir şehir olacak…
Tabii müsaade ederlerse…
Ama bu şehirde yaşayan insanların artık estetiği kaybolacak, ruhu kaybolacak, romantizmi gidecek!

Amerika’da romantizm yok mu?
Amerika’da romantizm ancak ekstremistlerde vardır. Dağda, bayırda yaşarlar, toplum da onları bir fantezi gibi görür. Ama toplumun genelinde romantizme yer yoktur.
Romantizm; kapitalizmin emrinde, ona muhalif olmayan, tıpkı din gibi gerektiği kadar enjekte edilen, gerekmediği zaman geri çekilen bir öğe niteliğindedir.

Bu model insanlara başlangıçta çok güzel geldi, çünkü uygulaması çok kolaydı.
Nefsânî bütün kayıtları ortadan kaldırmıştı. Ama zamanla görüldü ki bu model insanlara

mutluluk vermiyor, sıkıntı veriyor…

Çözüm ne?
Bu modelin dışında, hayata başka renkler katmaktır.
Onlar da diğergâm olma, merhamet sahibi olma gibi özelliklerdir.

Şunu da söylemekte fayda var:
Her şehir bir toplumsal iradenin ürünüdür. Ama şehirde mutluluk arıyorsanız koyduğunuz irade ile başlangıçtaki medeniyet tasavvurunuzun değerler sisteminin örtüşmesi lazım.
Bu örtüşme olmuyorsa şehirde kaos olur.
Bugün Türkiye'nin şehirlerinde olduğu gibi…
Örtüşme oluyorsa Amerikan şehirlerinde ya da Avrupa şehirlerinde olduğu gibi…
Ama bunun bir bedeli var ve onu da takır takır ödüyorlar. Ödeyemezlerse de yok saymaya çalışıyorlar.
Burada maddi bir bedelden söz etmiyorum. İnsanın hayatta aradığı tek şey huzur, iç dinginliği, iç rahatlığıdır.
Onların ödediği bedel de budur!

Bugün modernitenin, yani Rönesans'la başlayan ve bütün dünyayı etkilemiş o büyük medeniyet hamlesinin geldiği noktaya baktığımızda görüyoruz ki dünyaya verdiği şeyler; şiddet, kan, karmaşa ve sömürü…

Halbuki Rönesans düşünürleri çok insanîdir.
"Tanrı'nın zulmünden bıktık, artık yeter. Bu mistik dünyayı bırakıp lojik bir dünya kuralım." diye yola çıktılar.
Tanrı'nın zulmünü kilise üzerinden tatmışlardı.
Kurdukları dünya ise 400-500 sene sonra tam tersi bir tepki gösterdi.
Çok sert, acımasız bir dünya haline geldi.

Bizim bir de şunu anlamamız lazım:
Onların dünyasında "acımasızlık" diye bir kavram yok!
Kendi dünyalarının dışındaki insanları -çok açık söyleyeyim, biraz ağır ama gerçek- "insan" kabul etmezler! Onlar birer meta niteliğindedir.
Topraktan çıkardığı demiri nasıl özgürce işliyorsa insan materyalini de öyle özgürce işler ve işlemiştir. İşlemediği zaman manipüle etmeye çalışır.
Bugün de yaptığı o, hiçbir farkı yok.

O halde şehrin özü "medeniyet tasavvuru"dur.
Şehirde bir karmaşa yaşanıyorsa bu, medeniyet tasavvuru ile tercihin, eylemin örtüşmemesinden kaynaklanıyordur.

Her hareketin bir bedeli var…
Modern şehirde de bu bedel çok ağır bir bedel…
Huzur bedeli yok…
Peki, bir çözüm yolu bulunabilir mi bu dünya âleminde/imkân dünyasında?
Oturup bulun!

Büyük medeniyet tasavvurlarının -buna modernite çok iyi bir örnek- bir özelliği de kendi dışındaki tasavvurlara hayat hakkı tanımaz!
Kapitalist medeniyet tasavvuru, zihinleri o şekilde bloke etmiştir ki:
"Benim dışıma çıkmanız mümkün değildir. Çıktığınız anda ya safsataya, saçmalığa düşersiniz yahut da yok olursunuz." der.

İslam medeniyet tasavvuru ise böyle demiyor. Diyor ki:
"Allah'tan ümidinizi kesmeyiniz."

İslam medeniyet tasavvuru inanan insan için bir inançtır, inanmayan bir kimse içinse bir bilgidir. Müslümanların bunu çok iyi anlaması lazım!
Ve Allah, her an tecelliyatıyla bu dünyadadır…
Kur'an mesajı evrenseldir.
Mekân da insana lazımdır.

İnsan kendi gücüyle, yani doğayı, toplumu ve kendini değiştirme, yenileme, kullanma, tasarruf etme gücüyle hangi istikamette yürüyecek?
Hizmet ve merhamet istikametinde mi yürüyecek, yoksa tahakküm istikametinde mi yürüyecek?

Tahakküm istikametinde yürürse yaptığı gökdelendir.
Hizmet ve merhamet istikametinde yürürse yaptığı şey bugün yok, orası boş…
Onun için gökdelen orayı çok kolay dolduruyor, site orayı çok kolay dolduruyor. İsminde şehir olan ama kendisi şehir olmayan yerleri yalnız binalardaki yalnız insanlar dolduruyor.

Peki, hizmet ve merhamete dönük bir yerleşim kurulabilir mi?
Tabii kurulabilir, üzerinde düşünmemiz lazım:
Temel talebimiz ne? Bu temel talepleri bugün icra edebilir miyiz?

Kapitalizm “Edemezsiniz, biz sizi yok ederiz.” diyor.
O zaman kapitalist felsefe bir Tanrısal felsefe midir ki Tanrı sonsuz gücüyle bizi tehdit ediyor?
Temel çatışma burada.

Yoksa Cenab-ı Allah bize bir kapı açıp yol gösterdi, biz farkında değil miyiz?
Bunları düşünmemiz lazım…
Belki küçük adımlarla düşünerek, tefekkür ederek ve her adımda Cenab-ı Allah’a sığınarak, eski örneklere bakarak yeni bir modernliği üretebiliriz.

Bugünlerde Amerika dünyanın en süper gücü. 1945’ten sonra giderek büyüdü, güçlendi ve bu hale geldi. Yaşayanlar görecektir ki o güç artık bitiyor. Ben onun çöküşünü görüyorum, bitiyor!
Roma 1.-2. asırda dünyanın hâkimi… Zaten o zaman Amerika yok. Bütün eski dünya ayaklarının altında ama 300 sene sonra Roma yok!
O zaman gelen bir insan Roma’nın şaşaasına, gücüne bakıp, parmak ısırarak der ki:
“Bu müthiş bir şey. Yıkılması mümkün değil. Benim neslim aynı kaderi Sovyetler Birliği üzerinde gördü. Biz çocukken dünyayı korkutan Sovyetler Birliği ileri yaşımızda buharlaşıp yok oldu.” Çünkü insan daima izafî şeyleri görür ve onların etkisi altında kalır.

Cenab-ı Allah’ın büyüklüğünü, azametini, şöhretini, kudretini görebilirse görür…
Ama Roma’yı gözünün içine sokunca, pohpohlayıp büyütünce insan da “Bu Roma, Tanrı’dan daha büyük.” der ve nitekim halen de öyle diyor. Ama ister “kader” ister “Allah’ın tertibi” diyelim, barbar bir kavim, yani Germenler Roma’yı pâyimal ettiriyor.

I. Dünya Savaşı’ndan hemen önce, Stefan Zweig “Muhteşem bir uygarlık” diyor Avrupa Uygarlığı için.
İçinde de doğmuş. Avrupa birbirleriyle savaşa tutuştuklarında Zweig anlayamıyor, “Niçin savaşa tutuştular?” diyor. İzah edemiyor bu savaşı. Bir tanesi yetmiyor, bir savaş daha… Avrupa’nın muhteşem devri bitti!
Örnek; Kraliçe Victoria devrinde İngiltere’ye bakın. 1800’lerin ortaları ve sonlarına doğru, üzerinde güneş batmayan Büyük Britanya Devleti idi ama bitti!

O zaman bir Müslüman olarak bu ibretleri görüyorsam…
“Pekala kapitalist düzenin önermeleri, empozeleri dışında bir hayat kurabilirim.” diyorum.
Ama çok sert, çok ani, çok radikal çıkışlarla değil. Ufak ufak yaklaşımlarla…
Ve her yaklaşımda Cenab-ı Allah’a sığınarak pekala yeni bir şehir oluşturabilirim.

Mühim olan, toplumsal talebin istikametidir.
Bu toplumsal talebi önce cebren oluşturuyorlar, sonra manüpile ediyorlar. O zaman manüpile edilme!

Mesela Zygmunt Bauman, moderniteyi izah ediyor ama görüyorum ki onun izah ettiği modernitede hedef kitle, yani bütün dünya insanlığı -o tabii Batı insanını temel alarak konuşuyor- değer hükümlerinden, yani sabit referanstan mahrum…
Sabit referanstan mahrum olan bir kitleyi yönlendirmek, manüpile etmek fevkalade kolay, o kitleyi efsunlayabilirsiniz. Ama sabit referansınız varsa sizi kimse efsunlayamaz.

Hz. Musa kıssasına bakalım:
Kim manüpile ediyor? Firavun ediyor.
Kimlerle ediyor? Bütün sihirbazları çağırıyor.
Hz. Musa'nın elinde de bir asâ var.
Buna inanmayan da inanan da var. Ama onun inancı var.
İlk başta korkuyor Hz. Musa. Ama sonra vahiy geliyor: "Asâyı at!"

Böyle bir değer hükmünüz varsa siz manipüle edilmezsiniz. Manipüle edenler de bir kaderdir.
Onların görevi manipüle etmektir ama siz oltaya gelmezsiniz…

Onun için oltaya gelmeme noktasında eskiler hep şu duayı ederler:
"*Yarabbi tevfikini refik eyle, bizi bize bırakma.*"